

Қазақ Өркениеті / Казахская цивилизация. №2.1, 2018 ж.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

УНИВЕРСИТЕТ КАЙНАР

**ҚАЗАҚ ӨРКЕНИЕТІ
КАЗАХСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ
THE KAZAKH CIVILIZATION**

№ 2.1 (74). 2018

ISSN 2226-1044

**Алматы
2018**

**Требования к оформлению статей, публикуемых
в «Вестнике Университета «Кайнар» и
журнале «Казахская цивилизация»**

Объем статьи должен быть не менее 5 страниц, набранных на компьютере 12 шрифтом через один интервал с соблюдением издательской рамки (поля - 3 см слева, 2 см снизу и сверху, 1,5 см справа). Необходимы аннотация и ключевые слова на языке статьи, список используемых источников указывается в конце статьи по мере цитируемости, ниже резюме на казахском (русском), английском языках с включением названия статьи на соответствующем языке. Магистранты, докторанты предоставляют рецензию на статью.

К статье прилагаются следующие сведения об авторе (авторах): фамилия, имя, отчество; ученая степень и звание; место работы и должность или место учебы; служебный и домашний адреса; номера служебного и домашнего телефонов, электронный адрес. Рукописи статей передаются в редакцию журналов лично автором, или нарочным, на бумажном и электронном носителях (диск).

Ответственность за концептуальное содержание статьи несет автор (авторы). Редакционный Совет оставляет за собой право публикации, редактирования или отклонения рукописи. Рукописи статей не возвращаются, не рецензируются и не восстанавливаются. Ссылка при перепечатке на наше издание обязательна.

Журналы выходят ежеквартально.

Статьи принимаются по адресу: Сатпаева 7а.

Справки по тел. 87077233784; e-mail: 180710@mail.ru

**ҚАЗАҚ ӨРКЕНИЕТІ
КАЗАХСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ
THE KAZAKH CIVILIZATION**

ISSN 2226-1044

№ 2.1(74). 2018

2001 жылдан бастап
шығады
Жылына 4 рет шығады

Издается с 2001 года
Выходит 4 раза в год

Учредитель: Академия Кайнар

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Курманалиев К.А. – *главный редактор*, доктор филологических наук, чл.-корр., НАН РК

Еркинбекова М.А. – *ответственный редактор*, кандидат психологических наук, академик МАИИ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Омаров Е.С. – профессор, академик КазНАЕН РК, *председатель*
Еркинбекова М.А. – кандидат психологических наук, *ответственный секретарь*, академик МАИИ

Члены Совета:

Айдаралиев А.А. – академик НАН КР, ректор Международного Университета Кыргызстана (Республика Кыргызстан)

Айтбаев О.А. – доктор филологических наук, академик НАН РК
Гощенко Ж.Т. – доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. РАН, гл.ред. журнала «СОЦИС» (Россия)

Зайниева Л.Ю. – доктор политических наук, профессор
Калюжнова Е. – директор центра Евро-Азиатских исследований Реддингского университета (Великобритания)

Кирабаев Н.С. – доктор философских наук, профессор, проректор Российского университета дружбы народов (Россия)

Маер М. – профессор Тюбингенского университета (Германия)
Нурмуратов С.Е. – доктор философских наук, профессор
Нысанбаев А.Н. – доктор философских наук, академик НАН РК
Лазаревич А.А. – директор института философии (Беларусь)

Осипов В.П. – кандидат исторических наук, профессор
Романова Н.В. – доктор политических наук, профессор
Сазык Т. – доктор, профессор, центр культуры Ататурка (Турция)
Сарыбаев Ш.Ш. – доктор филологических наук, академик НАН РК

Сапарбаев А.Д. – доктор экономических наук, профессор, почетный академик НАН РК

Тлеуов Т.Х. – доктор исторических наук, профессор
Тогусаков О.А. – доктор филологических наук, профессор, чл.корр. НАН КР (Кыргызстан)

Халилов С. – доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. НАН Азербайджана, гл.ред.журнала «Филология и социально-политические науки» (Азербайджан)

Саметова Ф.Т. – кандидат филологических наук, профессор

Регистрационное
свидетельство
№693-Ж от 31 мая 1999 г.
Выдано Министерством
культуры, информации и
общественного согласия
Республики Казахстан

Издательство университета
Кайнар

Адрес:
г.Алматы,
ул.Сатпаева 7а,
тел: 255-86-72,
87016252626
Факс: (7272) 558366
E-mail: 180710@mail.ru

Сдано в набор 25.06.2018.
Подписано в печать
30.06.2018.
Бумага офсетная.
Гарнитура «Таймс».
Усл.печ.л. 8,3.
Усл.кр.отг. 8,0.
Уч.-изд.л. 8,8.
Тираж 500 экз.

Отпечатано в типографии
Университета Кайнар
Ответственный – Бакыт Б.

**Қазақстан Ұлттық жаратылыстану Ғылымдары академиясының
академигі
Омаров Еренғайып Сәліп ұлының 70 жылдық мерейтойына арналған**

**«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУДАҒЫ ӨРКЕНИЕТТІҢ РӨЛІ»
ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ
КОНФЕРЕНЦИЯ
материалдарының жинағы**

9 – 10 шілде 2018 жыл

Алматы, Қазақстан

Сборник материалов

**МЕЖДУНАРОДНОЙ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ**

**«РОЛЬ ЦИВИЛИЗАЦИИ В ДУХОВНОМ ВОЗРОЖДЕНИИ»
посвященной 70-летию Академика Казахстанской национальной
академии естественных наук Еренгаипа Салиповича Омарова**

9 – 10 июля 2018 года

Алматы, Казахстан

**Conference proceedings
TO THE INTERNATIONAL
SCIENTIFIC-PRACTICAL CONFERENCE**

**«THE ROLE OF CIVILIZATION IN SPIRITUAL REVIVAL»
devoted to the academician of KazNANS Yerengaip Omarovs'
70th anniversary**

July 9 – 10, 2018

Almaty, Kazakhstan

МАЗМҰНЫ	
ПЕРЛЕНБЕТОВ М.А. - Е.С. ОМАРОВ - ЖОҒАРҒЫ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЖАҒАШЫЛ КӨШБАСШЫ	6
ДЖИЕНКУЛОВ С.А., КӨШКІНБАЕВ А.С., ЖАПАШОВА С.Б. - ЕСІМІ ӨЛЕМГЕ АЯН ЕР АТИЛЛА	9
ALBAGLI C. - FRANCOPHONIE ET DÉVELOPPEMENT DURABLE	14
АЙДАРАЛИЕВ А.А. - РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В СТАНОВЛЕНИИ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ	20
HOODASHTIAN A. - TOWARDS THE 21 ST CENTURY: NEW MODEL OF LEADERSHIP AND ORGANIZATION (SOCIAL MOVEMENT STUDIES)	22
<i>1 - секция. «Рухани жаңғыру» аясындағы Қазақ Өркениеті</i> <i>Секция 1. Казахская цивилизация в контексте «Рухани жаңғыру»</i> <i>Section 1. Kazakh civilization in the light of the spiritual revival</i>	
КУЛУМЖАНОВ Н.Е., ЖОЛДУБАЕВА А.К., СЕМЕНОВА Е.В. - КУЛЬТ ВОЛКА В ТРАДИЦИОННОМ ПРЕДСТАВЛЕНИИ ТЮРКОВ	29
МҰХТАРОВА Ә.С. - АБАЙ «ҚАРАСӨЗДЕРІНДЕГІ» РУХАНИ ЖАҒҒЫРУ МӘСЕЛЕСІ	37
KADIRKULOVA G.K., NURZHANOV A.A. - TURKIC CULTURE AS A UNIQUE ENVIRONMENT AND PRODUCT OF ETHNOCULTURAL IMPULSES OF THE GREAT SILK WAY	41
ДЖИЕНКУЛОВ С.А. - СУДЬБА АЛФАВИТА – СУДЬБА НАРОДА	46
БЕЗРУКОВА Е.А. (МУСИЕНКО) - ДУХОВНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ НОВООБРАЗУЮЩЕГОСЯ ОБЩЕСТВА ЧЕРЕЗ СПЛАВ НАУКИ И ИСКУССТВА	52
<i>Секция 2. Өркениет қажырлығы халықаралық жағдайлардың ұшығуының себептерінің бірі ретінде</i> <i>Секция 2. Конфликт цивилизации как причина обострения международного положения в мире</i> <i>Section 2. Conflict of civilization as the cause of explosion of the international position in the world</i>	
УАҚПАЕВА Ү.А. - КОММУНИКАЦИЯ ҮРДСІНДЕГІ ӨЗАРА ТҮСІНІСУ	58
САЛИМОВА К.Б. - СИРИЙСКИЙ КРИЗИС - КАК КОНФЛИКТ ЦИВИЛИЗАЦИИ И ИСТОЧНИК ОБОСТРЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ СИТУАЦИИ В МИРЕ	63
ЕРКИНБЕКОВА М.А. - КОНФЛИКТ – ҚОҒАМДЫҚ ӨМІРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ФЕНОМЕНІ	66
<i>Секция 3. Қоғамдық-әлеуметтік институттардың, білім беру ұйымдарының адамның жағымды дүниетанымын қалыптастырудағы ролі</i> <i>Секция 3. Роль общественно-социальных институтов, организаций образования в формировании позитивного мировоззрения человека</i> <i>Section 3. The role of social social institutions, organizations of education in forming a positive peace peace</i>	
ҚАЛАҒАНОВ Б.Қ. - МЕМЛЕКЕТТІК ЕМЕС ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ЗАҢ САЛАСЫ БОЙЫНША ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ СИПАТЫ	72
ӨТЕБӘЛІ Н.Б., СЫЗДЫКОВА К.Ш. - МЕТОДИКИ ОЦЕНКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ	75

<p><i>Секция 4. Экономикада Ғылым және Ғылымда Ғылым сандық және ақпараттық-коммуникациялық технологиялар</i> <i>Секция 4. Цифровизация и информационно-коммуникационные технологии в экономике, образовании и науке</i> <i>Section 4. Digitalization and information and communication technologies in the economy, education and science</i></p>	
МУНАСИПОВА М.Е., ТЕМИРБАЕВА Г.А., АБДЫКАДЫР А. - КЕНТАУ ҚАЛАСЫНДА ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСІҢ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ	80
ОЛЕНЕВ Н.Н. - ИМИТАЦИОННАЯ ИГРА ВЗАИМОДЕЙСТВУЮЩИХ СТРАН В ОБРАЗОВАНИИ	85
DAVLETOVA A. - THE METHOD TO BRING OUT CREATIVITY AND REDUCE ANXIETY IN TEENAGERS	89
АБДИБЕКОВ С.У. - ОРГАНИЗАЦИЯ МАРКЕТИНГОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В СФЕРЕ БАНКОВСКИХ УСЛУГ	94
ШУРЕНОВ М.К., БОЛТАЕВ Д.Б., МЕЙРАМГАЛИЕВА Ж.Н. - АУТСОРСИНГ КАК ИНСТРУМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЕКТАМИ ТРАНСПОРТНЫХ УСЛУГ	99
ТАСЫБЕКОВА Г.М. - «АБАЙ-ҒҰЛАМА»	103
ТӨЛЕБАЕВА Ж.С. - ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ШЕТ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУДЫҢ ГУМАНИСТІК МЕТОДОЛОГИЯСЫ	106
ЖУНУСОВА А.М., НУРАХМЕТОВА Н.Д., АРХАБАЕВА Ә.Х. - МАЛЫЙ И СРЕДНИЙ БИЗНЕС В КАЗАХСТАНЕ: СОСТОЯНИЕ И ПУТИ РАЗВИТИЯ	108
ШАКҚӨЗОВА Г. - ҚАРЖЫЛЫҚ РЕСУРСТАРДЫ БАСҚАРУДАҒЫ ҚАРЖЫ МЕНЕДЖМЕНТІНІҢ ОРНЫ	112
SAMETOVA F.T., BASSITOVA A. - NATIONAL-CULTURAL SPECIFIC THE CONCEPT OF "STUDENT" IN RUSSIAN AND KAZAKH LANGUAGES	116
ХРИСТОФОРОВА В.К. - ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ НРАВСТВЕННОЙ СФЕРЫ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКА	122
КУЗУМБАЕВА М.К., АЛМАГАНБЕТОВ П. - МЕТОДИКА РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ЗАХВАТОМ ЗАЛОЖНИКОВ	126
<p><i>Құттық тау хаттар</i> <i>Поздравительные письма</i> <i>Congratulatory letters</i></p>	
MARIA NEGREPONTI-DELIVANIS - DOCTOR HONORIS CAUSA OF KAINAR UNIVERSITY KNIGHT OF THE LEGION OF HONOUR	132
KAMIL TUGEN - DIRECTEUR DE CEDIMES-IZMIR TURQUIE	133
ОЛЕНЕВ Н.Н. - ДИРЕКТОР CEDIMES-RUSSIE OCC., В.Н.С. ВЦ ФИЦ ИУ РАН	134
<p>Жалғасы келесі бөлімде (№2.2 – 2018) Продолжение в следующей части (№2.2 – 2018) Prolongation to next part (№2.2 – 2018)</p>	

Е.С. ОМАРОВ - ЖОҒАРҒЫ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЖАҢАШЫЛ КӨШБАСШЫ

Перленбетов М.Ә.,

психология Ғылымдарының докторы, профессор.
Қайнар Академиясының Ғылыми істер жөніндегі проректоры

Аннотация. Мақалада Қайнар университетінің негізін қалаушы, білім беру саласындағы реформаторлардың бірі, профессор Е.С.Омаровтың Ғылым мен білімге қосқан үлесі, ашқан жаңалықтары жайлы және өмірлік жолы мен тұлғалық ерекшеліктері баяндалады.

Түйін сөздер: Қайнар университеті, Е.С.Омаров, білім беру мен Ғылымға қосқан үлесі, «Қазақ Өркениеті», «Атилла», жаратылыстану Ғылымдары академиясы.

Тұлғалық қасиеттер жиынтығында адамның өзге де қабілеттерінің ішіндегі ерекше көрінетіні - бұл даралық феномені. Осыған байланысты әрбір адамның өзіне тән ғұмыр жолы, тіршілік баяны бар, өмірде жеткен биігі де өмірінде әрқилы болып келеді. Тұлғаның даралығын айқындайтын, оны өзгелерден өзгеше етіп көрсететін, ол кісілік келбет, азаматтық ұстаным, Ғылым мен білімге деген құштарлық. Осындай дара адами асқақ қасиетке, кемел ойлығымен, терең білімімен, ізгі қасиеттерімен қатардағы ұстаздық қызметтен, елінің белгілі де беделді азаматына айналған профессор Еренғайып Сәліпұлы Омаровты мақтанышпен айтуға болады.

Өзінің өнегелі өмір жолын жас ұрпаққа білім беру жолында сарп еткен академик Е.С.Омаров қазақ халқының тарихында қалатын бірнеше жаңашыл, ілгері, тұңғыш деп аталатын бастамалардың авторы ретінде кеңінен танымал. Олардың негізгілерін атап айтатын болсақ, олар мыналар:

- 1991 жылы жаңа типті жоғары оқу орны - Қайнар университетін ашты. Лицензия ұғымы енгізілген кезде алғашқы жеке меншік жоғары оқу орны ретінде мемлекеттік сынақтан өтіп №1 лицензияға ие болды;

- университет ашылған күннен бастап Мәскеу мемлекеттік халықаралық қатынастар институтымен (МГИМО) тығыз байланыс орнатты;

-Қайнар университеті алғашқы болып Қазақстанда магистрлерді даярлап шығарған жоғарғы оқу орны;

-1994 ж. Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың қабылдауында болды;

- 1995 ж. тұңғыш рет Қазақстанда Жаратылыстану Ғылымдары Академиясын құрды. 2009 жылдан бастап бұл академия Қазақстан Ұлттық жаратылыстану Ғылымдары Академиясы деген мәртебеге ие болып, академик Е.С.Омаров вице-президенті қызметіне тағайындалды;

-1996 ж. Ұлыбритания бекзадасы Уэльский Чарльз Қайнарда болып, университеттің Құрметті профессоры атанды;

- білім берудегі сабақтастықты үзбеу мақсатында алғашқы болып, Еуропа білім беру стандарттарына сай «бакалавриат-мектеп» және колледж ашылды;

-Қазақстанның бірнеше қалаларында (Астана, Тараз, Семей, Ақтау, Атырау, Шымкент, Павлодар) Қайнар университетінің филиалдары ашылды;

-2000 жылы Қайнар университеті ЮНЕСКО жанындағы Халықаралық ассоциацияға мүше болып қабылданды;

- 2002 жылы Сорбонна университеті (Франция) Седимес экономистер институты ассоциациясына қабылданып, кейіннен алғаш рет «екідипломдық білім беру» (двухдипломное образование) жүйесі бойынша МВА магистратурасы ашылып, магистрлер даярлай бастады.

- «Қазақ Өркениеті» атты жаңа ғылыми бағытты қалыптастырып, оның авторы атанды. Атилланың - Еділ патшаның портретін тауып, оның өмірбаянын кешенді түрде

зерттеді. Франция жерінде салынған Аттила музейіне экспонаттар жинауға, оның іске қосылуына үлес қосты.

-«Қазақ Өркениеті» журналын ашып, оның Бас редакторы болып сайланды;

- Қайнар университеті жанындағы «Қазақ Өркениеті және тарихы» ғылыми – зерттеу институтын ашты;

- «Жібек жолы» тарихи жолын түгелдей жүріп өткен зерттеуші. Пекин, Ыстамбул, Қашқария ж.т.б. маршрутын толық басып өтіп, зерттеулерін қағазға, таспаға түсірген ізденуші.

- Университет жанынан «Қайнар университетінің Хабаршысы» журналы жарыққа шықты;

- 68 әлемге танымал жоғарғы оқу орындары мен және ғылыми - зерттеу мекемелерімен серіктестік орнатты;

- Қайнар университеті алғашқылардың бірі болып 2010 жылдың 17 қыркүйегінде университеттердің Ұлы Хартиясына қол қойды (Италия, Болонья қаласы).

- 27 жылдың ішінде университетті 25 мыңнан астам кәсіби маман бітірген. Олар Қазақстанның өкіметі мен әкімшіліктерде, сот жүйесі мен құқыққорғау мекемелерінде ж.т.б. абыройлы еңбек етіп келеді.

- 27 жылдың ішінде Қайнар университеті көптеген мемлекеттік тексерулерден өтті. 2018 жылы Қайнар Академиясы ретінде Ұлттық аккредиттеу және рейтинг агенттігінің (НААР) аккредитациясынан табысты өтіп, өзінің Қазақстандағы бәсекеге қабілетті жоғарғы оқу орны екенін танытты. Жоғарғы оқу орындары арасындағы Ұлттық рейтингте алдыңғы орындардан көрініп келеді [1];

- университет әлеуметтік бағдарды ұстанғаннан, көптеген мұқтаж отбасынан шыққан студенттер тегін, немесе төмен төлемақымен оқытылады;

- физика ғылымы саласында 3 ғылыми жаңалық ашты.

- Сорбон (Париж II) және ФАКО (Париж) университеттерінде Қазақ Өркениеті жайында алғашқы болып дәріс оқыған.

- Англия, Қытай, Франция, Австралия, Германия, Португалия, АҚШ, Түркия, Ресей, Египет т. б. мемлекеттерде Халықаралық конгрестер мен конференцияларда Қазақ Өркениеті, тарихы, білім мен ғылым салаларының өзекті мәселелері жайында баяндамалар жасады [2].

Әрдайым жаңа идеялар мен ілгері технологияларды ендіруге жаны құмар Ерекең елімізде жаңашыл, реформатор ретінде танылған ірі ұйымдастырушы. Ол кісінің өмір тарихына зер салсаңыз бала кезінен ғылым мен білімге құштар екендігін байқауға болады. Жас кезінен математикаға ерекше алғыр болып, үздік оқыған.

Академик Е.С.Омаров 1948 жылғы 8 шілдеде Шығыс Қазақстан облысы, Үржар ауданында туған. Делірек айтқанда Семей облысы, Абыралы ауданы, Қайнар ауылы.

1972 жылы әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің физика факультетін бітіріп, 1972-1982 жылдары Павлодар индустриалды институтында оқытушы болып қызмет атқарған.

1976-1979 жж. М.В.Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің аспирантурасының күндізгі бөлімін бітірген.

1981 ж. физика-математика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін «Гамма сәулесінің кремний және хром ядросынан шағылуы» деген тақырыпта диссертация қорғаған.

Көптеген шетелдік басылымдарда және Халықаралық конференциялар мен симпозиумдарда мақалалары мен баяндамалары жарияланған [3].

1982 жылы әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-де, 1983-1993 жж. Қыздар мемлекеттік педагогикалық институтында доцент болып қызмет істеді, ғылыми лабораторияға жетекшілік етті. Физика ғылымы саласында 3 ғылыми жаңалық ашты. 1996 ж. профессор ғылыми атағын алды.

2002 ж. Е.С.Омаровтың Қайнар университетін құруда атқарған еңбегі жоғары бағаланып Францияның Өнеркәсіп кәсіпорындар қолдау ассоциациясының алтын медалімен

марапатталды. 2000-2003 жж. Университет жанында тарих Ғылымдары саласында кандидаттық диссертациялар қорғау кеңесі, Қарағанды университетімен Біріккен докторлық диссертациялық Кеңесі жұмыс жасады. Университет ашылған кезден бастап аспирантура бөлімі қызмет етіп келді. Қайнар университетінің студенттері мен түлектеріне шетелдерде магистратура және докторантура оқу бөлімдерінде білімдерін жетілдіруге толық мүмкіндіктер жасалды.

Профессор Е.С. Омаров көптеген марапаттарға ие болған тұлға:

ҚР Президентінің Алғыс хаты (2001, 2005 жж.);

«Қазақстан Республикасы Конституциясының 10 жылдығы» мерейтойлық медалі (2005 ж.); ҚР-ның жоғары білім үздігі, Ғылымды дамытуға сіңірген еңбегі үшін белгілері;

Ресей Жаратылыстану Ғылым академиясының (РЖҒА) П.Л.Капица медалі (2000 ж.), Францияның өнеркәсіп және кәсіпорындар ассоциациясының алтын медалі (2002 ж.),

Еуропа жаратылыстану Ғылымдары Академиясының медалі (2005 ж.),

Халықаралық «Бөбек» қорының Алғысы (1994 ж.),

Еуропа жаратылыстану Ғылымдары академиясының академигі;

Нью-Йорк Ғылым академиясының толық мүшесі.

Халықаралық география қоғамының (Португалия) толық мүшесі.

Әр адам өзінің өмір белестерінде еткен еңбегінің жемісін көруге лайықты. Өмірлік ұстанымы елден ерекше, қарапайым мінезді, мақсаты анық Еренғайып Сәліпұлы туралы ойтолғауды мақала көлеміне сыйғызу оңай емес екені белгілі. Дүниетанымы тарих тереңінен сусындайтын, қазақтанудың өзіндік бағытын ұстаған, елімізде жас ұрпаққа білім беру мен тәрбиенің жаңа формаларын этностық, ұлттық құндылықтармен ұштастыра отырып жүргізудің маңыздылығын дәріптеген Ерекеңе зор денсаулық тілей отырып, биіктерге самғай беріңіз дегіміз келеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. <http://kainar-edu.kz/> - сайт университета Кайнар
2. Қайнар университеті/Университет Кайнар – 20 лет на nive подготовки специалистов для Республики Казахстан. – Алматы: «Арда», 2011.-224 с.
3. «Адам баласы бақыт үшін туады». Дарабоз-ерлерге арналған республикалық журнал. №4, маусым 2009. 20-29 б.

Резюме.

В статье раскрывается вклад основателя университета Кайнар профессора Е.С.Омарова в сферу образования и науки, описываются основные открытия сделанные им, этапы жизни и свойства его личности.

Summary

The professor Ye. S. Omarov, Kainar University's founder's contribution into sphere of education and science is disclosed and also the basic discoveries accomplished by him and his life history and characteristics of his identity are described in this article.

ЕСІМІ ӘЛЕМГЕ АЯН ЕР АТИЛЛА

Джиенкулов С.А.,
техника Ғылымдарының докторы, профессор
Көшкінбаев А.С.,
доцент
Жапашова С.Б.,
аударма ісі магистрі

Қазақ халқының әр түрлі салада еңбектеніп жүрген кейбір зиялы азаматтарының өзінің Отаны алдындағы борышы санап, туған елінің, жерінің, ондағы өткен ұлы тарихи тұлғалардың есімдерін ұрпаққа аманат ретінде терең зерттеп, зерделеп жүргендігін білеміз. Мысалы алғашқы Қазақстан тарихы оқулығын өмірге әкелген Санжар Асфендияровтың негізгі мамандығы медицина ғылымы болғанына қарамастан, тарих ғылымына алғашқылардан болып орасан зор еңбек жасағанын айтуға болады. Мұндай мысалдар көп-ақ. Солардың бірі және бірегейі деп көрнекті ғалым Еренғайып Омаровты да атай аламыз. Оның қазақ және әлем тарихына қатысты мұрағат материалдары негізінде зерттеп жазған көптеген еңбектері бар. Олардың бірін атап өтсек, 2014 жылы жарық көрген «Қазақ өркениетінің негізі» атты ғылыми еңбек.

Бұл еңбегінде ғалым Қазақ өркениетінің даму жолын, қазақ философиясын, ежелгі қазақ тілі мен жазуын, бабалар қалыптастырған мәдениет және басқа да көптеген сүбелі мәселелерді жіктеп, даралап, саралап көрсетуді мақсат еткен және осы ұлы мақсаттың үдесінен шыққан да. Бұл еңбектің құнын арттыра түсетін тағы бір жағдай – ғалымның Еуропа жерін аралап, терең еңбектеніп жинаған құнды мұрағат материалдарын пайдалана отырып, тарихи негізді талдау жасағандығында деп білеміз.

Ғұндар тарихы – бастауы тым әріге кететін терең тарих. Олар жайлы тұңғыш мәлімет біздің дәуірімізге дейінгі 822 жылдардағы Қытай жазбаларында кездеседі. Сол кезде Қытайдың солтүстігіне, Чанан қаласына шапқыншылық жасаған деп келтіріледі. Атиллаға дейінгі ғұндардың ұлы патшалары Мөде, Чжи-Чжи өздерінің айбынды болмыстарымен тарихта аты қалған тұлғалар.

Енді Атилла өмір сүрген дәуірге келетін болсақ, Еренғайып Омаров Атилланың Еуропада қалдырған ізін өз еңбегінде былайша келтіреді: «Еуропалықтар Атилла мен ғұндарды өмір салты өзгеше, басқа мәдениеттің, шығыстық жұмбақ өркениеттің өкілдері, жарқын, әскери өнерді әжелушілер ретінде таныды. Салт аттылық өмір салтын Еуропаға әкеліп қана қоймай, соның негізінде рыцарлық институтты туғызды. Ұлдар мен қыздарды тәрбиелеудің үлгілі өнегесін көрсете білді. Не десек те, ғұндардың Еуропаға келуі із-түссіз қалған жоқ».

Ғалымның пайымдауынша, ғұн дәуірі Еуропа дамуындағы өзгерістерге үлкен түрткі болғандығы да айтылады, яғни, ғұндардың заманында құл иеленушілік қоғам жойылғандығы. Осы ретте ғалым Атилланың әлемдік тұлға ретінде өз қол астындағы ғана емес, сонымен қатар «әлемнің басқа халықтары да бақытты өмір сүруге құқылы» деген терең ұстанымның иесі болғандығын келтіреді. Бұл ой Атилланы қатыгез жаулаушы ретінде көрсеткісі келетін кейбір еуропацентристік көзқарастың бұрыстығын көрсетеді.

Ғалымның Атилла жайындағы зерттеулерін оқи отырып, үлкен әсер алғандығымызды және даланың ұлы перзенті жайлы толыққанды мәліметтерге қанық болғандығымызды айтқымыз келеді Ұлы ғұндар туралы құнды мәліметтерге бай аталған еңбек – тарих ғылымына қосылған қомақты үлес деп білеміз. Атилланың тұлғасы, қолбасшылық даралығы, әлемдік өркениеттегі орны, ол бастаған елдің өмір сүру салты туралы терең зерделенген мәліметтер – өте маңызды екендігін түйсінесің. Осы орайда ғалымның еңбегіне тәнті боласың. Мұндай еңбекті дүниеге әкелу арқылы Еренғайып Омаров Қазақстандағы атиллаизмнің, яғни Атиллтану ғылымының көшбасшысы екендігін дәлелдеді.

Ғалым еңбегі туралы көп нәрсе айтуға болады. Тарихи тұлға жайындағы Үлкен тарауды оқып, көңіл толғанысы нәтижесінде «Атилла – национальный герой казахского народа» атты өлең өмірге келді. Мұны аудармашы мамандар Жапашова Салтанат Бақытқызы және Көшкінбаев Алмас Сапарұлы қазақ тіліне тәржімалауға талпынып көрді. Нәтижесінде тілі жеңіл, мазмұны түпнұсқаны жақсы аша білген, орамды «Есімі Әлемге аян ер Атилла» деген қазақша нұсқасы туды.

Төменде аталған өлеңнің түпнұсқасы мен аудармасын бірге беріледі:

Атилла – национальный герой казахского народа

В первом веке
Нашей эры,
Гунны двинулись
На Запад.

И из бескрайних
Степей Торгая,
Они перекочевали
На берега Дуная.

Триста лет в долинах
Пасли мирно скот.
Но в году 441
Они пошли в поход.

Нашей эры
В пятом веке
Атилла (Едил) знали
Все на свете.

Европа представляла
Его как гунн,
Фактически он был
Qazaq-аргын.

Германский Рейн
Перед Атиллой пал.
Он стремительно
Его завоевал.

Алып (Альпы) вершину
Легко он покорил.
И пошел в поход
На Пиренею, в Рим.

От страха Цезарь
Из Рима убежал.
Оставив свой народ
Он Родину предал.

К Атилле с крестом
Поклонился Римский Папа.

И, увидев крест,
Снял он сразу шляпу (калпак).

На Родине он раньше
Видел тамгу крест,
И воины узнали
Привычный его жест.

Подумал он,
И на запад повернул.
Папа его мудрость оценив,
Атилле все же дань платил

В Каталонии
Он испанцев покорил.
Пересёк Ла Манш,
И шотландцев подчинил.

Жил он мирно,
С Папой он дружил.
Свой родной язык
Везде распространил.

Имя предка своего
Казахи не забыли.
А Каталонцы памятник ему
На коне соорудили.

Омаров, ректор,
монографию издал.
Каталонцам помогая,
Советником им стал.

Пусть подвиги предков
Нас вдохновляют.
И Родину нашу
Они прославляют.

**Джиенкулов С.А.
08.07.2018 г.**

«Есімі әлемге аян ер Атилла»

Біздің жаңа дәуірдің
Ғасырында бірінші.
Алып бетке Батысты
Ұлы Ғұндар аттанды.

Шетсіз, шексіз
Даласынан Торғайдың.
Жылжи көшіп жетті олар
Жағасына Дунайдың.

Бейбіт өмір мал жайған
Үш жүз жылдай жалғасты.
Төрт жүз қырық бірінші жыл
Жорықпенен алмасты.

Біздің жаңа дәуірдің
Ғасырында бесінші.
Еділдей ерен алыптың
Есімін әлем естіді.

Көне Еуропа әлемі
Ғұн деп оны таныды.
Болғаны оның анық
Ұлы Qazaq айбарлы!

Рейн бойы Германның
Атиллаға бас иген.
Оны да жаулап бастады
Қайыспайтын жігермен.

Биігін де Алыптың
Бағындырды ол оңай.
Алда тағы жол тартты
Даңқты Римге қарай.

Қорқыныш билеп Цезарьді
Римнен туған ол кетті.
Тастап халқын жауына
Есіл елін еңіретті.

Папасы Римнің бетке ұстар
Тағзым қып Атиллаға.
Бұған сәйкес асыл Ер
Көрсеткен сыйын лайықтап.

Ата жұртта ол бұрын
Көрген крест таңбаны.
Сарбаздары мұны ұғып,
Ишарасын таныды.

Бағытын Батыс жаққа.
Ойлана кеп ол бұрды.
Бағалап даналығын
Рим салық төлеп тұрды.

Каталония жерінде
Бағынды Испандықтар,
Ла Маншты қиып өтіп,
Бас иді Шотландтықтар.

Бейбіт ғұмыр кешті ол

Ұлы Риммен достықта.
Тілін, ділін құрметтеп,
Таратты шартарапқа.

Есімін бабалардың
Қаны қазақ ұмытпас.
Каталония жерінде
Қойды оған ескерткіш тас.

Омаровтай дара Ғалым
Зерттеп жолын Атилланың.
Ұрпақ үшін үлгі етті
Ұлықтап ұлы тұлғасын.

Бабалардың ерлігі ерен
Жетелер елді ертеңге.
Паш етер Отан даңқын
Жер жүзі, күллі әлемге.

Аударғандар
Жапашова С.Б.
Көшкінбаев А.С.

FRANCOPHONIE ET DÉVELOPPEMENT DURABLE

Claude Albagli,
President de l'Institut Cedimes. France

Voici près d'un demi-siècle que la réflexion sur le développement s'est engagée et a donné lieu à de multiples tentatives pour conduire les populations de la planète sur les pas des ressortissants des pays industrialisés. Les échecs ont été nombreux, les désillusions fréquentes et le chantier du développement ne semble pas encore assuré de ses fondations. Après avoir tracé l'itinéraire de l'appréhension du développement avec ses résultats, nous nous interrogerons sur les atouts potentiels du monde francophone dans ce défi majeur de l'histoire.

L'appréhension des mécanismes du développement

Le développement est saisi très largement comme un retard sur les pays les plus avancés qui s'offrent comme la préfiguration universelle d'un avenir consumériste. Les courants dominants, tant sous la houlette du marxisme que de celle des néoclassiques, voyaient dans la satisfaction des besoins de chacun et dans leur démultiplication les aspirations vers des lendemains enchanteurs. Mais l'effondrement de l'Union soviétique ne laisse à cette prospective que l'espérance d'un modèle calqué sur la société américaine. Faute d'imagination, les attentes se calent sur ce qu'offre, outre-Atlantique, la société consumériste américaine. Dès lors, cette quête de l'avenir devient ambiguë, distinguant mal ce qui relève de ses aspirations à la modernisation de ce qui n'est plus qu'une pâle copie de l'américanisation des mœurs. De cette confusion émergent de nouvelles appréhensions : l'avenir n'aurait-il plus qu'à offrir des perspectives uniformisantes, un consumérisme généralisé et une américanisation modélisée ? C'est dans ce contexte que la francophonie peut offrir quelques éléments d'alternative et présenter les atouts d'un avenir moins univoque.

Revenons d'abord à la pensée dominante. En matière de développement, l'évolution de l'analyse se partage en deux séquences successives, mais fondées l'une et l'autre sur un *monoéconomisme* causal.

La première approche est fondée sur la conviction que la mise à disposition de capitaux, de techniques et de savoirs provoquera automatiquement, par le jeu du multiplicateur d'investissement, un mécanisme de croissance. Le ressort de cette dynamique étant établi, le débat ne porte plus que sur les arbitrages stratégiques des investissements et sur les modalités de leur financement.

La littérature économique concentre ses efforts à débattre sur les mérites respectifs d'investissements équilibrés, de pôles de croissance, d'industries industrialisantes, de production de substitution aux exportations ou, plus rarement, sur les mérites de productions axées sur la conquête de marchés extérieurs.

En fait, la vraie question se trouve en amont : comment financer ces ambitieux programmes tandis que le cercle vicieux de pauvreté ne permet pas de dégager une propension à épargner suffisante ?

À cette impuissance constatée fait écho le rôle de l'État dont on espère qu'il saura catalyser tous les concours nationaux et étrangers. Puisque le cheminement vers le développement est inéluctable, la puissance publique aura la charge d'en forcer l'allure. On retrouve dans cette démarche quelques similarités avec l'impatience de Lénine envers la société communiste. N'avait-elle pas été annoncée par Marx comme le fruit inéluctable de l'évolution du capitalisme, la révolution devant en précipiter l'avènement ? De la même façon, le volontarisme de l'État devait permettre de donner corps au développement en une seule décennie, comme le proposaient avec ingénuité les Nations unies.

Mais après l'expérience de trois décennies, le constat est amer pour la plupart des pays et l'État révèle ses carences, ses erreurs et ses déviances. Les mécanismes du marché apparaissent dès lors plus impartiaux et plus efficaces pour parvenir à une optimisation de l'allocation des ressources. Débarrassé de l'arbitraire de la puissance publique au profit de la loi du marché, le développement pourrait venir se greffer sur un système économique libéralisé, ouvert sur l'extérieur et porteur d'un nouveau souffle. L'intérêt bien compris de chacun des acteurs guidés par les prix mobilisera avec plus de sûreté et de pertinence les créateurs de richesses et les opérateurs économiques.

L'économie américaine se fait le chantre de la promotion et du déploiement de la loi de l'offre et de la demande. Dominante sur le marché des échanges extérieurs, impériale par la « dollarisation » de l'économie mondiale, dynamique par ses innovations technologiques, envahissante par sa maîtrise médiatique, surpuissante par ses capacités militaires..., la mondialisation apparaît sous les traits renforcés d'un processus d'américanisation généralisé. Peu importe que cette conviction soit pertinente ou non, son existence est en soi une réalité qui débouche sur une vision du monde où l'agacement perce sous la standardisation. Car, simultanément, les adeptes-contestataires rêvent de cliquer sur Microsoft, de boire Coca-Cola, de manger avec des amis chez Mc Donald's, de s'habiller d'un Levi's et de chausser des Nike. L'ouverture des marchés facilite davantage la pénétration des clips de la mode musicale anglo-saxonne, la diffusion de l'industrie cinématographique impose ses codifications hollywoodiennes et la reprise universelle des feuilletons télévisés sur toutes les chaînes hertziennes ou câblées aurait pu faire de « Dallas » leur éponyme...

En fonction de cette mutation dans l'approche économique et pour résoudre l'endettement extravagant qui vint clore la phase précédente, on élaborait à des plans d'ajustement structurel dont la fonction essentielle fut de rétablir l'équilibre des comptes du budget, du commerce extérieur et de la balance des paiements. Pour ce faire, on en vint à éliminer toutes les entraves qui pouvaient perturber le fonctionnement du marché, gêner la concurrence ou conduire à des distorsions de prix. La politique économique se concentrait sur la mise en place d'un terrain apte à susciter le déploiement des acteurs économiques. En fait, la réhabilitation de

l'extérieur dans une dynamique de développement constituait bien un retournement copernicien contrastant avec les approches précédentes.

Ainsi, la pensée du développement, au cours de ce demi-siècle, s'est d'abord déployée dans un courant d'inspiration keynésienne avec forte implication de l'État et logique nationale prépondérante, puis elle s'est fondue dans une approche néoclassique, fondée sur le marché et calée sur l'ouverture extérieure. Mais des critiques n'ont pas manqué pour corriger ou contrarier ces deux courants successifs dominants. Elles peuvent être regroupées autour de quatre critiques majeures, chacune ayant ses propres fondements :

- certaines se fondèrent d'abord sur la *causalité du processus* de développement. Le sous-développement n'est pas perçu dans cette analyse comme un retard, mais comme le produit du développement des pays les plus avancés. C'est en se nourrissant de l'exploitation des plus faibles que les plus riches prospèrent. Il s'agissait en fait de reprendre la doctrine marxiste dans une analyse internationale et d'identifier les pays non développés comme des nations prolétaires. La politique préconisée reposait sur une déconnexion des économies de ces pays pour une polarisation autocentrée de leur logique économique ;

- une seconde critique traitait du *processus* du développement en refusant cette projection linéaire de l'évolution des sociétés. Le développement ne se réduisait pas à une démultiplication de la production, des tonnages d'acier, des métrages de tissu ou des kilowatts des machines... Il reposait avant tout sur le basculement d'une logique fondant l'organisation des sociétés traditionnelles à une cohérence issue d'autres référents pour asseoir une société industrielle. Cette mutation touchait l'essence du pouvoir, les fondements de l'organisation sociale, les valeurs et les convictions partagées auxquels s'ajoutaient, bien sûr, des critères techniques. Mais ces derniers n'avaient aucune chance de s'insérer avec efficacité si les premiers aspects ne les accompagnaient pas. Cette hypothèse de développement se rattachait à un processus multicritère et à une notion de rupture.

Avec le changement de paradigme dominant privilégiant une approche néoclassique et une valorisation appuyée du marché, les critiques se focalisèrent sur les finalités et la méthode de développement :

- c'est d'abord une *contestation de la rationalité* fondée sur la médiation du marché pour induire des comportements appropriés. L'extension de ce mode d'approche fait craindre une marchandisation généralisée des relations humaines qui éliminerait tout autre rapport que marchand (dans les sociétés anciennes, le don et la redistribution tenaient une place majeure). De proche en proche, la marchandisation finirait par atteindre tous les espaces de la vie collective et des services publics. Les critiques sous la houlette d'une « altermondialisation » dénoncent les accents de ces menaces d'outrance, mais laissent à l'utopie le soin de dresser de nouvelles perspectives ;

- un quatrième ensemble de critiques accepte le marché, mais refuse la vraisemblance des hypothèses en arguant des *distorsions de fonctionnement*. Dans ces conditions, le marché n'offre pas des prix pertinents pour indicateurs et les acteurs ne sont pas en situation de concurrence pour des raisons qui tiennent tant du fonctionnement du système que de la géographie (carences d'infrastructures). Ces imperfections du marché appellent des rectifications que l'État seul semble en mesure d'apporter. Si l'État est réintroduit, sa mission n'est plus celle d'un accélérateur du processus d'investissement, mais celle d'un ajusteur qui élimine les défaillances du marché.

Mais, malgré la diversité du cadre analytique, tant dans ses approches méthodologiques que stratégiques, le développement n'a pas encore porté ses fruits pour les deux tiers de l'humanité. Comment faut-il lire le développement ? Il fut d'usage, jusqu'à une période récente, de considérer le PNB par habitant comme un indicateur expressif du niveau de développement obtenu. En définitive, ce résultat renvoyait à la capacité consumériste des ménages. Elle ne pouvait manquer d'évoquer Jean-Baptiste Say qui assimilait le bonheur à la quantité de biens consommée et le développement à cette quête. Bien plus tard, la Banque mondiale établissait chaque année, dans son « rapport annuel sur le développement », le « hit parade » du bonheur

planétaire en classant tous les pays sur les bases de ce seul critère ! Ces toutes dernières années, la Banque mondiale ne propose plus qu'un ordre alphabétique, moins par le fait qu'elle ne croirait plus au bonheur que par le besoin d'une approche moins réductrice pour appréhender les progrès du développement. Les indicateurs multicritères du développement humain ont aujourd'hui pris une place significative et font l'objet, à eux seuls, d'un rapport annuel d'évaluation.

À l'exception de quelques pays toujours cités, les résultats du développement restent malgré tout très affligeants au terme d'un demi-siècle et au regard des espérances. Le quart de la population mondiale vit avec moins d'un dollar par jour et parmi eux ce sont presque 900 millions d'individus qui souffrent de malnutrition. Ces faits appellent l'urgence, mais la réflexion a sophistiqué une approche plus normative que concrète : le commerce doit être *équitable*, l'organisation productive doit répondre à une *éthique* (pas de travail d'enfants, par exemple), le développement doit être *durable* (sans mettre en péril le capital naturel pour nos descendants) et l'État doit répondre aux critères de la bonne *gouvernance*. Alors que les critères quantitatifs n'ont pu être atteints, voici qu'on semble les suspendre à des préalables qualitatifs qui pourraient bien apparaître pour les plus démunis comme une diversion d'impuissance. Gageons qu'ils ne le soient pas...

Les atouts et les limites du monde francophone

Le constat des situations acquises à ce jour bouscule les certitudes d'antan : les pays aidés semblent avoir moins bien réussi que les autres, les pays disposant d'un sous-sol riche n'en ont pas tiré parti pour accélérer leur développement vis-à-vis de ceux qui en étaient dépourvus, les pays qui se sont frottés à l'échange international ont mieux réussi que ceux qui se défiaient des échanges internationaux. Les hypothèses de développement s'inscrivent dans un contexte pacifié alors que la réalité d'un terrain livré aux guerres n'est ni une hypothèse ni une exception. Des fractions significatives du planisphère redeviennent ces pages blanches aux yeux de l'extérieur, faute de pouvoir y faire accéder diplomates, journalistes ou chercheurs. En Afrique, sur cinquante pays, plus d'une trentaine vivent dans des situations conflictuelles. La polémologie y a davantage de pertinence que l'analyse du développement...

Dans ce paysage de ruines, il émerge quelques splendides réalisations et de mirifiques pépites, mais les faits restent têtus. Et le cheminement conceptuel n'est point parvenu à sortir de l'ornière les deux tiers de l'humanité. D'abord, les nouvelles technologies de la communication confrontent quotidiennement les populations aux richesses de la société consumériste ; elles révèlent ainsi un état de pauvreté dans un monde où le niveau de vie constitue le critère social déterminant. Ensuite, l'influence des technologies modernes a déstructuré les sociétés traditionnelles et provoqué une déculturation de ses membres, désormais aux prises avec un patchwork d'influences anciennes et modernes sans cohérence. Peu de sociétés en ont réchappé.

Les pays anciennement colonisés avaient souvent été séduits par un engagement privilégiant « une déconnexion souverainiste » pour donner à leur récente indépendance politique des assises économiques. Mais cette hypothèse de développement endogène n'a pas produit les résultats escomptés. L'émergence d'une nouvelle étape au sein d'un monde plus interdépendant présente d'autres écueils. Les politiques naviguent entre les risques d'un laminage des différences au profit d'une « uniformisation mondialiste » et les périls d'un éclatement irrédentiste valorisant le « communautarisme identitaire ». Le modèle de développement souffre aujourd'hui de l'absence d'options alternatives. Les plans d'ajustement structurel ont débouché sur la mise en coupe des pays lourdement endettés et le modèle du succès des pays d'Asie tend à se réduire à un schéma tronqué de libéralisation économique et d'ouverture internationale.

Alors, dans un tel contexte, la francophonie a-t-elle un rôle à jouer ? On peut s'interroger de trois manières : au sein de la pensée francophone elle-même (a-t-elle des apports spécifiques vis-à-vis des courants dominants ?), dans l'observation de la réalité économique de la communauté francophone (concourt-elle à un monde davantage multipolaire ?), et enfin dans sa propre perception (constitue-t-elle un ancrage populaire et identitaire suffisant ?).

La pensée francophone a contribué au débat sur le développement d'abord en l'identifiant. C'est le mot *tiers-monde* forgé par Alfred Sauvy qui est resté dans la sémantique pour désigner les pays non développés. Mais c'est la contribution majeure de François Perroux qui a influencé plusieurs générations d'économistes du développement en orientant la réflexion sur des voies moins exclusivement économistes que ne le faisait le courant dominant. Cette approche théorique ouverte a été confortée en France, en Belgique et au Canada par une mobilisation massive de coopérants chargés d'apporter sur le terrain, un soutien technique ou didactique. Elle a été complétée par un maillage opérationnel d'organisations para-étatiques spécialisées (Orstom, Institut Pasteur, Cirad...). Cela a permis de cumuler une expérience concrète du développement et de nourrir plus volontiers les sentiers hétérodoxes de la pensée du développement. Cette approche pluridisciplinaire a été confortée par une forte implication à caractère démographique (Alfred Sauvy), géographique (Yves Lacoste), sociologique et anthropologique (Jacques Austruy, René Gendarme), écologique (René Passet), informel (Marc Penouil) qui n'empêcha pas certains des théoriciens d'en formaliser la présentation (Patrice Guillaumont) ou d'autres d'explorer des chemins de traverse (Serge Latouche). Philippe Hugon a tenté d'en faire l'inventaire.

D'une façon plus générale, la pensée francophone apparaît liée à trois notions importantes qui la singularisent fortement :

- la première se réfère aux *droits de l'homme*, qui dépassent les contingences du lieu et du moment, pour en tirer des principes universels ;
- la deuxième s'inscrit dans le *cadre juridique* des relations entre les acteurs. La portée d'un droit d'inspiration romaine qui précise, délimite, contraint et stipule, corsète l'agencement des initiatives ;
- la troisième se réfère à l'*exception culturelle* qui dresse une barrière de principes à la submersion économique lorsque les lois du marché mettent en cause son existence même. Elle hiérarchise la culture et le marché en plaçant celle-là hors des lois de la marchandisation en cas de danger existentiel.

Vis-à-vis de la culture anglo-saxonne dominante, le contraste est total. L'action économique menée et testée au travers des diverses communautés qui composent les États-Unis permet de valider un produit ou une méthode. Cette vérification empirique achevée, ce qui est testé comme bon pour l'Amérique le devient pour la planète entière puisque les communautés noire, latino-américaine, juive, italienne ou asiatique en auront apprécié le contenu. La mondialisation anglo-saxonne des biens ou des méthodes contraste avec l'affirmation francophone de droits à portée universelle. Les vocations globales de l'une et de l'autre ne se situent manifestement pas dans le même champ.

La conception du droit en Amérique procède d'une approche beaucoup plus judiciaire que juridique dans le sens où le tribunal est source d'indemnités et d'affaires dans le premier cas et affirmation pour dire le droit dans l'autre.

Enfin, le modèle culturel américain s'appuie sur l'influence de son armée, la puissance de ses marchés et la maîtrise des nouvelles technologies. Ce tripode assure une prédominance à son modèle culturel et lui donne une dimension planétaire que n'a pas, à l'évidence, l'ensemble francophone.

La réalité économique de la francophonie est diverse, mais surtout multipolaire. Le Nord se partage entre la France, la Suisse, le Québec et la Belgique, tandis que le Sud s'inscrit en Afrique centrale et occidentale, dans l'océan Indien, dans le Pacifique, en Asie du Sud-Est ou dans les Caraïbes. Cette diversité communautaire facilite une approche diversifiée faisant une plus large place aux identités culturelles. Contrastant avec son modèle étatique centralisateur, la France développe dès les premiers temps de son expansion coloniale une tradition d'hétérogénéité culturelle et d'autonomie locale au sein du Royaume. L'expansion française en Amérique en est une illustration. C'est encore un historien américain du XIXe siècle, Francis Parkman, qui commente : la civilisation hispanique a écrasé l'Indien, la civilisation britannique l'a méprisé et la civilisation française l'a adopté . Cette approche humaniste a persisté au-delà

des péripéties de l'histoire. Mais elle souffre aujourd'hui de compter dans les rangs de ceux qu'elle a influencés de nombreux pays inscrits sur le registre des pays les moins avancés de la planète. Et ce constat nuit gravement à la générosité de cette démarche. Une large concertation au sein de cette communauté pour une coopération Nord-Sud plus efficiente s'avère indispensable.

Enfin, la perception identitaire qu'ont les membres vis-à-vis d'eux-mêmes est radicalement insuffisante pour insuffler une dynamique propre. La francophonie est souvent l'affaire du microcosme politique, du monde culturel et des milieux universitaires, encore que cette élite ne soit pas exempte de la trahison de certains de ses clercs. Mais, à l'évidence, la francophonie saisie comme l'appartenance à une communauté reste insuffisamment populaire. Il faudrait, pour qu'elle exprime davantage son ancrage, sa solidarité et son identité, qu'elle partage plus clairement ses signes d'appartenance. La scolarité en a tous les moyens : la littérature francophone, par exemple, en sortant de considérations purement hexagonales, offre un réel potentiel capable d'insuffler une unité d'esprit, une richesse d'approches et une familiarité partenariale.

On peut imaginer d'autres dispositifs qui pourraient s'étendre à la définition de tarifs douaniers spécifiques pour les productions issue de cette communauté, à une spécificité pour les visas ou à une file identifiée pour le contrôle des passeports aux aéroports comme on l'applique aux ressortissants du Commonwealth, à la mise en place d'un organisme chargé de la coordination Nord-Sud au sein de cette communauté en y associant opérateurs privés et institutionnels des diverses parties prenantes, à des échanges culturels privilégiés et facilités pour valoriser la connaissance de cette communauté linguistique encore très virtuelle dans les opinions, à des actions symboliques fortes puisant dans l'histoire les sources d'une solidarité, par exemple la participation des troupes africaines à une descente des Champs-Élysées pour la commémoration de combats passés (les anciens adversaires ont déjà eu cet honneur), à une coopération décentralisée inventive qui pourrait associer un tourisme fondé sur la découverte des réalités et la mise en place de circuits de ressources pour les intéressés pour, en retour, assurer une aide populaire adaptée, fondée sur une connaissance mutuelle.

Les échecs du développement montrent à l'évidence que le processus est de nature plus complexe que ne l'a exposé la théorie dominante. Mais la connaissance empirique que la communauté francophone détient et les enseignements qu'elle en tire n'ont pas été jusqu'ici suffisants pour créer une dynamique efficace. Il manque à cet espace des signes visibles qui rendent cette idée populaire, susceptible de mieux canaliser les énergies et les espérances. La chanson (Francophonies), la télévision (TV 5), les municipalités (Association des maires francophones), la recherche universitaire (AUF) ont déjà concrétisé des pistes certaines. Elles sont encourageantes, mais n'ont pas encore l'impact économique suffisant.

Références bibliographiques:

1. ALBAGLI C., Le Surplus agricole. De la puissance à la jouissance, coll. MES, Paris, L'Harmattan, 2001.
2. AMIN S., L'accumulation à l'échelle mondiale, Paris, Anthropos, 1988.
3. AUSTRUY J., La Chenille et le Papillon, Paris, Cujas, 1992.
4. BAIROCH P., Le Tiers-Monde dans l'impasse, coll. Idées, Paris, Gallimard, 1971.
5. DUMONT R. et MOTTIN M.-F., L'Afrique étranglée, Paris, Le Seuil, 1980.
6. FURTADO C., Développement et sous-développement, Paris, PUF, 1966.
7. GENDARME R., La Pauvreté des nations, Paris, Cujas, 1963.
8. GRELLET G., Structures et stratégies du développement, Paris, PUF, 1985.
9. GUILLAUMONT P., Économie du développement, Thémis, Paris, PUF, 1985, 3 tomes.
10. HIRSCHMAN A., The Strategy of Economic Development, New Haven, 1959.
11. HUGON P., Économie du développement, Paris, Dalloz, 1989.
12. LACOSTE Y., Les Pays sous-développés, Paris, PUF, 1969.
13. LATOUCHE S., Faut-il refuser le développement, Paris, PUF, 1986.

14. MYRDAL G., Théorie économique et pays sous-développés, 1959
15. PENOUIL M., Socio-économie du développement, Paris, Dalloz, 1979.
16. PERROUX F., « Trois outils d'analyse pour l'étude du sous-développement », Cahiers de l'ISEA, série F, 1958.
17. PREBISCH R., The Economic Development of Latin America and its Principal Problems, New York, 1950.
18. ROSTOW W. W., Les Cinq Étapes de développement, Paris, Le Seuil, 1963.
19. SACHS I., Économie politique du développement, Paris, Flammarion, 1977.
20. SEN A., Un nouveau modèle économique : développement, justice, liberté, Paris, Odile Jacob, 2003.
21. TEVOEDJRE A., *La Pauvreté, richesse des peuples*, Paris, Éditions ouvrières, 1978.

Note

HAVARD G., « Les Français en Amérique, la colonisation oubliée », *L'Histoire*, n° 285, mars 2004.

Résumé

Le développement est devenu une préoccupation majeure depuis un demi-siècle. L'idée dominante – confiant à l'État l'impulsion décisive et à la nation une souveraineté ombrageuse – a basculé au profit de la loi du marché et de l'ouverture internationale. Néo-keynésienne ou néo-classique, l'analyse du développement a reçu quatre critiques majeures tenant à la causalité, au processus, à la rationalité et au fonctionnement. Les limites d'une action qui laisse les deux tiers de l'humanité en marge du processus, suscitent l'émergence de nouveaux critères d'équité, de gouvernance, d'éthique ou d'écologie. Les atouts de la communauté francophone s'inscrivent dans une connaissance empirique de cette diversité, elle transparait dans ses approches universitaires, mais elle manque encore d'un ancrage suffisant pour donner à l'ensemble une vigueur économique de référence et une solidarité effective.

Mots-clés: developpement, developpement durable, solidarite, gouvernance

Summary

Francophony and sustainable development was a major topic during last fifty years. First Major ideas are State for impulsion and nation as a frame of action. Then, market law and international opening become the main stream. But both analysis receive four objections: causality, process, rationality and functioning. But the bad results leave two third of humanity out of the process. Now new concepts rise with equity, ethics, gouvernance and ecology. The advantage of french speaking community is the good empirical knowledge about the diversity. We found it with researchers' approaches which are rich and varied. But she has enough anchorage for a strong economic development and effective solidarity.

Keywords: development, durable development, solidarity.

РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В СТАНОВЛЕНИИ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

Айдаралиев А.А.,

Председатель Попечительского Совета
Международного университета Кыргызстана,
Академик НАН КР,
Чрезвычайный и Полномочный Посол КР

Система образования тесно связана с социально-экономической формацией, в рамках которой она сформировалась. Еще Аристотель утверждал, что образование:

«функция государства, осуществляемая им для вполне определенных и конкретных целей».

Переход к рыночной экономике поставил перед университетами Центрально-Азиатских государств вопрос подготовки нового поколения специалистов, хорошо владеющих основами рыночной экономики, иностранными языками, разбирающихся во многих аспектах политических, социальных, экономических и других проблем.

«Образование сегодня – это свидетельство того, каким будет государство и народ завтра» - говорил Президент Кыргызской Республики А. Акаев в одном из своих выступлений.

За последние два столетия соотношение между человеческим и произведенным капиталом в развитых странах постоянно менялось в сторону увеличения доли человеческого капитала, при снижении долей природного и произведенного капитала.

По оценкам экспертов, в наиболее экономически развитых странах в среднем 60% прироста национального дохода определяется приростом знаний и образованности общества.

Показано, что производительность труда работников с высшим образованием примерно в 7,8 раза превосходит этот показатель для работников без высшего образования.

Изучение влияния образования на экономический рост было проведено в странах ЕЭС. В результате получены убедительные доказательства того, что увеличение уровня образования повышает макроэкономическую производительность.

Исследования ВЦИОМ (Россия) показали, что у лиц с высшим образованием значительно меньше проблем с трудоустройством – если в городах-«миллионниках» примерно одинаковая занятость людей и с высшим, и без высшего образования, то для малых поселений и городов занятость людей с высшим образованием существенно возрастает (в 1,6 раза).

Есть еще косвенный, но крайне важный социально-экономический эффект – социализирующая роль высшего образования, развитие в процессе высшего образования духовных качеств человека. Прямым следствием этого, например, является зависимость преступности от уровня образования. Как отмечают криминологи «... на поведение личности, сферу ее интересов, круг общения, выбор способов реализации жизненных целей влияет образование. Имеющиеся данные свидетельствуют о том, что уровень образования лиц, совершающих преступления, ниже, чем у других граждан, причем особенно низка доля лиц, имеющих высшее и среднее специальное образование. Самый низкий уровень образования у лиц, виновных в совершении насильственных, насильственно-корыстных преступлений, хулиганства». При этом каждый дополнительный год образования взрослого населения ведет к падению уровня насильственных и имущественных преступлений примерно на 10%.

Исходя из государственных интересов, республики Центральной Азии начали перестройку системы образования, основанную на демократичности, полноценности образования.

При этом важным аспектом преобразования системы образования является эволюционное реформирование с учетом того, что развитие рыночной экономики требует кардинальных преобразований в структуре, методах управления, содержания, экономике образования. С каждым годом роль образования возрастает, и в настоящее время образование является движущей силой прогресса. В частности, государства – так называемые «азиатские тигры», за счет вложения средств в образование, смогли значительно развить свой потенциал.

В этом плане задачей высшего образования в Кыргызстане стало вхождение в мировое образовательное пространство. Наряду с государственными появился ряд частных ВУЗов. За последние годы существенно возросло количество университетов, при этом ряд университетов открылись при финансовой поддержке зарубежных государств

(Кыргызско-Российский Славянский), Кыргызско-Турецкий, Американский, Кыргызско-Узбекский, Международный). Ряд университетов открыто в областях республики, что открыло доступ к образованию студентам из глубинки.

Открытие новых университетов, широкие контакты с зарубежными ВУЗами дали возможность внедрить новые образовательные технологии. При этом значительные споры вызвала модель образования, которая могла бы быть приемлема в республике.

В создавшейся конкурентной среде централизованное управление не может быть адекватным процессу осуществления академических функций университетами. С этой точки зрения примечателен опыт управления в Международном университете Кыргызстана. Главным органом управления университета является Попечительский Совет, при этом роль Министерства образования и науки КР сводится к тому, чтобы в ВУЗе соблюдался Государственный образовательный стандарт. Автономность управления университетом повлекла за собой ряд преобразований, направленных на совершенствование образования, внедрение новых обучающих технологий.

В университете в 1993 г. была введена система кредит-часов, которая дает максимальную самостоятельность студентам, при этом большое внимание уделяется внеклассной работе, имеется возможность взаимозачетов предметов, что позволяет переводить студентов с курса на курс в западноевропейские и американские университеты.

Как уже отмечалось, важным аспектом обучения является самостоятельность студентов, являющаяся следствием развития демократических процессов в университетах.

Важным аспектом глобализации образования в Центральной Азии стал проект TuСАНЕА (Тюнинг Централно-Азиатского пространства высшего образования). Главная цель проекта – внести вклад в создание пространства высшего образования Центральной Азии в соответствии с европейским пространством высшего образования.

TuСАНЕА – это многонациональный проект программы Темпус, где принимали участие 8 европейских университетов и 45 университетов, а также министерств образования стран из пяти Централно-азиатских республик.

Были разработаны квалификационные рамки, в рамках кредитно-рейтинговой системы для Централно-Азиатского пространства высшего образования.

По итогам проекта была налажена мобильность студентов. В частности, студенты Международного университета Кыргызстана выезжают по обмену не только в страны Евросоюза, но и в университеты Центральной Азии.

Мобильность студентов, знакомство с жизнью, политикой зарубежных государств один из факторов формирования позитивного мировоззрения человека.

С нашей точки зрения, внедрение новых образовательных технологий, несущих демократическое начало в образовательный процесс является стимулом подготовки нового поколения специалистов, необходимых для стран с рыночной экономикой.

TOWARDS THE 21ST CENTURY: NEW MODEL OF LEADERSHIP AND ORGANIZATION (SOCIAL MOVEMENT STUDIES)

Alain Hoodashtian,
Ph.D., Professor of Political Science

This article grapples with the four characteristics of 20th century social movements in comparison with those occurred in 21st century. Having offered a brief description of the Arab Spring and the Iranian Green Movement, I concentrate on the social structure shift of such movements from vertical towards horizontal formation. This concerns both social/political organizations and the nature of leadership.

Questions:

Putting the Arab Spring (2010-12) and the Iranian Green Movement (2009) into critical light within social scope, I pose the main questions as the following:

Why the 21st century does not offer charismatic, authoritarian and hypnotic leaders such as Lenin, Mao Zedong, Castro, and Khomeini. The next question addresses why the great social movements of 21st century do not see the significant mass political organizations. Posing the question, I try to argue that such political organizations were mobilizing the largest populations possible as noticed in Russian Revolution, Chinese Revolution and Cuban Revolution.

Hypothesis:

If one draws a comparison between the contemporary well-known political characters and those eminent in the previous century, what outcome is yielded? To name but a few, Tony Blair, to compare with Winston Churchill, Mahmoud Abbas with Yasser Arafat, Raúl Castro with Fidel Castro, Ayatollah Khamenei with Khomeini (current Iranian Islamic leader). In case of France, for instance, I, personally, do not see any great “Homme Politique” while comparing with the previous characters in office such as De Gaulle and Mitterrand. I believe, the great political leaders do not emerge as far as the current situation of the world persists. The reason might lie in the fact that they fail to exercise the power they are representative of. Indeed, due to the fact that they are likely to fade from history before such representation in their office, there is nothing to represent anymore as the representing party (the leader) has disappeared or not even established in contemporary history.

In terms of organization, if Arab Spring and Green movement could not have unique dominating political organization was because the initial formation of those movements was based on social networks (horizontal model) and not pyramidal structure (Vertical model) anymore. In fact, the negative consequences of the 20th century revolutions have discredit such organizational model and therefore, they have lost their legitimacy.

This is what I am going to expand upon in this short paper. However, before going further, let me explain what I mean by Horizontal and Vertical models.

Horizontal versus Vertical model

The vertical model of a political and social organization is shaped in such a way that the head of the pyramid determines the entire life (totality)? of the structure. In this conception, the relation between individuals and organization seems to be analogous to that of the “parts” and the “whole” where the former must be fully at the service of the latter. This approach would correspond to the philosophy of Hegel. In Hegelian system, the composing parts are assimilated in the whole¹. According to Hegel's standpoint the part is nothing but the whole². He notices that each part expresses the whole and other parts as well. To follow this conception, in his lecture on Hegel's Science of Logic, Lenin, the leader of the Russian revolution at the beginning of the 20th century, applies the same approach, based on which the whole represents the assimilation of all parts.³

For Louis Althusser, a well-known French philosopher of the late 20th century, Hegelian whole is a totality in which all the parts 'conspire' together, where each part is a *pars totalis*,...⁴

By contrast, horizontal model of a political and social organization is shaped as a network, in such a way that each part would act independently but in relation with purposes and objectives of the whole network. In the horizontal structure, the component existence is not conditioned by the whole. In this perspective, the particle cannot be reduced to the system.

To clarify the definition, T. M. Singelis (1995) presents a comparative approach of horizontal and vertical models regarding collectivism and individualism:

“Vertical collectivism includes perceiving the self as a part (or an aspect) of a collective and accepting inequalities within the collective. Horizontal collectivism includes perceiving the self as a part of the collective, but seeing all members of the collective as the same; thus equality is stressed. Vertical individualism includes the conception of an autonomous individual and acceptance of inequality. Horizontal individualism includes the conception of an autonomous individual and emphasis on equality”⁵

According to M. Chinen (2014), in his study of law, horizontal model is an emergent phenomenon, where citizens take part in the evolution of the society. It is like, he continues: “state responsibility should be distributed to the citizen”. This creates more “collective responsibility” for the society⁶.

The concepts ranging from e-Government, e-commerce, e-learning up to the new networking systems such as Facebook, Google, Twitter and YouTube which have been developed since the last decade, express the development of horizontal structure. Today, Facebook is having more than 2 billion users per month in the world ⁷, which shows the popularity of this model.

From 20th century to 21st century

A) 20th Century – Four Characteristics

The social movement in Russia in 1917, which attained to a phase of regime change in October of that year, had, inter alia, at least four significant characteristics:

- 1- A determined and charismatic leader: Lenin⁸;
- 2- A popular and pyramid organization: the Bolshevik Party⁹;
- 3- A well prepared and influential ideology: Marxism-Leninism;
- 4- A clear revolutionary program defining which political and social structure would replace the previous regime: the Communist Program.

The vertical structure of a political and social organization is usually an integral component for creating a charismatic leader.

These four characteristics can also be traced in the Chinese revolutionary movement which resulted in regime change in 1949. This movement was organized by a popular “Communist Party of China”¹⁰ and a charismatic leader as Mao Zedong ¹¹.

Almost the same schema can be noted in the Cuban Revolution¹², which ended in 1959. This revolution could accomplish a change in regime only under the magnetic leadership of Fidel Castro¹³ as the continuation of the “26th of July Movement”. But is this schema is still valid in 21st Century?

B) 21st Century movements

The 20th century schema has been radically changed in the 21st century.

In the Tunisian Revolution¹⁴, one does not find a charismatic leader, a dominating ideology, a pyramid dominating organization, a revolutionary program (having 4 characteristics) and despite all these gaps, Tunisian social movements accomplished the regime change in 2011.

The same situation has been observed in Libya, Egypt and Syria¹⁵. In this paper, I do not focus on the political output of the Arab Spring, nor on the current Syrian¹⁶ or Libyan situations. Moreover, my concern does not revolve around the fact that Muslim

Brotherhood ¹⁷ had strong popularity before the military coup d'état in Egypt. In fact, this paper only emphasizes the mechanism and structure of such movements. I posit that the Egyptian movement in general, despite the active presence of several organizations and leaders, has never had a charismatic and authoritarian leader capable of imposing his power, as we have seen in multiple instances in the 20th century.

Clearly, diversity of political players, as one can see in the Russian Revolution, in the Chinese or Cuban Revolutions is incontrovertible. Yet in all these experiences, when a leader ultimately imposes himself by exercising his full office, he bypasses all diversities and thus dominates the situation. In what follows, my argument covers how such a model of leadership conversely seems to be different in 21st century.

C) The Green Movement and 21st Century - Four Characteristics

It should be noted that the new 21st century reality, which is more expanded upon in this section, was first seen in Iran and in a popular street demonstration called the “Green Movement” in 2009¹⁸. Having a speech on the Arab Spring, President Obama maintained correctly that these civil movements in North Africa and the Middle East (Arab Spring) began in

the streets of Tehran in 2009¹⁹. But let us focus on this particular movement. Here are the main characteristics of the Iranian Green Movement to compare with 20th movements:

- 1– Lack of a charismatic leadership, like Lenin or Mao Zedong;
- 2– Lack of a dominating organization, with a vertical structure, as we noticed in 20th century in the Russian and other revolutions;
- 3– Lack of a clear ideology such as Communism, which dominated the whole 20th century, and lately, Islamic ideology (as was the example of the Iranian Revolution in 1979), and
- 4- Lack of a known political program defining clearly a future action.

It is worth noting that in this paper, I do not aim at drawing a comparison between a revolutionary movement at its highest stage and the Green Movement in Iran, which has been merely a pro-democracy and civil rights movement. To be more precise about the statement of problem when dealing with such social movement, herein lies the focus: in a pre-revolutionary movement, the organizations try to influence the social movement to revolutionize them; however, in the Green Movement of Iran in 2009, one does not see such organizations, leaders and ideologies. In fact, the Green movement has been operating as a network, with a kind of a flat structure while lacking a strong and charismatic leadership. Never could the three leaders of this movement—Mr. Karoubi, Mr.

Mousavi or his wife, Ms. Zahra Rahnavard— could dominate the whole movement. The main point, however, is that the four missing factors in the Green Movement are the same we witness in all 21st century social movements in the Middle East and North Africa. The situation is the same for those achieving the stage of regime change, namely in Tunisia, Libya, and Egypt and even Syria in 2011²⁰.

This new situation has already been observed in political movements in Eastern Europe during 1989-90. These movements advanced without the privilege of having any unique charismatic leader, large dominating organization, and any unique ideology. In fact, the only source of inspiration for all these movements in Iran, Arab Spring or Eastern Europe was the idea of an open society enjoying Human Rights and freedom.

D) Iranian model

Let us unfold the main point: none of these movements and revolutions in the Middle East and North Africa had a charismatic leader, or a dominating vertical political organization and/or a radical dominating ideology. In fact, why Islamic ideology was not embedded in the slogan of political movements and revolutions in the Arab Spring or in the Green Movement? Are not these all “Islamic countries”? Then why did they neglect to follow an Islamic ideology to guide them to a revolutionized society? Perhaps the single answer lies in the fact that the corrupted reality of an Islamic revolution with a charismatic leader, as Khomeini has been unveiled gradually to the world throughout almost four decades of the Islamic Republic in Iran. Perhaps, since it was clearly discovered that the Iranian regime in the end failed to either satisfy the Iranian society or to fundamentally Islamicize it.

In Iran itself, an underground Civil Society against the theocratic radical regime was progressively developing, to the point that the world discovered, suddenly, a great social explosion, following three million people in the streets of Tehran in June 2009 under the name of the “Green Movement”. This, then, could be eventually the reason why at the beginning of the 21st century, a large number of scholars and militants did not trust the Iranian model, and did not want to re-experience it for the future of their respective nations. This is why studying the Green Movement would assist us to understand what courses of events in terms of social change were triggered thereafter.

Horizontal verses Vertical

What is the 21st century reality? At the beginning of this paper, the posed question was: why in the 21st century we do not find leaders such as Lenin, Mao or even Khomeini, and equally, why do not we see a dominating ideology, nor popular and well-structured revolutionary organizations?

Does this concern only the Middle East and North Africa, or are there other cultural transformations in the contexts transcending these areas in question which are shifting to a new paradigm?

It seems that a “vertical” organization is not the dominating model in the political/social scene anymore and a “horizontal” model is acquiring more values. What exactly this means is at the crux of my concern.

Emergence of Horizontal

The emergence of neoliberalism following the end of Soviet Union, supported by the theories of Milton Friedman and the school of Chicago, has specifically changed the whole world since Globalization. Economic and social competitions in international trade presented a new framework and are more accelerated through the Internet. People could easily gain access to almost everything at any time. Started progressively from the end of the last century, the new reality had two main characteristics: 1) horizontal mode of communications, based on Networking, 2) massive participation.

Might the Deleuze theory²¹ of Rhizome²² explain partially or fully this new transformation?

To what extent does this theory correspond to our questions?

Could one posit that humanity appreciates more horizontal model of organization and communications than the “vertical” ones? And do the 21st century social movements reflect this newer perception? How are we able to justify these statements?

Popular participation and two expectations

The objective of this paper is not to provide answer to these questions, but to expose and examine them. The ultimate hypotheses are as follows: radical changes such as lack of charismatic leadership, ideology and dominating organization, could not be merely related to political changes but inspired by a significant cultural transformation. What is more, lack of charismatic leadership could be related to the fact that the 21st century society does not produce such a leadership anymore; that society does not appreciate or even trust a unique leader sitting at the top of the pyramid and pretending to be an all-knowing agent of ultimate truth. That is to say that history does not produce such phenomenon anymore. Not only the digital revolution and massive world communications, but also the negative consequences of the classical revolutions of the 20th century, could be reasons, among others, to explain why people do not trust charismatic leaders, large vertical organizations, and influential ideologies.

The experience of social networks, huge developments of global communications²³, along with cheap and accessible technology²⁴ have culminated in the emergence of a new and irrefutable social phenomenon: increasingly popular and mass participation in social and political affairs. In the 21st century, people are given credit more than what has been the case before.

Overall, I believe this new reality has produced two surging expectations:

1) People's expectation from themselves for playing a more significant role in society and thus being more respected,

2) People's expectation from others, particularly the Institutions and those governing the society and holding office. This has created increasing expectations for a better accountability and transparency of the Institutions.

In fact, people are imposing more than ever. The “New Public Management”²⁵, and “EGovernment”²⁶ started at the end of the last century, for instance, are illustrating and substantiating this change too, where people's participation becomes essential in public affairs.

Lack of trust, therefore, in a unique leader in the 21st century might be corresponding to this reality.

References:

1 Hegel: Science of Logic, translated by W. H. Johnston and L. G. Struthers, London, George Allen & Unwin, 1929 (“The relation of whole and parts”, Chapter 3, The Essential Relation, § 1152, page 72) http://www.inkwells.org/index_htm_files/hegel.pdf

2 Guillaume Lejeune : Le concept de relation chez Hegel (« la partie étant ainsi pour soi n'est plus partie, mais le tout », page 19) <http://www.revue-klesis.org/pdf/Klesis-Hegel-2016.pdf>
See Also: S. P. Sitko, E. A. Andreev, I. S. Dobronravova: The whole as a result of self-organization <https://link.springer.com/article/10.1007/BF01867368>

3 Lenin, Lecture of Science of Logic of Hegel «Monde exprime généralement la totalité sans forme de la multiplicité»... (page 160)
<https://www.marxists.org/francais/lenin/works/1914/12/logiquehegel.pdf>

4 Althusser, Louis. From Capital to Marx's Philosophy, in Reading Capital [Part 1], by Louis Althusser and Étienne Balibar, translated by Ben Brewster (London: New Left Books, 1970), pp. 94-96.

5 Theodore M. Singelis, Chico Harry C. Triandis, Dharm R S. Bhawuk, Michele J. Gelfand: Horizontal and Vertical Dimensions of Individualism and Collectivism: A Theoretical and Measurement Refinement, in: Cross-Cultural Research, Vol. 29 No. 3, August 1995, 240-275

6 Mark Chinen: Complexity Theory and the Horizontal and Vertical Dimensions of State Responsibility, in: European Journal of International Law, Volume 25, Issue 3, 1 August 2014, Pages 703–732, <https://academic.oup.com/ejil/article/25/3/703/403510>

7 Report on the monthly Facebook users in the world: <https://zephoria.com/top-15-valuable-facebookstatistics/8>

Maria Prilezhayeva: On Lenin: https://www.marxists.org/_archive/lenin/bio/prilezhayeva.htm

9 John Reed: Dix jours qui ébranlèrent le monde , Éditions sociales, 1986, Paris.

10 History of Communist Party of China <https://www.youtube.com/watch?v=uTksmlZ0FPQ>

11 On Mao Zedong ; <https://www.britannica.com/biography/Mao-Zedong>

12 On the Cuban Revolution: <http://www.history.com/this-day-in-history/batista-forced-out-by-castro-ledrevolution>

13 Fidel Castro: My Life: A Spoken Autobiography : <https://www.amazon.com/Fidel-Castro-Life-SpokenAutobiography/dp/1416562338> <https://zephoria.com/top-15-valuable-facebook-statistics/>

14 Zack Brisson and Kate Krontiris: Tunisia: From Revolution to Institutions; https://www.infodev.org/infodevfiles/resource/InfodevDocuments_1141.pdf Thomas Schiller: Tunisia- A revolution and its consequences: http://www.kas.de/wf/doc/kas_22802-544-2-30.pdf?110516130505

15 A. Hoodashtian: On Arab Spring movement to compare with the Green movement, Interview, Toronto, Canada, Journal Shahvand, Feb. 2011: <http://www.shahrvand.com/archives/12586>

16 Obviously, the western military intervention did accelerate the regime change in Libya. And in Syria, serious Assad military repressions, together with the emergence of ISIS, complicated the output of the situation. But again, in this paper we only focus on the mechanism and structure of the social movements. As for Syria, it is the social movement in 2011 which is under study here.

17 Egyptian Democracy and the Muslim Brotherhood: Report Number 10, European Union, Institute of Security Studies, Edited by EsraBulutAymat: [http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Egyptian democracy and the Muslim Brotherhood.pdf](http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Egyptian%20democracy%20and%20the%20Muslim%20Brotherhood.pdf) A Report by 9 Bedford Row, 2 April 2015: The History of Muslim brotherhood: <http://9bri.com/wpcontent/uploads/2015/04/Report-on-the-History-of-the-Muslim-Brotherhood1.pdf>

18 A. Hoodashtian :About Iranian Green Movement, Andishe TV, Interview (USA): <https://www.youtube.com/watch?v=J4ZTzRyix1w> Also: A. Hoodashtian: An Underground Civil Society in Iran, Interview with Zamafeh Radio, Amsterdam: http://zamafeh.com/analysis/2010/03/post_1415.html

19 Barako Obama: “Let’s remember that the first peaceful protests in the region were in the streets of Tehran...” in: Remarks by the President on the Middle East and North Africa, published by : The White House, Office of the Press Secretary, <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/05/19/remarks-president-middleeast-and-north-africa>

20 A. Hoodashtian: Social Movement in Syria, in Gooya News, Feb. 2012 <http://news.gooya.com/politics/archives/2011/08/127143.php>

²¹ Gille Deleuze and Félix Guattari: Milles Plateaux, 1980, Editions de Minuit, 1980, Paris, (Rizohm in: Introduction)

²² GilleDeleuze (1925–1995) was one of the most influential and prolific French philosophers of the second half of the twentieth century: <http://plato.stanford.edu/entries/deleuze/> Deuleze has been an unknown philosopher in the world for a certain time, but not anymore: “During the last twenty years, interest in the French Philosopher Gilles Deleuze has increased exponentially. Over three hundred books on Deleuze and his frequent collaborator, Félix Guattari, are now available in English. Since 2007, the journal Deuleze Studies has published over one hundred essays on Deleuze, while sponsoring international conferences in Cardiff, Cologne, Amsterdam, Copenhagen, New Orleans, and Lisbon, each meeting drawing 200-300 scholars...” in: Ronald Bogue... Deleuze and Asia, Cambridge Scholars Publishing, 2014, UK, Page vii.

23 A. Hoodashtian: Ten characteristics of the new technology and the impact of Social Network on Social movement, <http://www.alborznews.eu/maghalat/ata-hoodashtian/6.pdf> Also: A. Hoodashtian: UneModernité sans Occident, editions Zagros, 2006, Paris

24 Bill Gate, Interview with TF1 (French Tv, journal de 20h) with Patrick Poivred'Arvor, 19 January 2007, Paris. Gates says the new century is the century of cheap technology. <http://www.geekmag.fr/bill-gates-eninterview-chez-ppda-sur-tf1/>

25 Gernod Gruening :Origin and theoretical basis of New Public Management, International Public Management Journal 4 (2001) 1–25. https://www.pravo.unizg.hr/download/repository/4_1_Origin_and_Theoretical_Basis%5B1%5D.pdf

26 On E-Government: https://www.itu.int/ITU-D/cyb/app/docs/e-gov_for_dev_countries-report.pdf

Резюме

Эта статья анализирует четыре характеристики социальных движений 20-го века по сравнению с теми, которые произошли в 21 веке. Предложив краткое описание «Арабской весны» и «Иранского зеленого движения», я концентрируюсь на сдвиге в социальной структуре таких движений от вертикали к горизонтальному образованию. Это касается как социальных / политических организаций, так и характера руководства.

¹This paper was prepared for the “Institute of sociological research” (ISR), University of Geneva

**1 - СЕКЦИЯ. «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» АЯСЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ӨРКЕНИЕТІ**

**СЕКЦИЯ 1. КАЗАХСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ В
КОНТЕКСТЕ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»**

**SECTION 1. KAZAKH CIVILIZATION IN THE LIGHT
OF THE SPIRITUAL REVIVAL**

КУЛЬТ ВОЛКА В ТРАДИЦИОННОМ ПРЕДСТАВЛЕНИИ ТЮРКОВ

Кулумжанов Н.Е.,

докторант КазНУ имени аль-Фараби, г. Алматы

Жолдубаева А. К.,

д.ф.н., профессор КазНУ имени аль-Фараби, г. Алматы

Семенова Е.В.,

автор просветительско-познавательного проекта
«Читающий дом», г. Алматы

Традиционный мир кочевников, его мировоззренческие основы представляют одну из наиболее интересных проблем в истории и культуре человечества. Хозяйственная специфика кочевой культуры существенно влияла на формирование и развитие представлений кочевников об окружающем мире, о своём месте и роли в этом мире. Кочевая культура насчитывает не одно тысячелетие. Именно Центральная Азия была прародиной многих кочевых народов. Анализ исторического процесса позволяет говорить, что в кочевых культурах были выработаны свои социокультурные механизмы, позволяющие сохранить традиционное мировоззрение.

В культурах тюркских народов, начиная с глубокой древности, огромное значение придавалось зооморфным символам. Периодом расцвета этих представлений можно считать эпоху скифского звериного стиля. Мы считаем, что эпоха звериных образов на этом не закончилась, а нашла своё продолжение во многих социокультурных традициях народов Великой степи на протяжении сотен лет.

В различных источниках, отражающих развитие религиозных воззрений наших предков, наряду с упоминаниями о разных культах можно встретить сведения о почитании животных. В системе традиционных народных представлений об окружающем мире животные выступают как особая разновидность мифологических персонажей, вместе с божествами, демонами, стихиями, небесными светилами, самими людьми, растениями и даже утварью.

Образ волка является одним из наиболее значимых символов у многих народов. Он играет особую роль и имеет огромное культовое, ритуальное и социальное значения. В данной статье исследуется культ волка в традиционном мировоззрении тюрков и обращается внимание на то, что среди тотемических культов тюркоязычных народов волк занимает особое место и является наиболее почитаемым животным.

Одним из значимых зооморфных символов в культурах тюрков выступал образ волка. Образ волка тесно связан со многими социальными институтами и представлениями, в частности с институтом мужских сообществ, волчья символика которого была распространена повсеместно у народов Евразии. В целом исследование культового и обрядового окружения образа волка будет способствовать рассмотрению идеологических и религиозных представлений в разные эпохи. Изучение и понимание символики этого образа будет благотворно влиять на решение многих вопросов, связанных с социокультурными процессами и жизнедеятельностью кочевого мира, что делает этот вопрос особо актуальным. В то же время эта проблема является не только частью истории, но и находит своё воплощение в мировоззрении современного мира, где символ волка получает новое смысловое содержание. Таким образом, правильное понимание его смысловой нагрузки может найти своё применение не только в изучении социокультурных традиций прошлого, но и будущего.

В религиозных верованиях гуннов, древних тюрков важное место занимали и тотемические воззрения. Тотемизм — это самая древняя форма религии. Первыми богами были определённые животные. Как известно, культ животных возник в древнейшие времена, когда первобытный человек ещё не отделял, не противопоставлял себя природе, и все родоплеменные отношения, и сам первобытный человек

отождествлялись с миром животных. Верхушка древнетюркского общества своё происхождение связывала с легендарными предками, рождёнными тотемным животным.

В начале 20 века исследователи и путешественники попытались систематизировать религиозные представления о волке. Интерес к родословным преданиям тюркских народов имела публикация работы Н. Я. Бичурина [1], а также фрагменты перевода «Сокровенного сказания монголов». Особый интерес представляют родословные предания тюркских правящих династий, в которых волк выступал в качестве прародителя, что свидетельствует уже о достаточно развитом культе волка. К данной проблеме, а также к этимологии термина Ашина обращались Л. Н. Гумилёв, С. Г. Кляшторный [2]. Исходя из вышеизложенного, наша работа своей главной целью определяет исследование образа волка в культурной традиции тюрков-кочевников, его эволюции, символики и этнокультурных функций этого образа.

Анализируя образ волка, можно отметить, что волк воспринимался как помощник, которому в последствии были приписаны сакральные характеристики. С другой стороны, волк выступал противником, конкурентом в охоте, что привело к формированию представлений о волке как хтоническом существе. Но в определённом этапе развития этого образа эти тенденции привели к возникновению представлений о волке-поглотителе, что нашло своё отражение в наскальных рисунках, так и в более поздних космогонических мифах. Следы этих представлений сохранились в мифах и названиях небесных светил. Это видимо, послужило мировоззренческой основой сакрализации образа волка в следующие эпохи, когда он представал в виде существа, имеющего небесное происхождение. Исходя из этого начинает формироваться социальная символика, первоначально связанная с охотничьим хозяйством.

Изображения животных в скифском зверином стиле свидетельствуют о глубоком символизме в мышлении носителей этой культуры. В этот период появляются тотемические представления о волке и ритуалы, и в это время возникло большинство запретов и ограничений в охоте на волка. Это нашло своё развитие в скифском зверином стиле, в котором изображения связанного или убитого зверя стали выступать символами охотничьей доблести. В скифскую эпоху животные образы древнего искусства явно обладали определёнными коммуникативными качествами, они несли в себе идеи, понятные всему обществу. Образ волка становится социальным символом, обозначающим принадлежность к охотничьей группе.

Мы можем говорить, что на раннем этапе развития общества произошло разделение образа волка и образа волчицы. Последний в большей степени был связан с материнским культом и культом земли, что нашло своё отражение в родословных легендах и запрете на убийство волчицы. Эти же мотивы можно проследить в наиболее древних эпических произведениях, где женщины выступали в роли воительницы и могли превращаться в волчиц. Эти представления были характерны для эпохи матриархата и утратили своё значение с повышением в обществе роли мужчины. Образ волка становится символом мужского начала, а символом женского - выступает лисица. Повышение роли мужчины в обществе кочевников было связано с развитием охоты и военного дела. В этот период образ волка становится мужским символом, он связан с небом и небесными культурами. В родословных преданиях он начинает играть ведущую роль и в генеалогических легендах в роли прародителя выступает волк-самец, а не волчица.

В основе представлений о волке как о мужском начале лежала его связь с традицией мужских сообществ. Волчья символика мужских союзов была широко распространена у народов Евразии. Волчья символика мужских объединений у кочевых народов наиболее чётко прослеживается в эпических произведениях, где образ волка выступает постоянным эпитетом вождей, богатырей, воинских дружин. Более того, в них герои-богатыри способны принимать облик волка, подражают его повадкам и голосу. Волчьи эпитеты распространяются на оружие и коня героя, а иногда и сам волк выступает в качестве

ездового животного. В большинстве эпических произведениях нашла отражение эпоха мужских союзов.

Важное место образа волка в традиции мужских сообществ определяет его роль в родословных преданиях, эпической и историко-эпической традициях. С возникновением ранней государственности у кочевых народов этот символ переходит вначале в воинскую идеологию, а затем и в государственную символику. Он изображается на знамёнах многих кочевых государств и племенных объединений. В родословных преданиях волк неразрывно связан с солярным культом, и для генеалогических сказаний правящих династий намечается тенденция перехода от волчьего культа к солярному. Связь образа волка с небесными божествами определяет и его роль в родословных преданиях, где основная функция образа волка заключается не в «рождении» рода или племени, а в обеспечении сакральной связи с небом, жизненно необходимой обществу. Образ волка пополняет охранительные функции, он в большей степени покровитель, чем родоначальник. Этот образ тесно связан с небесными божествами, и мы можем также предполагать наличие у тюрко-монгольских народов «волчьих богов», которые выступали покровителями воинов и охотников. Следы почитания волка и его социальной значимости сохраняются в традиционных верованиях и эпической традиции. Мы можем говорить, что образ волка стал социокультурным символом, имеющим огромное значение для кочевых культур Великой степи.

Древнетюркской легенде, зафиксированной в китайских источниках, говорится, что род Ашина из дома Хунну (Сунну) был разбит в сражении и совершенно истреблён. Остался в живых лишь десятилетний мальчик, которого пожалели из-за малолетства и, отрубив у него ногу и руку, бросили в болото. Мальчика подобрала и вырастила волчица. Через десять лет юноша был убит, а волчица скрылась в долине, окружённой горами, и родила там десять сыновей, от которых берут начало десять тюркских племён.

В других легендах Тюркский род Ашина обитал в «пещере» до начала VI в. Лишь потом, очутившись в степях, они оказываются под властью жужан. «Пещера» — нередкий сюжет в духовной культуре тюрков. Древние тюрки молились духам предков в пещере. О нём помнят и значительно позже. Выдающийся персидский историк Рашид-ад-Дин (1247-1318 гг.) в рассказе о происхождении тюрков писал о спасении древних кочевников от врагов в долине, окружённой горами [3].

Однажды они разожгли большой костёр у подножия скалы, богатой железной рудой. Руда от высокой температуры костра расплавилась, и на горе образовалась огромная дыра. Выйдя оттуда, тюрки разбрелись по степи. Пещеры являются отголоском первобытности, когда основным естественным жильём людей были пещеры. Так в своих легендах древние тюрки отображали древнейшие жилища-пещеры.

Культ небесного волка занимает важное место в тюркской мифологии. Он стал древним общетюркским тотемом. История рода Ашина, и вообще история тюрков, берёт своё начало от «десяти сыновей», рождённых волчицей. Слово «Ашина» означает «превосходный, небесный волк». Эта генеалогическая легенда нашла своё отражение на надгробном памятнике, относящемся к раннему периоду Тюркского каганата. На памятнике в виде барельефа нарисована изуродованная человеческая фигура (отрублены рука и нога), лежащая под брюхом волчицы и сосущая молоко.

Небесный волк играет важную роль в победах тюрков: он является предводителем войска. Общетюркский культ волка своими корнями уходит в древние времена. В жизни народов, занимавшихся кочевым скотоводством, волк занимал заметное место, так как часто угрожал стаду. По китайским источникам, лучшие части тюркской кавалерии назывались волки. Слова «тюркский хан» и «волк» были синонимами. На знамени древних тюрков (тюрков Ашина) была изображена волчья голова. Главным тотемом огузов-кипчаков в X-XII вв. являлся сивый волк. Слово «буре» (волк) у древних тюрков использовался для образования имён. Судя по генеалогической легенде о происхождении десяти тюркских племён, были мальчик из дома Хунну по имени Ашина и волчица. Волк

был общетюркским тотемом. Волк, точнее, волчица как прародительница тюрков, на самом деле является образом, уходящим корнями в архаическую шаманскую натурфилософию.

Тюркский генеалогический миф дошел до нас в нескольких вариантах. В самом известном из них голубые или небесные тюрки «жәк түркілер» произошли от искалеченного врагами юного сына вождя племени хуннов и спасшей его от смерти белой волчицы с голубыми глазами [4, с.70-71]. Плодом этого союза стали десять сыновей, продолживших род отца, все-таки убитого врагами. Волчица воспитала детей, которые впоследствии образовали целый народ, жаждавший обрести собственный путь и одного законного правителя. После долгих и ожесточенных споров, десять сыновей волчицы обратились к шаману-каму. Тот после сложного обряда открыл волю Тенгри: только тот станет вождем всех десяти колен, кто взберется на вершину священного Древа Байтерек. Быстрее, ловчее и удачливее всех стал Ашина, но братья не захотели примириться с очевидным и оспорили победу Ашины. Тогда самые мудрые и сильные шаманы сообща постановили, что братья должны дожидаться знака Тенгри под кроной Байтерека. Спустя время, с самых верхних ветвей Древа, скрытых облаками, слетел священный орел, и, облетев вокруг братьев семь раз, сел на плечо Ашины. Так именно Ашина стал первым верховным каганом Голубых небесных тюрков и велел поместить на свой штандарт волчью голову. Само имя «Ашина» с древнемонгольского языка переводится как «благородный Волк» [5, с.23].

Очень интересна и другая версия происхождения тюрков в прозаическом переложении, которую А.Н. Аристов считает не менее древней и значимой [6]. Согласно мифу, сын волчицы Ичжини-нишыду был с рождения одарен сверхъестественными возможностями и имел двух жен, также обладавших силой, так как они были дочерьми духа неба и духа зимы. Итак, старшая жена Ичжини-нишыду, сына Волчицы, родила ему четырех сыновей, ставших родоначальниками четырех ветвей тюрков. Здесь нам важны сюжетные перипетии мифа, в которых скрыты шаманские и тотемные корни: старший сын – Волк по праву первородства стал вождем тюрков, другой сын превратился в Лебедя и стал предводителем тюркоязычных этносов, проживавших на территории современного Алтайского края.

Третий сын возглавил племенной союз енисейских киргизов и потому, скорее всего, ассоциировался с Оленем – главным тотемом киргизов Прииссыкуля. Согласно легенде, поэтично пересказанной Чингизом Айтматовым, некогда чудом уцелевшие после кровавой родовой распри дети были спасены Матерью-Оленихой и унесены ею с Енисея на берега Иссык-Куля. Поэтому современные киргизы считают себя прямыми потомками енисейских киргизов.

О судьбе четвертого сына Ичжини-нишыду практически ничего неизвестно, но фрагментарные упоминания об этом можно найти в китайских и тюркских мифах о Волке и Вороне [7, с.165]. Все эти животные, как и некоторые другие, являются не просто тотемами, персонификациями духов-предков, а центральными аспектами анимизма, который, согласно З. Фрейду есть «философская система, не только объясняющая отдельный феномен, но и дающая возможность понять весь мир как единую совокупность» [8, с.128]. В культурном пространстве древних тюрков волк/волчица является одним из самых важных элементов картины мира, унаследованной от прототюркских народов, издревле населявших Алтай и Южную Сибирь.

Наиболее полным и выразительным воплощением картины мира любой культуры является фольклор, ядро которого составляют мифы и эпосы. Исследуя древние пласты фольклора разных народов Евразии, В.Я. Пропп пришел к выводу, что культуры, которые вправе считать себя традиционными, отличаются единой эпической композиционной схемой, что «определяется как шаманские мифы. Отсюда можно сделать предположение, что эпос развивается из шаманского мифа» [9, с.300].

В отличие от других жанров, эпосы уходят корнями в космогонические и генеалогические мифы, то есть повествуют о тех временах «когда все только начиналось...». М. Элиде говорит о мифе как о спрессованной «сакральной истории, которая рассказывает, каким образом реальность, благодаря деяниям сверхъестественных существ, достигла своего воплощения и осуществления, будь то Космос или только его фрагменты» [10, с.15].

Волк, священный, почитаемый зверью один из наиболее распространенных звериных образов в эпосе и генеалогических сказаниях тюркоязычных народов. Образ волка имеет устойчивую традицию в их древних верованиях и поэтическом языке, что отмечено многими исследователями. В.А. Гордлевский характеризовал «сказания о волке» как «дорогие тюрко-монгольским племенам» [11]. О волке слагались поверья, легенды, он занял особое место и в эпическом устном творчестве, и в изобразительном искусстве тюрко-монгольских народов. В искусстве кочевнического мира издревле культивировался образ волка-защитника. Символ-тотем, изображавшийся на знаменах тюрков, должен охранять своих потомков от врагов, и это вера отразилась в духовной культуре кочевников евразийских степей. Благодетельный предок в образе волка указывает тому или иному племени, народу новые места для поселения, маршруты военных походов или спасительный путь в трудный момент.

Волк в эпических жанрах фольклора нередко назван «хозяином» горы, леса, земли, что связывает его образ с архаичным промысловым культом «хозяев», часто зооморфных. Волк стал альтернативой вождя или воина в эпосе кочевников, воплощавшим в поэтическом языке и силу и мужество батыра. В устном творчестве тюркских народов волк изображен свободолюбивым и мужественным батыром: «Пища волка и пища молодца — в дороге», «Голод волк вынесет, не потерпит рабства» [12, с.12]. В наскальных изображениях скифской эпохи на Верхнем Енисее волк и змея персонифицируют Нижний мир как темную обитель [13, с.25].

С точки зрения центрально-азиатской номадической традиции волчица и волк суть прародители и защитники. Волки обладают особым статусом для шаманов и отличаются силой, непреклонностью и благородством, но они также беспощадны и ненасытны. «Шаман - обладатель матери-зверя в образе волка, ворона, медведя и собаки считался несчастным, так как эти звери никогда не насыщались, сколько бы «хозяин» ни добывал для них жертвенной пищи. Когда они были голодными, то не давали покоя шаману-хозяину, причиняли ему сильную болезнь,» - пишет по этому поводу Н.А. Алексеев [14, с.72]. Шаман, избранный волком, получает мощную власть, природа которой уходит корнями в женское начало. Неслучайно практически во всех традиционных культурах мира священное животное/птицу, независимо от пола последних, шаманы называют «Матерью-зверем». Волк/волчица - воплощение Хаоса, безудержности, интуиции, свойственной только женщинам.

Воинская доблесть, характеризующаяся способностью без колебаний вступить в бой, драться и победить, во многом определила формирование тюркского мировидения. Кочевники, почитавшие волка главным тотемом, прародителем, сами старались уподобиться ему, копируя повадки и даже голос. Боевые кличи древних тюрков для врагов были похожи на волчий вой.

Войны и сражения были для кочевников божественным предопределением и потому требовали максимальной самоотдачи. Воины искали силы у шаманов как хранителей духовности. В казахском, тувинском, алтайском фольклоре волк воспевается как идол, «олицетворение жизни на отцовской земле, преданность заветам предков, стремление к победе и плач одиночества. Например, если кто-то остался без родителей, он рыдал, копируя волчий вой, чтобы обратиться к духу своих предков» [15, с.37].

В миропонимании кочевников волк и волчица есть покровители и ураны тюрков. Это запечатлено в строках генеалогической тюркской поэмы-мифа «Огуз-наме»: «Я стал вашим каганом, возьмем-ка луки и щиты, тамгою пусть будет нам «благодать», «сивый

волк» пусть будет ураном; будь железными копьями лес; в заповедных местах пусть бродят куланы, [текут] моря и реки; будь знаменем [нашим], солнце, небо - шатром» - так он сказал» [16, с.33]. Идея спасительной миссии Волка нашла отражение во многих древнетюркских преданиях и памятниках письменности. Волки здесь являются персонификацией Синего Неба (Көк Тэнгри), отсюда и самоназвание тюрков «небесные». «В образе волка выступает сама Природа, оберегающая тюрков», - говорит исследователь феномена тэнгрианства Н. Г. Аюпов [17, с.144].

Север всегда почитался кочевниками как мир духов, обитель предков и ассоциировался с белым цветом, Восток же был в представлении тюрков голубым, олицетворяющим воздух и ветер. На востоке вставало солнце, воспринимаемое как символ духовного возрождения. Неслучайно Мать-Волчица в древнетюркском родословии имеет белую шерсть и голубые глаза, объединяя тем самым север и восток в новый мировоззренческий концепт, исполненный философской глубины и сакральной природы. Этому свидетельством является образ волчицы Акбары, созданный Ч. Айтматовым. Писатель обратился древнему тотему, чтобы удивительно просто и беспощадно поведать трагедию, происходящую с его народом. Вот он – тюркский символ праматери Акбар: «А если бы кто-нибудь увидел Акбару вблизи, его бы поразили ее прозрачно-синие глаза – редчайший, а возможно, единственный в своем роде случай. Волчица прозывалась среди здешних чабанов Акдалы, иначе говоря, Белохолкой, но вскоре по законам трансформации языка она превратилась в Акбары, а потом в Акбару – Великую, и между тем никому невдомек было, что в этом был знак провидения» [18, с.11].

Трагедия, постигшая, не только кыргызский народ, заключается в потере и отказе от собственных корней, от своего «Я». Люди, безжалостно убивавшие волчат Акбары, на самом деле уничтожали самих себя, вырывая с корнем все, что связывало их как между собой, так и со своим прошлым. Был нарушен Вселенский закон гармонии, и закон бумеранга вступает в силу.

В традиционном казахском фольклоре устойчиво бытуют легенды о волках-сырттанах, обладающих наибольшими способностями, кроме того «иногда волк выступает в качестве орудия или исполнителя фатальной судьбы» [19, с.99]. Как бы не сопротивлялся человек, волк все равно исполнит предначертанное, проявив в полной мере все свои звериные повадки: хитрость, ум, умение выждать и беспощадность.

На данный момент в Казахстане по-прежнему актуален образ волка/волчицы. Более того, сейчас наблюдается резкий всплеск интереса к нему. Мы полагаем, что это обусловлено укреплением этнической памяти и стремлением обрести идентичность. Волк как общетюркский тотем символизирует необходимость восстановить разорванные некогда связи между прошлым и настоящим.

Волчий тотем издревле присутствовал на тюркских знаменах: "...племена склонили головы перед волчьей на знамени тюркского хана" [20, с.66]. Волк по-тюркски – каскыр, бори (у монголов – шино/чинно). Кок Курт называли Волка древние тюрки. «Кок» означает голубой, синий, небесный. Тюркское слово «курт» является корнем казахского слова «куртулу» (спасение, избавление). То есть голубой волк – священное животное для тюрков, посланник самого Бога неба Кок Тенгри, спасший их племена от гибели.

Больного ребенка лечили протаскиванием под пастью или под шкурой волка. После этого к люльке подвешивали кусочек шкуры и косточку из волчьей пасти, просверленный волчий алчик; заплетали из волчьей шерсти косички и вместе с просверленной волчьей косточкой и когтями привязывали к перекладине колыбели. По народным воззрениям волк является злейшим врагом всякой нечистой силы, злых духов.

Следы почитания культа волка сохранились также и у казахских шаманов. Во время сеанса камлания шаман призывал на помощь поочередно волчицу-прародительницу, вскормившую голубогривого волка-вожака, могучего шестисаженного волка и молодого волка, клыкастого и лютого. На казахских родовых знаменах изображали золотую волчью голову.

Волчий зуб был у тюрков амулетом от сглаза, а казахи выставляли голову волка перед стойбищем, чтобы сберечь скот. Волчьи обереги – рот, зубы, когти, лоскутки волчьей шкуры привязывали к колыбели новорожденных, они и поныне являются атрибутами одежды и детей, и взрослых. Во времена древних тюрков волчьи головы из бронзы, золота и серебра служили не только навершием знамен, но и украшением предметов быта как оберега и хранителя. Об этом красноречиво говорят археологические находки на землях великого Древнетюркского каганата. Предметы с изображением волка являлись атрибутами власти и символами благородства, храбрости, высокого происхождения, они имели ритуальный смысл священного покровительства духа Волка.

В родословных преданиях волк неразрывно связан с соляным культом, и в генеалогических сказаниях правящих династий намечается тенденция перехода от волчьего культа к соляному. Таким образом, функция образа волка заключается не только в «рождении» рода или племени, но и в обеспечении сакральной связи с небом. Об этом говорит и наличие у карачаево-балкарцев «волчьего бога», который выступал покровителем воинов и охотников. Впрочем, и сам волк выполняет охранительные функции, он в большей степени покровитель, чем родоначальник. Следы почитания этого животного и его социальной значимости сохраняются в традиционных верованиях и эпической традиции тюркоязычных народов. Волк и сегодня остается самым почитаемым животным у указанных этносов.

Символ волка вбирает в себя много положительных качеств, и поэтому, он издревле является сакральным тотемом у тюркских народов. Волк является высшим символом свободы, бесстрашия и в любой схватке волк борется до победы или до смерти. Что примечательно, волк не подбирает падаль, а значит это символ чистоты. Волк живет семьей, ухаживает за своей волчицей, воспитывает своих волчат. У волков не существует такого порока, как прелюбодеяние, и это символ высокой нравственности, преданности семье. Волк олицетворяет символ справедливости и честности. Наши предки передали нам высшую философию жизни, ее духовную составляющую, через образ волка.

Таким образом, подытоживая данное исследование о культе волка в мировоззрении тюрков-кочевников, можно сделать следующие выводы: волк (волчица), представляют собой едва ли не основной элемент древнетюркской Модели мира, выступая в качестве прародителей и главного родового тотема и при этом не лишая волка его естественного звериного облика и повадок; волк силен, благороден, чист; волк символизируют мир предков; в культуре тюркоязычных народов образ волка не только сохранился как культ, символ, но и в данный момент по-новому актуализируется через различные художественные жанры.

Список использованных источников:

1. Бичурин Н. Я. (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена, т. I. М.— Л., 1950, с. 214, 215.т.1, с.290
2. Гумилёв Л. Н. Ритмы Евразии: Эпохи и цивилизации. – М.: Экопрос, 1993. – 576с. С.Г. Кляшторный, Д.Г. Савинов. Степные империи древней Евразии. Издательство: Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета. -2005.
3. Рашид-ад-Дин. Сборник летописей. Том 1. Книга первая. Перевод с персидского Л.А. Хетагурова. М.-Л.: Издательство: Академия наук СССР. -1952.
4. Бисенбаев А.К. Мифы древних тюрков. – Алматы: Ан-Арыс, 2008. – 120 с.
5. Гумилев Л.Н. Древние тюрки. – М.: «ККиК», 1993. – 497 с.
6. Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племён и народностей, и сведения об их численности. // Живая старина. 1896. Год шестой, вып. III-IV.
7. Namu Jila. Myths and Traditional Beliefs about the Wolf and the Crow in Central Asia Examples from the Turkic Wu-Sun and the Mongols. // Asian Folklore Studies, Volume 65, Japan, 2006. PP. 161–17.
8. Фрейд З. Тотем и табу. - СПб.: Азбука-классика, 2005. - 256 с.

9. Пропп В.Я. Фольклор и действительность. - М.: Наука, 1976. – 323 с.
10. Элиаде М. Аспекты мифа / Пер. с фр. – М.: Академический проект, 2010. – 251 с.
11. В.А. Гордлевский. Что такое «босый волк»? К толкованию «Слова о полку Игореве»). — Избранные сочинения, т. II. М., 1961, с. 496.
12. Ф. Урманчеев. По следам Белого Волка. — «Советская тюркология», 1978, № 6, с. 412.
13. Дэвлет М.А. Генезис шаманизма по материалам наскальных изображений Сибири // Жречество и шаманизм в скифскую эпоху. – СПб, 1996.
14. Алексеев Н.А. Шаманизм тюркоязычных народов Сибири (опыт ареального сравнительного исследования). – Новосибирск: Наука, 1984. – 232 с.
15. Кенин-Лопсан М.Б. Тайна идола Бору – идола Волка тувинских шаманов // Жречество и шаманизм в скифскую эпоху. – СПб, 1996. - С.36-39.
16. Райхл К. Тюркский эпос: традиции, формы, поэтическая структура. - М.: Вост. лит., 2008. - 383 с.
17. Аюпов Н.Г., Абаев Н.В. Тэнгрианская цивилизация в духовно-культурном и геополитическом пространстве Центральной Азии. Часть I. Тэнгрианство и этноэкологические традиции тюрко-монгольских народов Внутренней Азии. – Абакан, 2009. – 250 с.
18. Айтматов Ч.Т. Плаха. // Собрание сочинений: В 7 т. Т.4. – М., 1998.
19. Кондыбай С. Казахская мифология. – Алматы: Изд-во «Нурлы Алем», 2005. – 272 с.
20. Л.Н. Гумилев "Древние тюрки", Товарищество "Клышников -Комаров и КО", Москва, 1993, с. 319.

Түйін

Мақалада зерттеушілер түріктердің дәстүрлі дүниетанымдық жүйесінде қасқырдың бейнесін қарастырды. Талдау нәтижесінде авторлар дәстүрлі нанымдар мен эпикалық жұмыстарға сүйене отырып, қасқыр бейнесі туралы идеяларды жүйелеуге тырысты. Көне аңыздардағы қасқыр бейнесін анықтайды.

Summary

In the article the researchers considered the image of the wolf in the system of the traditional worldview of the Turks. As a result of the analysis, the authors attempted to systematize ideas about the image of the wolf, relying on traditional beliefs and epic works. Functions of the image of a wolf in pedigree legends are defined.

АБАЙ «ҚАРАСӨЗДЕРІНДЕГІ» РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ МӘСЕЛЕСІ

Мұхтарова Ә.С.,

Қайнар академиясының профессоры

Елбасымыздың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы [1,206б.] көпті толғандырған, сана мен ойды қозғаған, талай жанның көңіліндегі идея-шоқты маздатқан салмақты дүние болды. Көп адамның рухани жаңғыру әлеміне жол бастаған, ішкі әлеміндегі «Неге өзгермеске, неге солай жасамасқа» деген ойлардың сыртқа шығуына соқпақ салған, тіпті мына кең дүниеден өзін-өзі іздеп, өзінің рухани өзгеруіне себепші болған Елбасы мақаласы-шын мәнінде әр адамды сан түрлі ойлар континентіне жол бастады десек те болады. Адам баласының ойлау көкжиегі сан түрлі. Кей сәтте ол үшін бұрынғы таныс зат жұмбаққа айналса, ал білмейтін беймәлім нәрсе тіпті жанына жақын көрініп, «осыны қалай білмедім?» деп, таңғалатын сәттер де кездеседі. Адам баласының іштей түлеп өзгеруі мен өзін-өзі дамытуы жайлы жеңіл де қарапайым түсінікті классик

ақын Абай қарасөздерінің мағынасынан, түпкі төркінінен алуға болады. Бұл әлемдегі қиын да күрделі нәрсе-адамның рухани жағынан өзгеріп, жаңғыруы болар. Абай «Қарасөздерінде» аталмыш мәселе ақын өмір сүрген кезеңнің де өзекті мәселесіне айналып, ақын адамның рухани әлемінің саулығын алдыңғы кезекке қойған. Ақын Абай «Жетінші қара сөзінде» адамның жан дүниесін түсінікті тілмен: «Жас бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады. Біріншісі-ішсем, жесем, ұйықтасам деп тұрады. Бұлар-тәннің құмары. Екіншісі –білсем екен демелік ұмтылып, одан ержетіңкірегенде ит үрсе де, мал шуласа да, біреу күлсе де «ол немене?», «бұл немене?» деп, көзі көрген, құлағы естігеннің бәрін сұрап, тыныштық көрмейді. Бұл-жан құмарлығы» дей келіп, адамдар осы жан құмарлығын дамыта білсе, ол нағыз кемел адам болмақ деген өзіндік ой ұшқынын танытады.[2,13-б.]

Адамның бүгінгі күні ертеңі үшін жұмбақ болып, беймәлім зат белгілі нәрсеге айналып, өзіне мәлім нәрсе құпия ретінде қабылданатын сәттерде Абайтану әлемі терең мұхитқа айналып, оны түсініп тану тіпті қиынның қиынына айналады. Ал әңгіме Абайдың қарасөздеріндегі рухани жаңғыру мәселесі тұрғысында болса, оны ұғыну, талдау биік шыңға өрмелеп шығудан кем емес.

Қазақ поэзиясының шыңы –Абайдың қарасөздерін қайталап оқығанда бұрын байқамаған көп мағлұматқа кенеліп, таңғалатын сәттерді бастан кешірдім. Қарасөздерді жазып отырғанда Абайдың өзі де жалған өмірдің көп сыры мен қырын көз алдына елестетіп, өз басындағы жағдайды осы дүниелікке арқау еткен болар деп ойға қаласың. Әрине, Абай әлемі, ақынды тану көптеген сыншы ғалымдардың тақырыптарына айналып, үлкен қазынаға айналды. Сол зерттеу, ізденістерді оқи отырып, Абай туралы біраз нәрсені білетіндей болып көрінесің. Ал шын мәнісінде Абайдың алтын қазынасына тағы бір көз жіберіп қарасаң, сен еш нәрсені де білмейтіндей болып шығасың. Абай әлемі туралы зерттеу сан түрлі мақалалар, монографиялар, сыни еңбектер жариялаған авторлардың үлесінде қалып, талантты ақын, философтың мол дүниесі саған жұмбақ көмбедей өзіне қызықтырып, кең дарияның үстіндегі қалтылдап, жағаға асыққан жалғыз қайықты алыстан шақырғандай, өзіне ынтызар қылады екен. Біз бүгін осыны байқадық.

Данышпан ақынның өзі де «Бірінші сөзінде»: «Бұл жасқа келгенше жақсы өткіздік пе, жаман өткіздік пе, әйтеуір бірталай өмірімізді өткіздік: алыстық, жұлыстық, тартыстық...» дей келіп, қалған өмірді қалай өткізу туралы өзіндік ойын ортаға салады. Ел бағу, мал бағу, ғылым бағу, сопылық құрып дін бағу не балаларды бағу тәрізді міндеттердің бәрін сараптай келе, «ақ қағаз бен қара сияны ермек қылайын, кімде-кім ішінен керекті сөз тапса, жазып алсын, оқысын» деген тәлімгерлік қызметін танытты. Ал Абайдың «ермегі» көпке азық, жастарға тәлім-тәрбие насихатына айналды. Зерделеп оқи білген адамға Абай өз «Қарасөздерінде» адам баласының өз-өзін рухани жаңғыруға бастайтын талай қарекетті танытады. Елбасымыздың «...дүбірлі дүниеде сана-сезіміміз мен дүниетанымымызға әбден сіңіп қалған қағидалардан арылмасақ, көш басындағы елдермен тереземізді теңеп, иық түйістіру мүмкін емес» деген сөзі [1,3-бет] Абайдың

Жүректің көзі ашылса,
Хақтықтың түсер сәулесі.
Іштегі кірді қашырса,

Адамның хикмет кеудесі,-деген ақылды сөзімен және қарасөзінде келтіретін «Орыстың тілі мен ғылымын біл» Фибраты бірі—бірімен керемет үндесіп тұр.

Қара сөздің шебері ақын Абай ақылын біреуге міндеттемей, жай әңгіме айтқан адамша мысал келтіре отырып, ненің жақсы, ненің нашар екенін елеусіздеу түрде сыпайы жеткізе білген. Данышпан ақын «Екінші сөзінде» қазақ халқының өзінде жоқ жаңа нәрселерге мысқылдай қарап, сол халықтан үйренудің орнына «үй төбесіне қамыс салған сарт, отырықшы ноғайды «бакалшік»,» орыс ойына келгенін істейді» деген мінеп, шенеп айтқан сөздерін мысалға келтіре отырып, сарттың, ноғай және орыс халқының қол жеткізген жетістіктерін : шаруа қуып, өнер тауып, мал тауып, өздерін танытқан істерін

мақтан тұтып, Қазаққа өзгеге күлгенше, солардай болуға ұмтылу керек деген ұлағатты сөзін ұсынады.

Абайдың «Қара сөздерін» оқып отырғанда, елін шын сүйген кемеңгер жанның келбеті анық аңғарылады. Баласына жаны ашыған ата-ана жақсы болсын деп, оған қаттырақ сөйлейді. Сондағы ниеті-балам дұрыс болсын деген ой. Сол тәрізді Абай өз халқының адал перзенті ретінде «Қазақ бір-біріне қаскүнем, бірінің тілеуін бірі тілеспейді, рас сөзі аз, қызметке таласқыш, жалқау» деп, қазақтың нашар қасиеттерін көрсете келіп, олардың осындай болуының сырын «Үшінші сөзінде» дәлелдеп береді. Бұдан құтылудың жолы ретінде жастарға білім алуды, ұлықтарға халыққа адал қызмет етуді ұсынады. Болыс болып сайланған адамдарға Қасым ханның «Қасқа жолы», Есім ханның «Ескі жолы», Әз Тәукенің «Жеті жарғысын» білмек керек деген парасатты ойын танытады. Бұл арада Абайдың қазақы заңдық, құқықтық қағидаларды жетік білгенін аңғарамыз. Сонымен бірге әр қазаққа ішкі жан дүниесінің жаңғыруының қажеттілігін ұсына білгені аңғарылады.

Абайдың қарасөздерінде өмірлік қағидалар өзіндік тәжірибе арқылы танылады. Ақынның «Адам баласы жылап туады, кейіп өледі» деген сөзі дүниенің рақатын сезінбеген, бос нәрсеге мақтанып, есіл өмірді қор қылған жандарға білдірген жан ашуы сипатты. Ондай пенделерге автор «Қулық саумақ, көз сүзіп, тіленіп, адам саумақ-өнерсіз иттің ісі» деп, «...өз қайратыңа сүйеніп еңбегіңді сау, еңбек қылсаң, қара жер де береді, құр тастамайды» деген қамқорлық ақылын айтады.

Абай-сыншыл ақын. Ол қазақтың кейбір мақал-мәтелдерін сынай отырып, сол қанатты сөздердің мән-мағынасын талдап береді. Кейбір қазақтың бірлікті ас ортақ, киім ортақ, дәулет ортақпен байланыстырып, бірлікті тек осы дүниелерден іздейтініне сын көзбен қарап, «бірлік-ақылға бірлік» деген тұжырым жасайды. Ал «Ырыс алды-тірлік» мақалын талдай отырып, «тірліктің болуы кеудеден жанның шықпағандығында ма, жоқ, бұл нағыз тірлік емес», көкірегі, көңілі ояу жан ғана ырыс әкеле алады деген данышпандық ой айтады. «Күлтеген» жырында сипатталған мәңгілік ел болу көрінісі-бүгінгі күннің де басты идеясы. Ел бірлігін аңсап, Қазақстанды мәңгілік елге айналдыру-ел Президенті Н.Ә.Назарбаевтың басты мұраттарының бірі. Ал осы ұлы идея Абай қарасөздерінде де кездеседі. Халқымыз үшін бірлік пен татулықтың орны қандай екенін ұлы Абай жан-жақты көрсетіп берді. Абай қазақтың нашар мінездерін көрсетіп, одан қалай ажырау жолдарын да нақтылап береді. «Осы мен өзім қазақпын. Қазақты жақсы көрем бе, жек көрем бе? Егер жақсы көрсем, қылықтарын қостасам керек еді» деп, өзіне сауал қоя отырып, «Тоғызыншы» қарасөзінде «бойларынан адам жақсы көрерлік я көңілге тиянақ қыларлық бір нәрсе тапсам керек еді» дей келіп, ащы ызасын ақ қағазға төгеді. Жан ашуы шырқау шегіне дейін жетіп, «Мен өзім тірі болсам да анық тірі емеспін... Осылардың ызасынан ба... білмеймін, сыртым сау болса да ішім өліп қалыпты» деуі ақынның өз халқын шын сүйгенін, сүйе тұрып келеңсіз мінездеріне шын күйгендігін аңғартады. «Сын түзелмесе, мін түзелмейді» деген халқымыздың ғибратты сөзі Абай ойымен өз үндестігін тапқандай. Философ ақынның әр қарасөзінде қазаққа аса қажет мағыналы ой-тұжырымдар жиі кездеседі. «Оныншы» қарасөзін оқып отырғанда, көркем сөз иесінің қазақ үшін баланың орны қандай екенін айта келіп, перзент сүюдің, оны қалай асырай білудің мәнін көпшілікке ұғындыруға тырысқанын аңғарамыз. Ақын балаға артық уәде беріп, алдап, күнәға батқаннан гөрі сол баланың болмағанының өзі дұрыс емес пе дегендей пікір танытады. Бұл арада да ойшыл ақынның бала тәрбиесіне ерекше назар аудару қажеттілігін, бала өмірге келмей тұрып оны қалай тәрбиелеп асырауды алдын-ала ойлау керектігін әр қазақтың санасына құюдың амалын іздестіргені аңғарылады. Осы сауалдың жауабын «Он бесінші» қарасөзден табуға болады. Абай ақылды кісі мен ақылсыз кісінің мінез құлқына жан-жақты талдау жасай отырып, есті адамның келбетін былай танытады: «Есті адам орынды іске қызығып құмарланып іздейді, айтса құлақ, ойласа көңіл сүйсінгендей болады», «есті әр нәрсеге қызықпайды, көңіл қалағанымен іс жасайды», «есті ақылды қолдан жібермей ізденеді екен». Ал бұдан әрі есті кісі болудың талабы ретінде «күнінде бір мәртебе, болмаса жұмасына бір, ең болмаса, айына бір

өзінен өзі есеп алуды» ұсынады, бұл-ақынның данышпандық тұжырымы. Өзіне-өзі сыни көзқараспен талап қоя білген адамның өз мұратына қол жеткізері анық.

Ақынның «Он жетінші» қарасөзінен алар ұлағатымыз-қандай сәтте де адам баласы қайрат, ақыл, жүрек бірлігіне сүйену керектігі. Абайдың қарасөздерінің тәлім-тәрбиенің қайнар көзі ретінде адам баласына берер ғибраты, жақсылығы мол. Аталмыш қарасөздерді мұқият, көңілге түйіп оқып шықсаңыз да, талай ғажайыпты сезініп, небір асыл дүниеге қол жеткізгендей болып шығасыз. Ақынның өзі айтқандай, «естілердің айтқан сөздерін ескеріп жүрген кісі өзі де есті болады». Қазақ үшін Абай қарасөздерінің құдіреті мен қасиеті ерекше. Әр адамға есте ұстау қабілетін дамыту туралы Абай жазып қалдырған «Отыз бірінші» сөздің орны аса маңызды деп білемін. Аталмыш сөзді білімгерлердің оқу мен тәрбие үдерісінде, өмірлік тәжірибеде қолданулары да қажет деп ойлаймын. Сонымен ақынша айтсақ, «Естіген нәрсені ұмытпауға төрт түрлі себеп бар: - «көкіректің байлаулы, берік болуы;-сол нәрсені естігенде ...көңілденіп, тұщынып, ынтамен ұғу;-сол нәрсені ішінен бірнеше уақыт қайтарып ойланып, көңілге бекіту;-ой, кеселді нәрселерден қашық болу».

Абай «Қарасөздерінің» рухани жаңғыру, тәрбиелілік, философиялық, адамгершілік маңызы жыл өткен сайын арта түсіп, қазақ халқының ескермейтін құнды қазынасына айналды. Ұлы ақынның дана ойларынан жинақталған аталмыш туындыны қазақтың ақсақалдары мен жас жеткіншектеріне дейін бір мезгіл қолға алып сырына кенелсе, қазақтай кемел халықтың көп жетістікке қолы жетер еді. Бұл рухани қазына түнгі жолаушыға дұрыс жол сілтеген Темірқазық жұлдызы іспетті жас қазаққа берері мол құнды дүние болып қала бермек. Біз әдетте таныс сияқты болып көрінген бұл еңбектен өзімізге беймәлім болған талай сауалдың жауабын таптық. Өмір осылай, құпия зат таныс болып, өзіне мәлім нәрсе жұмбақ болып қала бермек. Адам баласының рухани жаңғырып, іштей түлеп жаңалануының қажеттілігін ұлы Абай өз «Қарасөздерінде» танытып кеткен. Бұл-Абайтану әлемінің ғұмырлық дәуірінің өміршеңдігін көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі:

- 1.Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру»// «Егеменді Қазақстан», 12.04.2017 жыл, 20бб.
- 2.Абай.Қара сөздері.-Алматы: Өнер, 2006.-124бет.
- 3.Өмірәлиев Қ. Абайдың нақыл сөздері.-Алматы, 1958.-151бет.
- 3.Мырзахметов М.Абайдың адамгершілік мұраттары.-Алматы, Рауан, 1993.-231б.

Резюме

В статье Абая «Қарасөздер» дается анализ модернизацию общественной сознании, ее общественно-политическому и воспитательному значению. Через анализ назидательных слов поэта-мыслителя высказывается мнение на концепцию духовной общественной сознанию, философским, воспитательным, гражданским, человеческим проблемам. Раскрывается влияние произведений Абая на сближения народа и культуры, указывается путь к достижению духовной цивилизации.

Summary

The article is devoted to the problems of modernization of public consciousness, social-political and educational value of «Kara sozder» by Abay. Having analyzed the words of the poet it is reviewed about the philosophical, educational, moral and civil issues. It is seen the power of the relation between people and culture of Abay's work and it is shown the ways of achieving spiritual civilization.

TURKIC CULTURE AS A UNIQUE ENVIRONMENT AND PRODUCT OF ETHNOCULTURAL IMPULSES OF THE GREAT SILK WAY

Kadirkulova G.K.,

Professor of the University of Kainar
Almaty city (Republic of Kazakhstan)

gulimochka@mail.ru

Nurzhanov A.A.,

Institute of Archaeology named after A.H. Margulan
Almaty city (Republic of Kazakhstan)

arnabai@mail.ru

In the middle of the VI AD a new state formation appears on the political arena in Central Asia - the Turkic Khaganate. The Turks first occupy the territory from the Altai to the Syr-Darya, conclude an alliance with Iran and smash the state of the Ephthalites, then advance to the Black Sea. Possessing huge wealth received as a tribute from China and during wars, they were interested in developing trade on the Great Silk Way, supporting Sogdian merchants. Since much of the southern routes were under the control of Sassanid Iran, Dizabul Khagan sent an embassy in 567 headed by the Sogdian merchant Maniah in 567 to jointly control the trade routes. However Shah Khosrov I accepted the ambassadors and defiantly burned the silk on the middle of the capital. The second embassy of the khagan was even poisoned (Rtveladze 2001: 43). It was a direct declaration of war. Then the kagan sent an ambassador led by the same merchant Maniah directly to Byzantium, through Bukhara, Khorezm around the northern shore of the Caspian Sea and through the Caucasus. A trade and military agreement was concluded. The Byzantine Emperor Justin II sent a reciprocal embassy led by the strategist of the eastern lands, Zemarh, who even participated in the campaign of the Turks against Iran (Destupis 1861: 66).

The earliest mention of the city of Talas (Taraz) is contained in the opus of the Byzantine historian Menander Protector.

The significance of this opus was described by Z. Udaltsova «Menander's story about the first acquaintance of Byzantium with the Turkic Khanate of Dizavul is a phenomenon outstanding in early Byzantine historiography. Not for nothing to this day this story is used as a source on the history of ancient Turkic peoples. Menander's work is truly pearl of description of the embassy of the Byzantine diplomat Zimarh in the Land of the Turks. This story is filled with expressively bright, colorful details, to a certain extent can compete with the story of Priske about the Greek Embassy to the court of Attila.» (Udaltsova 1984: 33).

Thus, stable trade relations were established between the Turkic Khaganate and Byzantium along the northern path. Interesting material traces of trade with Byzantium on the Silk Way were saved. In the medieval cities of Central Asia and Kazakhstan - Byzantine gold coins of the VI-VII centuries were found. In the VI cultural layer of the city of Taraz, a Byzantine gold solid was found. On Av there was a bust of Justinian I in a helmet with a spear in his right hand, his left hand was covered with a shield. Rv depicts the goddess of victory in a chiton holding a long and wide cross (Masson 1951: 97).

An important role in trading on the Great Silk Way was played by the territories of Kazakhstan. In the VI - VII centuries more frequently used route was from China to the west through South-Eastern and Southern Kazakhstan. That can be explained by several reasons. First the part of this rout (the southern one from the Khyngan mountains to the Black Sea coast) was under the control and protection of the Turkic Khagan who managed to ensure complete safety of the caravans. The proof of this is the words of Xuan Jian: "... to the west of Suyab there are several dozens of cities. Each city has its own ruler. Although they are independent of each other, they obey the Turkic khagan "(Bichurin 1950: 125). Secondly, the Turkic Khagans and the then Turkic society were large consumers of goods. Third, the road through Fergana in the VII century. became dangerous because of internecine strife.

A greater number of embassy and trade caravans passed through the Silk Way in the VI-XIV centuries. Over the centuries it had been changing: some sites acquired special significance, while others on the contrary, some cities and trading factories on them fell into decay. So in the VI-VIII centuries. the main route was: Syria - Iran - Central Asia - Southern Kazakhstan - Talas Valley - Chu Valley - Issyk-Kul - Eastern Turkestan. The branch of this road, another route went to the route from Byzantium through Derbent to the Caspian steppes - Mangyshlak – territories near the Aral sea - Southern Kazakhstan (Baypakov 1998: 12).

In the Middle Ages the cities and settlements of medieval Kazakhstan were not like a simple transit points. They were exporters of a large number of the most diverse goods of their production - both handicraft and agricultural.

According to written sources, metals and ready-made metal products from ceremonial vessels and precious metals were exported from the possessions of the Turkic khagans to various types of weapons: bows and arrows, swords and armor, leather products, among which were specially marked Taraz leather saddles with high bows, carpets and felts, fabrics and clothing, jewelry from gems and colored glass, medicinal and coloring substances.

The main fact of urban policy during the Great Silk Road in our opinion is the concentration of industry and population in urban centers. For example large cities of that epoch and region - Otrar, Ispidzhab, Taraz, Suyab, Balasagun, according to available sources very developed economically and culturally were large trade and craft centers of urban culture. Description of the city of Balasagun is given in the studies of I. Barolina and other researchers: "A lonely minaret of bizarre brickwork stands out at the northern slopes of the Kyrgyz ridge, in the picturesque valley of Shu river, southwest of the modern city Tokmak. This is the famous Burana tower, an architectural monument of the beginning of the XI century. A small hill hides the ruins of an ancient mosque. The remains of the hillocks and ruins silently testify and there was never a medieval city surrounded by ramparts and decorated with monumental buildings. This city is Balasagun, the first capital of the Turkic state of the Karakhanids, which stretched in the XI-XII centuries on a vast territory from western China to the banks of the Amu Darya river (Margulan 1950: 30).

Turkic plant ornamentation received on the territory of Eurasia not only among the nomads of the steppe zone, but also in Sui and Tang China, Sogd and in some regions of Byzantine Empire. It became a kind of artistic "language" of the ancient Turkic era and a reflection of social prestige and property status. It is decorated with Sogdian silver vessels and ancient Turkic silver and gilded belts, expensive blade weapons and Chinese silk, clothing of Sui emperor Wen-di and gold headpiece of the Turkic Bilge-khagan. The phenomenon of the spread and popularity of plant ornamentation can be compared only with the spread of "animal style" in the Eurasian steppes in the Scythian-Saks era.

The most popular ornamental motif of the ancient Turks was a twisting shoot with alternately flowing flowers from it. In detail depicted flowers can distinguish a bud of a rhombic form and three much longer and swirling petals. Sometimes the shoot forms a complex symmetrical combination of petals.

Exploring Turkic traditions, one should pay attention to the motif of a rider shooting on the move, turning back - a classic plot reflecting the realities of nomadic life and popular in many forms of art. His appearance in the art of cities is associated with the influence of the nomadic environment (Pugachenkova 1981: 48). The image of the shooting rider on the run was widely spread also in Sogdian and Iranian art, but in different cases the plot gets a different interpretation and stylistic intonation. For Sogd, a romantic understanding of the image, which, according to L.I. Rempel is the ideal of the "steppe knight of Central Asia". This manifests itself in a more dynamic, lively interpretation of the plot, the expressive expressiveness of the whole scene: these features in Sogdian art are manifested as a result of the Turkic influence. A classic example of this group is a dish with the image of a "Sogdian horseman" (VIth–VIIth centuries or the beginning of the VIIIth century, the Hermitage). Stylistic features of the image give grounds to consider the dish as a product of the Turk-Sogdian culture.

The Turkic influence was manifested in Sogdian metal circles, and through them in ceramics (Marshak 1965: 68). An interesting thin-walled pitcher with a wide cylindrical throat and spout-spout. The main composition of the ornament on this vessel is non-intersecting lines. It was cleverly developed by repeating the motifs of the ram's horn (koshkar muiz). Ornament of horns, covering the body of the jug, - echoes of the Saka art.

In the Talas valley, long-term processes of interconnection between the sedentary population of cities with a nomadic world contributed to the penetration of nomadic people into the urban environment, "bringing to the art motifs previously used in decorating clothes, homes, household utensils. Thanks to centuries-old ornamental techniques on skin, wood, felt, bone and metal, the Turks, Karluks, Kimaks, Kypchaks and Karakhanids settled in the cities were able to reproduce them on pottery and architecture and thereby promote the flowering of ornamental art (Senigova 1974: 35).

In Zhetyysu there is a monumental sculpture of ancient Turks with a bird in hand instead of a bowl or goblet, female figures. Such stylistic signs as a gender-specific image of the fingers, of the hand holding the bowl, the curved line of the eyebrows, almond-shaped eyes were common in Zhetyysu and could appear under the influence of Sogdian art.

The influence of the Turkic artistic culture was manifested not only in the toreutics - the kind of art traditionally highly developed among the steppe tribes, but also in such purely "urban" types as the carved pieces of Kulan, Suyab, and Lower Barskhan. Four voluminous clay heads, which probably were portraits of real people - men of noble Turkic origin. Such portraits of men with a distinct personality can be seen among the coroplastics of Sogd and Ustrushany of the VIth-VIIth centuries.

In the Tang epoch on to the Great Silk Way this a nomadic or steppe civilization was a full-fledged cultural partner of China.

In the province of Hansu in the PRC (where the Usuns lived until they migrated to the valley of the Ile River) in 1969 a bronze statuette of a horse was discovered. He was found in a burial ground, which is worn out by the Han period. A bronze statuette depicts a horse in the distance of a swift run, also a flying bird depicted under the hoof of the hind legs. Scientists call this outstanding cultural monument a "racing horse" or "a swiftly-galloping horse trampling a flying swallow". Today, the figure of the bronze horse is a fine symbol of the Eurasian Silk Road for the Chinese people. This is another indirect proof that for the Chinese this way was "horse", and "silk" it became for the Europeans who opened it.

In the VI-X centuries. China's relations with the Turkic Khaganates which arose on the territory of Mongolia, were established, and then the horse, spread throughout the Great Steppe during the Turkic period of history, was raised to an unattainable height. Let's turn to the carved lines of the monument to Kul-Tegin in the translation of S.E. Malovo. In that sources described thirteen legendary battles of Kul-Tegin. At the same time, he performed his first feats at the age of 16 on foot, was awarded the title of "hero". In 21 year he was could rush on enemies, apparently, on the horse «corresponding to the hero». When this horse fell Kul-Tegin sat on a horse of white suits nine times, once on bay and twice - brown and once on a gray horse. He used the horses of Shalchi of white suit, Kyl-Tegin fought three or four times on them. The word "shal" in the ancient Turkic language means the same as the "Alp", the brave one, the man, the hero, the sharp shooter (Ancient Turkic Dictionary, 1969: 32, 115).

Another problem is development of the Turkian culture under the influence of the Great Silk Way. She was in wide contact with the mighty countries of other nations of the world. And, as the researchers write, "these connections increased as the influence of the Turks increased in Central Asia" (Stebleva 1984: 265). On the example of the Oguz heroic legends "The Book of My Grandfather Corkut" we see the objective world and the ideas of the Silk Way. A whole galaxy of remarkable geniuses of Turkic classical artistic thought presented mankind with the Great Silk Way in the highest period of its development.

One of the highest achievements of the epoch was the creation and wide dissemination of ancient Turkic writing, which had two essential and indisputable merits - autochthonism and

authenticity (Kumekov 2001: 232). Hundreds of written monuments were preserved in Altai and Mongolia, Khakassia and Tuva, in Eastern Turkistan and Zhetysu, in Volga valley and on the Danube. Ancient Turkic writing was the most adapted to convey the phonetic patterns of Turkic languages and dialects. Obviously, the need for writing arose from the needs of administrative, economic and diplomatic practice, from the need to fix government acts and traditions.

For Zhetysu the Manichean work in Turkic language is distinguished. It is the colophon of the manuscript "Iki yylytz nom (Sacred Book of Two Foundations), rewritten in Taraz in the middle of the ninth century. The composition belongs to the didactic genre (Klyashtorny 1992: 357).

The largest of the philosophers - encyclopaedists of the second half of the 10th century. was Abu Nasir al-Farabi at Turki (about 870 - 950 gg.), the son of a Turkic military chief, originally from Farab (Otrar). Al-Farabi received his primary education in his hometown, continuing it in Bukhara, Damascus, Baghdad. Was not only mastering the heritage of the ancient Greek philosophers, but also managed to convey it to the peoples of Central Asia. Al-Farabi wrote a number of original works and many scholars of the Middle Ages considered him their teacher. In the comments to Aristotle's «Metaphysics», «The Basic Ideas of Philosophy», «On the Views of the Citizens of the Modern City», and in other works of al-Farabi, he examines a number of important questions about the essence of cognition, the nature of human society the origin of the state and the causes of social inequality .

Philosophy of al-Farabi was not distinguished by consistency, materialistic tendencies were fantastically intertwined with idealistic ones. However, the social-utopian views of al-Farabi, humane and progressive in their basis, played an important role in the development of world science (Kumekov 1979: 101-102).

Special attention should be paid to the creative work of two outstanding Turkic-speaking scientists, encyclopedists, philosophers, writers of the Karakhanid Khanate Yusuf Khas-Hajib al-Balasaguni and Mahmud ibn-Hussein Mahmud al-Qashgari. Their literary and scientific heritage has been studied for more than one century, historiography has dozens of works. The emergence of them in this era is a natural phenomenon, for the Turkic world to the XI century reached the apogee of socio-political, economic and cultural life.

The research of the East in the Middle Ages by the scientists is the evidence of its advanced role. However, the deep sides of this phenomenon are marked by more relief events, which have proved the progressive influence of humanistic tendencies. In this respect, the well-known scholar V. Bartold observes that "one of the main cultural merits of the Turk-Muslims was creation of an extensive literature.." (Barthold 1993: 123).

The material and spiritual culture of Turks passed through several stages of its evolution, on the other, like any culture, developed in active interaction and mutual influence with the cultures of other peoples, both related nomadic and settled (Sogdian, Chinese). Both these processes are reflected in the archaeological material. Ancient Turks, having united, even for a short period, most of Eurasia within the framework of the First Turkic Khaganate, promoted the activation of intercultural and interethnic contacts. Undoubtedly, the functioning of the Great Silk Road played a significant role in this. As a result of active contacts, trade, many categories of subjects of close cultures are leveled (Nurzhanov 2007: 115 - 118).

The Great Silk Way had the great economic and political importance in the life of the peoples of Asia and Europe. Its history is a history of broad cultural interaction and interchange between the people of the East and the West. It proves that close cooperation and mutual enrichment of cultures are the basis of peace and progress for all mankind. For the first time in the history of mankind, he connected various countries and peoples, connected their material, artistic and spiritual culture.

Literature:

1. Monografiia: Baipakov, K.M. 1998. Srednevekovye goroda Kazakhstana na Velikom shelkovom puti. Almaty. [Medieval cities of Kazakhstan on the Great Silk Way]: S. Nauka.

2. Monografiia: Bartol'd, V.V. 1993. Dvenadtsat' lektzii po istorii turetskikh narodov Srednei Azii [Twelve lectures on the history of the Turkish peoples of Central Asia]. Almaty.: Zhalyln.
3. Monografiia: Bichurin, N.Ia. 1950-1953. Sobranie svedenii o narodakh, obitavshikh v Srednei Azii v drevnie vremena [Collection of information about the peoples who lived in Central Asia in ancient times]. M.: L.: T. I-III.
4. Monografiia: Destupis, S. 1861. Vizantiiskie istoriki [Byzantium historians]. Sankt-Peterburg.:
5. Drevnetiurkskii slovar [Ancient Turkic dictionary]. – Leningrad, 1969. - S. 32, 115.
6. Stat'ia v sbornike: Kumekov, B.E. 2009. Tiurkskaia stepnaia tsivilizatsiia Velikoi stepi Evrazii [Turkic steppe civilization of the Great Steppe of Eurasia]. Arkheologiia Evraziiskikh stepei. Vyp. 2. Kazan': 232.
7. Razdel v knige: Kumekov, B.E. 1979. Razvite nauki i kul'tury. Istoriia Kazakhskoi SSR [Develop science and culture. History of the Kazakh SSR]. T. II. Alma-Ata: Nauka: 101-102.
8. Razdel v knige: Kliashturnyi, S.G. 1992. Pamiatniki drevnetiurkskoi pis'mennosti. Vostochnyi Turkestan v drevnosti i rannem srednevekov'e [Monuments of ancient Turkic writing. East Turkestan in antiquity and early Middle Ages]. Etnos, iazyki, religii. Otv. red. B.A. Litvinskii. M.: Nauka.
9. V zhurnale. Masson, M.E. 1951. K voprosu o vzaimdeistviiakh Vizantii i Srednei Azii po dannym numizmatiki [On the question of the mutual effects of Byzantium and Central Asia according to numismatics]. Trudy SAGU. Vyp. KhKhIII, r. 4. Tashkent:
10. Monografiia: Margulan, A.Kh. 1950, Iz istorii gorodov i stroitel'nogo iskusstva drevnego Kazakhstana [From the history of cities and the building arts of ancient Kazakhstan]. Alma-Ata:
11. Stat'ia v sbornike: Marshak, B.I. 1971. Sogdiiskoe srebro. Ocherki po vostochnoi torevtike [Sogdian silver. Essays on eastern toreutics]. M.: Nauka.
12. Aftoreferat rukopisi dissertatsii. Marshak, B.I. 1965. Keramika Sogda VI–VII vv. kak istoriko-kul'turnyi pamiatnik [Ceramics of Sogd VI-VII centuries as a historical and cultural monument]. Avtoreferat diss... kand. ist. nauk. L.: Nauka.
13. Stat'ia v sbornike: Nurzhanov, A.A. 2007. Vzaimodeistvie stepnykh i osedlykh tsivilizatsii v epokhu Tiurkskikh kaganatov v Semirech'e [Interaction of steppe and sedentary civilizations in the era of the Turkic Kaganate in the Semirechye]. Materialy Uchreditel'nogo s'ezda Mezhdunarodnogo kongressa. Kazan', 14-16 fevralia, 2007. T. 2. 115-118
14. Stat'ia v sbornike: Pugachenkova, G.A. 1981. K datirovke i interpretatsii trekh predmetov "vostochnogo srebra" iz kolleksii Ermitazha . Sredniaia Aziia ee sosedi v drevnosti i srednevekov'e [To the dating and interpretation of three items of "Oriental silver" from the Hermitage collection. Central Asia is its neighbors in antiquity and the Middle Ages]. M.: 48.
15. Stat'ia v sbornike: Rtveladze, E.V. 2001. Tiurkesha-pravitelia Chacha. Numizmatika Tsentral'noi Azii [Turkesh, the ruler of Chach. Numismatics of Central Asia]. V. Tashkent: 43
16. Stat'ia v sbornike: Senigova, T.N. 1974. Ornamental'nye uzory na keramicheskikh sosudakh VI-IX vekov [Ornamental patterns on ceramic vessels of the VIth-IXth centuries]. V glub' vekov. Alma-Ata: 35.
17. V knige: Stebleva, I.V. 1984. Drevniaia tiurkoiazychnaia literatua. Istoriia vseмирnoi literatury [Ancient Turkic-speaking literature]. IKh vv. T. II. M.: Nauka.
18. Monografiia: Udal'tsova, Z.V. 1984. Diplomatiia rannei Vizantii [Diplomacy of early Byzantium]. M.:1984

Резюме

Великий шелковый путь занимает особое место в истории международных отношений. Он был не только мировой торговой артерией, но и был этическим

(канальным) дипломатическим отношением, обеспечивающим межкультурный коммуникативный диалог между странами. Великий шелковый путь создал так называемый духовно-этнический и эстетический мост для культурной интеграции и морального обогащения разных народов. Он представляет большой интерес к продуктам, знаниям и культурам друг друга. Поэтому развитие Шелкового пути является крупным культурным событием в истории человечества.

Түйін

Ұлы Жібек жолы халықаралық қатынастар тарихында ерекше орын алады. Әлемдік сауда артериясы Ғана емес, сондай-ақ этикалық (арна) дипломатиялық қарым-қатынастар да болды, бұл елдер арасындағы мәдениетаралық қарым-қатынасты қамтамасыз етті. Ұлы Жібек жолы әр түрлі халықтарға мәдени интеграция мен моральдық байыту үшін рухани-этникалық және эстетикалық көпір деп аталды. Ол бір-бірінің өнімдеріне, білімдеріне және мәдениеттеріне үлкен қызығушылық танытады. Сондықтан Жібек Жолының дамуы адамзат тарихындағы басты мәдени оқиға болып табылады.

СУДЬБА АЛФАВИТА – СУДЬБА НАРОДА

Джиенкулов С.А.,

д.т.н., профессор Академии Кайнар

Цель введения нового казахского алфавита на латинице в Республике Казахстан - это интеграция с передовыми государствами Европы, Америки, Азии и с тюркским миром. Поэтому казахский алфавит на латинской графике должен строиться на основе международного стандарта и на латинских алфавитах передовых стран, как Англия, Германия, США.

Я направлял свои предложения по созданию нового казахского алфавита Премьер-министру Б.А. Сагинтаеву, председателю Сената К.К.Токаеву Они направили мои письма в Министерство культуры и спорта Республики Казахстан. Вице-министр А.Райымкулова подробно изложила информацию о работе комиссии и поблагодарила меня за участие. Мне неизвестна дальнейшая судьба моих документов.

Мне кажется, что Национальная комиссия, к сожалению, не учла мнение инженеров, промышленников, машиностроителей, работников IT технологий, оборонной промышленности.

Известно, что исторически техника шла в Россию из Германии, Англии, США, а из России в Казахстан, поэтому казахский язык обогатился в связи научно-техническим процессом в стране.

Между тем, вся техническая терминология в этих отраслях за время Советской власти строилась на основе немецкого и английского языков, как в России, так и в Казахстане. В связи с этим понятно, что перевести практически всю терминологию указанных отраслей на казахский язык невозможно.

Поэтому, думаю, что реформа принятия казахского алфавита на латинице в стране продолжается, так как и последний рекомендованный комиссией вариант имеет много недоработок, их нужно исправлять.

В связи с этим и третий вариант, предложенный Национальной комиссией, внедрять в жизнь нельзя, потому что:

1. Предложенный Национальной комиссией вариант нового казахского алфавита на латинской графике соответствует, можно предположить, бытовому уровню (для времен 20-30-ых годов), когда только началась индустриализация нашей страны, когда с развитием научно - технического прогресса казахский язык начал обогащаться многими техническими терминами за счет заимствованных (суррогатных) слов, поэтому истинно

казахские звучания Ә, Ө, Ұ, Ү, І должны быть обозначены как: Ә-Ä, І-І, Ө-Ö, Ұ-Û, Ү-Û с известными буквами из международного стандарта.

2. Также следует отметить, что истинно казахские буквы в предложенном варианте обозначены все с акутом, но, между тем, акут применяется в орфографии для обозначения усиления гласных букв, то есть как знак ударения.

Например, в слове көшу – kóshú непонятно куда ставить теперь новый штрих (акут) для обозначения усиления гласной, т.е. ударения, так как место уже занято.

Известно, что ударение в казахском языке падает обычно на последний слог, но иногда и на другие слоги, например: Булешов, Сурашев, Жиенкулова Шара, а также эта ситуация возникает и на заимствованных иностранных словах.

Акут является наднациональным знаком, поэтому применять их для истинно казахских букв нельзя, так как это будет осложнять изучение темы «Ударение» в школах, да и русскоязычному населению будет трудно читать, потому что в русском языке этот знак (штрих) ставится для ударения гласных в разных слогах слов. В связи с этим возникнут непростые сложности в орфографии казахского языка.

Далее если обозначить как: Á, Ó, Ú, У-У, Ү-Û и Ү-Ý, как в предложенной комиссией варианте, то это вызовет путаницу при приобретении пассажирами билетов в поездах, международных аэропортах и т.д., т.е. затруднит вхождение казахского общества в Европейский и англосаксонский мир, также необходимо сохранить наши добрые отношения и с русскоязычным миром.

Недостатком символов с акутом (акут похож на знак (штрих) ударения над буквой) является его неоднозначное отображение в некоторых программах на различных устройствах, например, на смартфонах на операционных системах Android и IOS акут (знак ударения) может отображаться не над буквой, а сбоку, выше буквы.

3. В новом алфавите комиссии отсутствует буква С-Ц, но между тем, в предложенном алфавите букву С используют в диграфе Ch – Ч, как 32 букву, т.е. буква С-Ц автоматически входит в алфавит, потому что она уже здесь присутствует.

Эту букву обязательно необходимо добавить в алфавит, т.к. в казахском языке много заимствованных (суррогатных) слов как Цицерон, Цюрих, Цой, Цхенвали, центнер, цех и др.

Буква «С» применяется в элементарной математике, физике и т.д.

Кроме того, буква «С» используется в шахматных досках для обозначения полей, отсутствие ее приведет к путанице в обычной игре, так как она является международной.

Этой буквы, конечно, не было в казахском алфавите на латинской графике 20-30 годах прошлого века, но в настоящее время, эта буква широко используется в мировом масштабе.

Эта буква обозначается в международном стандарте как знак охраны авторского права, представляет собой латинскую литеру С (первая буква слова «copyright», помещенную в центре окружности).

«С» – используется и в высшей математике как геометрическое обозначение (сторона фигур), а также в алгебре и тригонометрии для обозначения членов уравнений.

Отсутствие в алфавите буквы С естественно внесет путаницу в умах растущего поколения: школьников, студентов, и вообще в научном мире. В целом эта рекомендация позволит устранить явное противоречие.

Следовательно, букву С-Ц необходимо включить в алфавит под № 4. Если её не включать, то логически возникает вопрос, откуда она взялась в предложенном варианте?

4. Особое внимание хочу уделить на букву «И».

В следующих словах как: «Izgilik», «Игілік» заглавные буквы пишутся одинаково: Izgilik, Igilik. Это затрудняет правильное чтение и правильное написание подобных слов. Человек изучающий наш язык легко запутается при орфографии и орфоэпии. В таком

раскладе слово «Ізгілік» можно прочитатъ как «Изгілік», а так же слово «Игілік» прочитатъ как «Ігілік», что приводит к большой путанице.

Недостатком предложенного Национальной комиссией варианта алфавита также является то, что одним знаком обозначены четыре буквы казахского алфавита на латинской графике как I, И, Й, Л, что приводит к путанице, между тем в наших алфавитах, в первом и втором вариантах: İi - İi, Іг - Ии, Ы - Йй, в результате возникает путаница при чтении.

Конечно, каждая из этих букв должна быть обозначены разными символами. Тем более, что все эти буквы относятся к часто встречаемым буквам.

5. Далее, хочу отметить, что могут возникнуть сложности в написании таких слов как асхана, Асхат и др, т.е. они будут читаться как ashana (ашана), ashat (ашат) и т.д., в связи с этим для таких слов необходимо применить диграф Kh. Таких слов немного в казахском языке.

6. Что касается обозначения казахских букв У, Ұ, Ү в новом алфавите, явно вносится путаница, так как использованы две разные буквы латиницы U и Y, что затруднит чтение.

Между тем, лучше бы использовать только одну букву U, как U- Y, Ü-Ұ, Ü-Ү, т.е. это понятно любому пользователю, или в крайнем случае, если останется предложенный проект, то можно обозначить буквой «Y» с акутом и грависом во втором варианте Y-U, Ý-Ұ, Ý-Ү.

7. Таким образом, необходимо чтобы в казахском алфавите на основе латиницы использовать буквы из международного стандарта, латиницы из английского, немецких языков и обозначить гласные как Ə-Ä, Ə-Ö, I- I, Й- İ, И-І, У-У, Ұ-Ú, Ү-Ü, согласные F-G, H-N.

Все эти буквы имеются в компьютерах и латинской графике.

8. В нашем первом варианте использованы буквы Ä, Ö, Ü из международного стандарта и немецкого языка. Это хорошо. Тогда из применяемых 9 букв только 4 из модифицированного латинского языка: две гласных, две согласных, а 5 букв уже известны международному сообществу, а в предложенном варианте Национальной комиссии девять модифицированных латинских букв, не знакомых международной общественности.

Возникает вопрос, какой из разработанных мной вариантов практичен для пользования? Конечно, предложенный нами первый вариант, он еще и экономичен, и все буквы знакомы у нас, в Европе и других странах.

Следовательно, первый вариант нашего алфавита на латинской графике полностью соответствует орфографии казахского языка и международному стандарту.

9. Все символы казахского алфавита на латинице предлагаемых нами вариантах имеются во всех типах клавиатур выпускаемых компьютеров.

10. Нами в результате исследований предложены два варианта казахского алфавита на латинской графике и также две схемы расположения букв (способы раскладки) на клавиатуре компьютера.

11. Величие казахского языка давно был признан многими всемирно известными учеными мира.

Например, известный российский востоковед-тюрколог, этнограф, археолог и педагог В.В.Радлов справедливо отметил и написал: «Я считаю великими три языка из всего числа мировых языков — это русский, французский и казахский) (один из тюркских языков!)».

О красоте и богатстве казахского языка писали известные тюркологи П.Мелиоранский, С.Малов, А.Брем, В.Радлов, А.Янушкевич.

Мелиоранский, говорит, что «казахский всеми исследователями признан самым богатым, самым чистым среди тюркских языков ...».

А.Малов считает: «Казахский язык знаменателен своим красноречием, красивым устным народным творчеством».

Эту же мысль подтверждает востоковед В.Радлов словами: «Казахский язык - самый напевный и, вместе с тем, самый искусный и красноречивый. ...Казахский язык мысли передает очень точно и ясно. Даже при обычном разговоре строение и слаженность предложений становятся похожими на стихи ...».

12. Экономический эффект от внедрения предлагаемых вариантов казахского алфавита на латинице очевиден: по сравнению с вариантами с апострофами или с диграфами составит 20-25 %, а наш вариант, чем рекомендованный комиссией вариант также более экономичен за счет увеличения скорости чтения и предстоящей работой над созданием новой орфографий.

В заключении хочу сказать, что при разработке казахского алфавита на латинской графике, должны быть учтены предложения всех участников заинтересованных в этом вопросе, потому что вопрос языка и алфавита это сугубо актуальный вопрос, от которого зависит будущее нашего народа и нашей страны.

Далее представляю два варианта казахского алфавита на латинской графике, разработанные мною, и два способа расположения букв (раскладки) на клавиатуре компьютера. Также представляю вариант диграфов и апострофа.

1 вариант

№	Казахский алфавит, на основе латинских букв	Казахский алфавит, основанный на кириллице с 1940 года	Звук	№	Казахский алфавит на латинской графике	Казахский алфавит, основанный на кириллице с 1940 года	Звук
1	A a	А а	[a]	17	M m	М м	[м]
2	Ä ä	Ә ә	[ə]	18	N n	Н н	[н]
3	B b	Б б	[b]	19	Nñ	Ң ң	[ң]
4	C c	Ц ц	[ц]	20	O o	О о	[o]
5	D d	Д д	[d]	21	Ö ö	Ө ө	[ө]
6	E e	Е е	[e]	22	P p	П п	[п]
7	F f	Ф ф	[f]	23	Q q	Қ қ	[қ]
8	G g	Г г	[g]	24	R r	Р р	[р]
9	Ĝ ĝ	Ғ ғ	[ғ]	25	S s	С с	[c]
10	H h	Һ һ	[h]	26	T t	Т т	[т]
11	İ i	І і	[i]	27	U u	У у	[y]
12	I i	И и	[и]	28	Ü ü	Ұ ұ	[ү]
13	Ï ï (İ i)	Й й	[й]	29	Ü ü	Ү ү	[ү]
14	J j	Ж ж	[ж]	30	V v	В в	[в]
15	K k	К к	[к]	31	Y y	Ы ы	[ы]
16	L l	Л л	[л]	32	Z z	З з	[з]

Схема размещения истинно казахских букв первого варианта на редко встречаемых знаках клавиатуры компьютера.

Схема 1

~	!	@	#	\$	%	^	&	*	()	-	+	BackSp	
`	İ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	=	Ğğ	
Tab	Q	W	E	R	T	Y	U	I	O	P	{	}		
		Ää									[Ńń]	Üü \ Úú
CapsLk	A	S	D	F	G	H	J	K	L	:	"		Enter	
										;	'	İ		
Shift		Z	X	C	V	B	N	M	<	>	?		Shift	
			Öö						,	.	/	İ		
Ctrl	Fn	Win	Alt	Space								Alt	Fn	Ctrl

~	!	@	#	\$	%	^	&	*	()	-	+	BackSp								
`	1	Ää	2	Ğğ	3	İ	4	İ	5	İ	6	Ńń	7	Öö	8	Üü	9	Úú	0	=	
Tab	Q	W	E	R	T	Y	U	I	O	P	{	}									
											[]	\								
CapsLk	A	S	D	F	G	H	J	K	L	:	"		Enter								
										;	'										
Shift		Z	X	C	V	B	N	M	<	>	?		Shift								
									,	.	/										
Ctrl	Fn	Win	Alt	Space								Alt	Fn	Ctrl							

2

вариант

№	Қазақш алфавит, на основе латинских букв	Қазақш алфавит, основанный на кириллице с 1940 года	Звук	№	Қазақш алфавит на латинской графике	Қазақш алфавит, основанный на кириллице с 1940 года	Звук
1	A a	А а	[a]	17	M m	М м	[м]
2	Á á	Ә ә	[ə]	18	N n	Н н	[н]
3	B b	Б б	[б]	19	Ń ń	Ң ң	[ң]
4	C c	Ц ц	[ц]	20	O o	О о	[o]
5	D d	Д д	[д]	21	Ó ó	Ө ө	[ө]
6	E e	Е е	[e]	22	P p	П п	[п]
7	F f	Ф ф	[ф]	23	Q q	Қ қ	[қ]
8	G g	Г г	[г]	24	R r	Р р	[р]
9	Ğ ğ	Ғ ғ	[ғ]	25	S s	С с	[c]
10	H h	Һ һ	[h]	26	T t	Т т	[т]
11	İ i	І і	[i]	27	U u(Y y)	У у	[y]
12	I ı	И и	[и]	28	Ü ü(Ý ý)	Ұ ұ	[ұ]
13	Í í	Й й	[й]	29	Û ü(Ÿ ý)	Ү ү	[ү]
14	J j	Ж ж	[ж]	30	V v	В в	[в]
15	K k	К к	[к]	31	Y y(U u)	Ы ы	[ы]
16	L l	Л л	[л]	32	Z z	З з	[з]

Схема размещения истинно казахских букв второго варианта на цифрах клавиатуры компьютера.

Схема 2.

~	!	@	#	\$	%	^	&	*	()	-	+	BackSp	
`	İi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	-	=	Ğğ
Tab	Q	W	E	R	T	Y	U	I	O	P	{	}		
		Áá									[Ńń]	Üü \ Úú
CapsLk	A	S	D	F	G	H	J	K	L	:	"		Enter	
										;	'	İi		
Shift		Z	X	C	V	B	N	M	<	>	?		Shift	
			Óó						,	.	/	İi		
Ctrl	Fn	Win	Alt	Space								Alt	Fn	Ctrl

~	!	@	#	\$	%	^	&	*	()	-	+	BackSp									
`	1	Áá	2	Ğğ	3	İi	4	İi	5	İi	6	Ńń	7	Óó	8	Üü	9	Úú	0	-	=	BackSp
Tab	Q	W	E	R	T	Y	U	I	O	P	{	}										
											[]	\									
CapsLk	A	S	D	F	G	H	J	K	L	:	"		Enter									
										;	'											
Shift		Z	X	C	V	B	N	M	<	>	?		Shift									
									,	.	/											
Ctrl	Fn	Win	Alt	Space								Alt	Fn	Ctrl								

Предлагаемый вариант диграфов, триграфа и апострофа

	Ch ch	Ч ч	[ч]
	Sh sh	Ш ш	[ш]
	Sch sch	Щ щ	[щ]
	Kh	Х х	[х]
	Iu iu	Ю ю	[ю]
	Ia ia	Я я	[я]
	(')-апостроф	Ъ ъ Ъ Ъ	[ъ],[Ъ]

Түйін

Осы мақалада қазақ алфавитін латын графигіне көшірудің негізгі мәселелері қарастырылған. Қазақ тіліндегі латын әліпбиінің ұсынылған нұсқаларын енгізу және қазақ тілінің жазу ерекшеліктерін енгізу кезінде экономикалық тиімділік талданады. Зерттеу нәтижесі бойынша, автор латын графикасы бойынша қазақ алфавитінің екі нұсқасын және пернетақтада әріптердің екі орналасуын (орналасу жолдарын) ұсынады.

Summary

The main problems of the transition of the Kazakh alphabet to the Latin graphics are considered in this article. Economic efficiency is analyzed when introducing proposed variants

of the Kazakh alphabet on the Latin and the features of spelling of the Kazakh language. As a result of the study, the author suggests two variants of the Kazakh alphabet on the Latin graphics, and two layouts of the letters (ways of layout) on the keyboard.

ДУХОВНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ НОВООБРАЗУЮЩЕГОСЯ ОБЩЕСТВА ЧЕРЕЗ СПЛАВ НАУКИ И ИСКУССТВА

Безрукова Е.А. (Мусиенко),

кандидат психологических наук, PhD, бизнес-тренер

Аркада МОК, г.Алматы, 3271562@mail.ru

Мы переживаем интереснейший процесс в истории, процесс формирования новых социально-психологических аспектов социума. Период становления новобразующегося общества показывает нам его основную движущую силу – личность, основой которого является духовное развитие.

Духовный – относящийся к умственной деятельности, к области духа. Дух – сознание, мышление, психические способности, то, что побуждает к действиям, начало, определяющее поведение, действия, деятельности. Дух имеет один корень с термином душа. Душа – внутренний, психический мир человека, его сознание. (С.И. Ожегов, Словарь русского языка, 1986г.).

Духóвность — в самом общем смысле — совокупность проявлений духа в мире и человеке. В социологии, культурологии и публицистике «духовностью» часто называют объединяющие начала общества, выражаемые в виде моральных ценностей и традиций, сконцентрированные, как правило, в религиозных учениях и практиках, а также в художественных образах искусства. В рамках такого подхода, проекция духовности в индивидуальном сознании называется совестью, а также утверждается, что укрепление духовности осуществляется в процессе проповеди (увещания), просвещения, идейно-воспитательной или патриотической работы. (Википедия, свободная, электронная энциклопедия, 2018 г.).

Таким образом, духовность, это относительно статичное внутренне состояние человека, основанное на комплексе моральных ценностей, побуждающее человека к активной деятельности. Духовность развивается на протяжении всей жизни человека через образование, науку, искусство, профессиональную деятельность, семейные отношения, т.е. через все сферы человеческой жизни.

Работая на рынке образовательных услуг наша компания, помимо курсов повышения квалификации менеджеров среднего и высшего звена, специалистов из области сервиса, в последние годы активно воплощает творческие и научные проекты. Нас толкает к этому не только личный интерес сотрудников компании развиваться разносторонне, но и ситуация, активно складывающаяся на внешнем рынке. На сегодняшний период рынку все больше и больше нужны не только высокопрофессиональные кадры с узкой специализацией, но и люди, имеющие широкий кругозор, активную жизненную позицию, интересные личности. Я много раз была свидетелем ситуации, когда компания не заключает договор с потенциальным сотрудником, партнером, и даже другой компанией, при возможности выбора, по причине, что руководителей не устраивают человеческие качества тех, с кем предстоит воплощать очередной бизнес-проект. И, не взирая, на жесткие законы бизнеса, который руководствуется, в первую очередь, ожидаемой прибылью, все чаще решения работать с тем, или иным потенциальным партнером строится на основе эмоционально сенсорного восприятия личности - «это хороший человек», «это плохой человек».

За двенадцать лет работы на рынке нашей учебно-консалтинговой компании, мы увидели интересную тенденцию в развитии казахстанского и зарубежных обществ,

которая с каждым годом все усиливается. Наша компания взялась оформить эту тенденцию в концепцию работы Центральноазиатской школы образования в бизнес-среде. Под бизнес-средой мы подразумеваем ситуацию постоянных и колеблющихся перемен, неустойчивости рынка и социальной ситуации, в которой люди живут не под государственной гарантией стабильности, а надеждой на себя и свои силы, как в рамках коммерческих организаций, так и в рамках жизни частного лица, сотрудника частной организации. За основу нашей концепции мы взяли теорию самоактуализации А. Маслоу, который в прошлом веке разработал свою знаменитую пирамиду потребностей, поставив как вершину развития человеческих потребностей - потребность в самореализации. Исследуя воплощение теории потребностей через профессиональную деятельность взрослой личности, мы пришли к выводу, что именно она, потребность в самореализации отличает человека от высокоорганизованных животных.

На сегодняшний день потребность в самореализации у наших клиентов увеличилась в разы. Если в 2007-2008 годах из ста обратившихся к нам слушателей потребность в самореализации была у 23 человек (23 %), то в 2018 году из 200 обратившихся к нам слушателей потребность в самореализации была у 145 человек, что составляет 72,2 %. За более чем 10 лет потребность реализовать свой внутренний потенциал вырос почти на 50 %, причем, настолько, что люди вкладывают свои личные ресурсы, находят время учиться без отрыва от производства, и добиваются воплощения на практике полученных результатов.

Наблюдая за нашими слушателями, и ситуацией на рынке в целом, мы пришли к выводу, что происходит активное перерождение привычного нам общества в новое, с иными социально-психологическими характеристиками. Свои выводы мы отобразили в сравнительной таблице социально-психологических аспектов традиционного и новообразующегося общества, конца 20-х годов XXI столетия. В данной таблице мы рассмотрели изменения по следующим параметрам: деятельностный, эмоциональный, интеллектуальный, коммуникативный, духовный, профессиональный, гендерный, ценностный, физического здоровья, отношение со временем. В этой статье мы приведем лишь часть сравнительной таблицы.

Сравнительная таблица психологических аспектов традиционного и новообразующегося общества

Виды проявления	Традиционное общество	Новообразующееся общество
Деятельность	Под влиянием обстоятельств, привычек, общественных норм, установок, собственных страхов, под воздействием манипуляций со стороны окружения. Деятельность носит технологически — систематический характер. Трудно болезненно поддается изменению.	Под влиянием внутренней самоактуализации, поиск ресурсов внутренних и внешних для достижения целей. Деятельность носит чаще проектный характер. Меняются формы деятельности, вместе с изменением личности.
Эмоциональность	Низкий эмоциональный интеллект. Неосознанность эмоций и чувств. Чувства\эмоции проявляются под влиянием обстоятельств и внутренних беспокойств. «Зашлакованность» эмоций детскими травмами. Безответственность за проявление эмоций в социуме.	Высокий эмоциональный интеллект. Осознанность, эмоций, контроль своих эмоций и чувств. Ответственность за свои эмоции и за их влияние на социум. Способность уравновешенность положительной эмоциональный фон в обществе. Естественность

	Блокировка и зажатость, как способ регулировать эмоции.	в проявлении эмоций.
Интеллектуальная составляющая	Двух-трёхмерное мышление. Безответственность в мыслях. Сознание зациклено на собственном мире или определённого общества. Недалекое видение перспектив, последствий действий. Тенденция перекраивать прошлое под потребности сегодняшнего дня. Заштампованность мышления. Склонность к ограничениям и манипуляциям.	Системность и многомерность мышления. Экологичность мышления и поступков. Расширение сознания из области человеческого общества, а в области планетарных масштабов включая мир животных, растений, минералов. Внимательное отношение к будущему, бережное к прошлому. Принятие прошлого.
Коммуникативность	Позиция «Победить-проиграть» Слабое умение сотрудничать. Требуется лидер и влияние. Частое использование манипулятивных действий и мотивов.	Позиция «Выиграть-выиграть» Склонность к сотрудничеству. Способность к многовекторным коммуникативным действиям. Индивидуализм.
Духовность	Построена на внешних источниках, традициях, правил. Часто берет свое начало в конкретной религии. Религии активно поддерживают границы друг от друга.	Личность ищет источники внутри себя. Согласовывает свои духовные потребности с потребностями общества. Часто формирует вокруг своих духовных основ свое окружение.

Даже не смотря на то, что духовный компонент мы вынесли в отдельную строку, видно, что социально-психологические проявления личности новообразующегося общества практически везде опирается на внутреннюю составляющую, которая становится «толчковой» для активной деятельности человека, т.е. основой людей нового поколения становится духовность в широком смысле этого термина.

Как развивается духовность общества в наше время? Ведущим мотивом к деятельности становится самоактуализация. Для личности важнее всего становятся его внутренние, личностные ценности, чем привнесенные извне. Для того, что бы иметь материальную стабильность и социальное признание необходимо быть интересной личностью, как для себя, так и для окружающих. Творчество стало ключевым словом во многих социально-профессиональных сферах общества: творчество в поиске решений, творчество в подаче своих идей, творчество, как хобби. Происходит сплав науки, искусства, ремесла. Личность все более становится свободной от статичных производственных систем, фрилансерство обеспечивает материальные, интеллектуальные, творческие потребности личности, важное место стал занимать личный бренд человека. Люди разных профессий объединяются для создания нового творческого продукта, помогающего выражать духовное развитие личности и отражать тенденции развития общества. Таким продуктом стала Проективная графика – сплав духовных, интеллектуальных, эмоциональных и коммуникативных ресурсов авторов. В рамках проекта «Взгляд из Зазеркалья» было представлено новое направление в искусстве - «Проективная графика», созданная на стыке психологии, графики, визуального восприятия зрителя, его эмоционально-духовную составляющую. Направление проективная графика было создано автором данной статьи в 1999 году. В 2014 году провела исследование искусства 20-го века, и обозначила его как новое направление в

системе художественных групп, школ, объединений современного визуального искусства В.Т. Тихомирова, к.п.н, профессор, искусствовед. В 2014 году вышел Первый альбом проективной графики, Е.А. Безрукова (Мусиенко), В.Т. Тихомирова в городе Алматы Такой же альбом был выпущен в городе Лондон (Великобритания) на английском языке издательством Хертфордшир Пресс. В 2014 году по приглашению Евразийской Творческой Гильдии, проективная графика была представлена на Всемирной книжной ярмарке (Лондон, Великобритания), на тот момент художники в стиле проективной графике были первыми участниками этого масштабного мероприятия от Казахстана. В 2014 – 2017 годах презентации, выставки работ в стиле проективной графики были проведены в Центре Елены Безруковой, в КазНУ им. Аль-Фараби для педагогов и психологов. В 2017-2018 годах было проведено международное турне «Взгляд из Зазеркалья» в городах Астана (Казахстан), Москва (Россия), Стокгольм (Швеция), Минск (Беларусь), Алматы (Казахстан). Для реализации такого масштабного проекта в тесном сотрудничестве выступили несколько организаций и частных лиц: Центр Елены Безруковой, обучение и консалтинг (Казахстан); Academy of Ambitious Artist (Казахстан); Eurasia Creative Guildia (Великобритания); Ассоциация Белбренд (Беларусь); РГБИ (Россия): ресторан Демалыс (Казахстан, Астана); ресторан Кволити (Казахстан, Алматы); Безрукова (Мусиенко) Е.А. к.п.н.; Шахер А.А. арт-менеджер, руководитель проекта; Христофорова В.К., к.п.н.; Ломакина Е., оценщик предметов искусства и многие другие. Итоги проекта показали, что проективная графика интересна и людям искусства, и научным сотрудникам, и бизнесменам, и студентам. И ценность данного проекта не только в его продукте, но и в способе презентации его в обществе, который объединил в себе столь представителей столь разных организаций и направлений в бизнесе. Развил способность слышать друг друга, стремление быть полезным друг другу, учиться друг у друга, что является очень ценным для развития духовной составляющей каждого участника проекта и зрителя.

Список литературы:

1. Алешина А., Шабанов С. Эмоциональный интеллект. М.: Манн-Иванов-Фербер, 2014.
2. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии. — Новополюцк: Полоцкий государственный университет, 2011., 388 с.
3. Беспала Б. И. Действие: Психологические механизмы визуального мышления. М.: Изд-во МГУ, 1984.
4. Змеев С.И. Андрагогика: основы теории, истории и технологии обучения взрослых. М.: ПЕР СЭ, 2007.
5. Кабаченко Т. С. Психология управления. М.: Педагогическое общество России, 2000.
6. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. 2-е изд. М.: Политиздат, 1977.
7. Маслоу А., Мотивация и личность. С.П: Питер, 2014.
8. Мерлин В. С. Очерки интегрального исследования индивидуальности. М.: Просвещение, 1989.
9. Ожегов С.И., Словарь русского языка, 1986г., 797 с.
10. Стивен Дж. Стейн, Говард И. Бук Преимущества EQ. Эмоциональный интеллект и ваши успехи. Баланс Бизнес Букс, 2007.
11. Спенсер Л. Компетенции на работе. М.: Нипро, 2005, 384 с.
12. Тихомирова В.Т., Культурная переправа: материалы для коуч-программы. А.: 2017, 64с.
13. Хуторской А.В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций // Компетенции в образовании: Опыт проектирования: Сб. науч. тр. / Под ред. А.В. Хуторского. М.: Научно-внедренческое предприятие "ИНЭК", 2007. 327 с.

14. Щедровицкий П.Г.. Курс лекций по педагогике. МОГИФК, 1980г.
15. Щедровицкий Г.П. Избранные труды. М.: Школа культурной политики, 1995. 800 с.
16. Холл, К. С. Теории личности / Келвин С. Холл, Гарднер Линдсей ; Перевод И.Б. Гриншпун - К.: PSYLIB, 2005. 305 с.

Түйін

Мақалада қоғамның жаңа әлеуметтік-психологиялық аспектілерін қалыптастыру және осы үдерістегі рухани аспектің рөлі туралы бақылаулардың нәтижелері келтірілген. Жаңадан қалыптасқан қоғамның қасиеттері көрініс тапқан жоба үлгісі көрсетіледі.

Summary

The article presents the results of observations on the formation of new socio-psychological aspects of society, and the role of the spiritual aspect in this process. An example of a project is shown in which the properties of the newly formed society were manifested.

**СЕКЦИЯ 2. ӨРКЕНИЕТ ҚАҚТЫҒЫСЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖАҒДАЙЛАРДЫҢ ҰШЫҒУЫНЫҢ
СЕБЕПТЕРІНІҢ БІРІ РЕТІНДЕ**

**СЕКЦИЯ 2. КОНФЛИКТ ЦИВИЛИЗАЦИИ КАК
ПРИЧИНА ОБОСТРЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО
ПОЛОЖЕНИЯ В МИРЕ**

**SECTION 2. CONFLICT OF CIVILIZATION AS THE
CAUSE OF EXPLOSION OF THE INTERNATIONAL
POSITION IN THE WORLD**

КОММУНИКАЦИЯ ҮРДІСІНДЕГІ ӨЗАРА ТҮСІНІСУ

Уақпаева Ү.А.,

психология Ғылымдарының кандидаты,

Қайнар академиясы, Алматы, Uakpau 97 @gmail.com

Соңғы жылдары елімізде пісіп жетілген барлық жаңаның айтарлықтай нәтижелерінің болуы және де осы ары қарай өрістеуін жалғастыруда. Ең бір көңіл аударарлық эмпирикалық индикатор, яғни өлшеу аспабы, психологтар айтқандай, осы жаңа қазақстандық қол жеткен нәтиже – дау-дамай жағдайды әрдайым қарсы тұрып жеңудегі бірлікті танытуы. Бұл ұжымдық субъект ретіндегі барша Қазақстанға, оның әрбір азаматына тән білгірлікті білдіріп, сол себепті біз үлкен мақтанышпен Жаңа Қазақстан деп айта аламыз. Сондықтан халықаралық жағдайлардың ушықпауының себептерінің бірі ретінде өзара түсінісуді қарастыруды қажет деп ойлаймын.

Тұлғааралық қарым-қатынастың пайда болуы мен нәтижелі дамуы оған қатысушылардың өзін-өзі және өзара түсінісуіне байланысты. Түсіну бұл «операционалды мағына», «танымдық қатынас», ойлау үрдісінің кең түрде қарастырылуы. Түсіну дегеніміз таным объектісінің білімінде бейнелегендігін жете ұғыну, онымен әрекет үрдісіндегі білімнің мағынасының қалыптасуы. Бұрынғы тәжірибеге сәйкес мақсаттарды және субъектінің болжамын ескеру қажет. Егер субъект ешқандай түсінбесе, онда ол үшін субъективті мәні жоқ немесе оның бұрынғы тәжірибесіне қарама-қайшы келгендігі.

Адамдар бірін-бірі қалай, қай деңгейде қабылдайды, түсінеді, сезімдері мен қасиеттерін қалай бейнелейді, өзге арқылы өзін қалай таниды, ортақтасу барысы да, арақатынастары да соған байланысты. Коммуникативтік үрдістегі адамдардың бірін-бірі жас ерекшеліктеріне, әлеуметтік, саяси жағдайларына байланысты болады. Түсінісуді жаңа ғылыми бағыт ретінде көптеген мамандықтардың зерттеуі. Атап айтқанда философтар, логиктер, тілшілер, жасанды интеллектіні құрушылар, психологтар, мәдениет танушылар. Түсінісу феноменін қарастыруда 8 түрлі тәсілдің болуы. Олар- әдіснамалық, логикалық, семантикалық, лингвистикалық, когнитивтік, коммуникативтік, компьютерлік, психологиялық және басқалар.

Психологиядағы коммуникация үрдісіндегі өзара түсінісудің өзектілігі мынада:

1. Қазіргі қоғамда әлеуметтік топтар мен жекелей адамдардың кез-келген өзара әрекетінен байқалғандай, осыларда өзара түсінісу өте ширыққан.

2. Кейде тәжірибесі жоқ жас адамға жаңа бір күрделі әлеуметтік жағдайда шешімдер қабылдауға тура келеді. Мысалы, нарықтық экономика жағдайында. Дегенмен бұл өзгерістерді әркім әр түрлі түсінеді.

3. Делдалдың атқаратын қызметі- келіссөздер жүргізу. Серіктестер бірін-бірі түсіну үшін мәтіндер барлығына түсінікті құрастырылуы қажет. Әсіресе келіссөздер жүргізуде коммуникацияда болатын қателіктерге зейін аударылады.

4. Өзекті міндеттер: қазіргі кезде қарым-қатынастың коммуникация үрдісі аз мөлшерде зерттелген. Сондықтан коммуникация үрдісін кеңістік-уақыттық және ақпараттық- энергетикалық сипаттамасын жүйелі баяндауды қолға алу.

Түсінісу жалпы психологияда 20 жылға уақыт зерттелген болатын. Коммуникативтік түсінісу – адам өміріндегі аса көп таралған құбылыс, ол біздің барлық қарым-қатынасымыз бен іс-әрекетімізге мүлдем енуде. келіссөздер жүргізуде, нұсқауды оқуда, ғылыми зерттеуде болжамды құрастыруда, психологиялық диагноз қоюда жағдайды немесе адамды түсінудегі ақпараттарды түсінуге тырысамыз. Коммуникативтік түсінісу үрдісі, ең алдымен, әлдебір тұтас теориялық үлгі түрінде болып, нақтылы парадигманың қисынында зерттеушіге белгілі көптеген ғылыми фактілер, ой-пікірлерден құрастырылады. Сонан соң осының негізінде бірыңғай жүйе түрінде мәселенің белгілі немесе белгісіз бөлімін көрсететін гипотетикалық үлгі құрылады. Осыдан соң Ғалым амалдауға немесе өлшеу үлгісіне ауысады, әлдебір тұтастыққа, бұндағы бөлшектер

Өлшенетін ауыспалылар болып қалыптасады. Ең соңында, қорытынды кезеңде Ғалым қайтадан теориялық үлгі құрып, алынған мәліметтерді бейімдеудің негізінде зерттелінетін құбылысқа жаңа түсінік беруге мүмкіндік алады.

Ғылымның өркендеуі мәліметтердің жаңа фактілерімен сан жағынан артуымен тұрмайды, ол сонымен қатар оларды ұғынуда сапалық тұрғыдан терең өзгеруінде болып тұр. Ғылымның атқаратын қызметі ретіндегі әлемнің ғылыми бейнесінің жасалуы нақтылы ғалымдардың күшімен жүзеге асады және сондықтан жаңа білім алу әрдайым Ғалымның жеке тұлғалық, құндылық көзқарасына байланысты. Бұл бағыт жалпы тарихи-мәдени контекстке енген, сол бір қойылған мәселелердің дұрыс екендігіне, осыларға жауапты ғылым іздейді. Платон айтқандай, егер сұрақ дұрыс қойылса, онда оған жауап беруге болады деген.

Егер С.М.Жақыпов еңбектерінде бірлескен іс-әрекеттегі жалпы мағыналық қордың осы іс-әрекеттің өтуіне реттеушілік ықпалының болатындығы көзқарасымен зерттелінсе, ал Е.Ю. Артемьева мен Е.Л.Доценко зерттеулерінде, ең алдымен, осы жалпы қорды қатынастыру үрдісінде қатысушылардың мағыналарында өтетін мазмұндық ауысулар орын алған. Өз мағыналарын басқа адамның мағыналарына ұқсастыру ретінде эмпатия түсінігіне, олардың өзара байланыстары мен қайта құруларында өзге адамның мағыналар моделдерін құруларына сүйенбей, Е.Л. Доценко басқалардың көзқарасының жалпы мағыналық әсерінің күшін мына тұрғыда түсініп құрастырды, олардың семантикалық құрылымының қарым-қатынасы бойынша ұқсастығын ынталанушы серіктестердің екі жақты қарауы деп білді. Ұқсас мазмұндар, құрылымдар немесе үрдістер бір-бірін "табады" және олардың арасындағы кез-келген ұқсас фактіге зейін қойылады. Осылайша өзара түсінісу үрдісіндегі әсерден күшеюді орнықтыруды амалдық тұрғыда баяндайды.

Мағына беру үрдісінің сипатына А.К. Белоусова ерекше зейін бөлген. Мұны мәтіндегі термин сөздерді аударудағы ұстанымдар ретінде қабылдауға тиісті ұғымдар ретінде түсінуіміз керек. Сөздердің дәл мәнінде мағынасын беруге болмайды. Қарым-қатынас құралдарының эмоционалды (эмпатиялық) күрделі жүйесі арқылы адам басқа адамның мағынасын түсінеді және бірдей (бірақ ешқашан толық шамада тепе-тең емес) мағыналар құрады да, бұл үрдіс басқа адамның мағынасына жету үрдісіне және оның мағынасының артында тұрған мақсаттарын, мотивтерін танумен сәйкес келеді... Бұндай мақсаттарды қабыл алу мағыналық түсіруді мағыналық құрылымға ауыстырады: біреу үшін субъективті маңызды болған бір нәрсе, басқа үшін жауап берудің пайда болуы болып табылады, яғни жай ғана тепе-тең ғана емес (эмпатия арқылы эмоционалдық белгі бойынша), сонымен қатар ортақ мақсаттары бар екі адамға да шынында да ортақ болып шығады.

Өзара қарым-қатынаста серіктес қозғалысқа толы ұмтылыспен айқындылық енгізіп, бірлескен семантикалық өріске өзінің мағынасын қосады. Адамның жан-дүниесі ұқсастықты іздеумен үн қосып, сол тәріздес бірдемені табады да өзінің үлесін "Біз" дегенге ендіреді. Серіктес тарапынан да қайталанып айналып отырады. Бұл үйлесімді үрдіс, біздің психикалық жүйелеріміздің арасындағы теңдестілікке икемдеумен үнемі қамтамасыз етіледі, бұл үйлестіру кезеңіндегі жан-дүниенің өзгеше жаңғырығы ретінде субъективті түрде қобалжытады. Қарым-қатынас бойы серіктестер тудырған жалпы мағыналық құрылым өзара ұғынысудың жұмысшы аспабы болып саналады, ол бір субъективті тілден екіншісіне маманданған аудармашы (түсіндіруші) ретінде көрінеді. Негізінде үйлестіру мен келісу үрдістерінің құрылымдары ұқсас, олар өзара түсінісумен бірге, бірлескен семантикалық өрісті тауып алу мен оны қалыптастыруда қатысады, осыны Е.Л. Доценко мағыналардағы бөлінген мәндер өрісі ретінде сипаттайды. Осы өріске (осында бірлескен мағына беру табылады) қатысушылардың барлық контекстік ендірулері мен даралық үлестері қосылады.

Кейбір зерттеулердегі мәндер деңгейіндегі өзара түсінісуді алсақ, ол дағдылы түрде жүзеге асса да, тіпті қатысушылардың мағыналық аумағының ауысуында да арнайы белсенділік танылмайды; жекелей мағыналардың деңгейіндегі өте терең өзара түсінісуді

алғанда, бірлескен іс-әрекеттік құрылымға ие қатысушылардың екеуінің де бір-біріне белсенділіктерінің арнайы бағытталуының нәтижесі көрінеді. Сондай бір белсенділікті диалог деген ұғымды қолдана отырып, мысалы Б.А. Парахонский мұны дәл сол қарым-қатынас үрдісі ретінде сипаттап, сонда сапасы әр түрлі ой-өрісті – құндылық бағытында өзара әрекет пайда болады; "диалог – бұл бір-бірінің құндылық және мағыналық көзқарастарының айқындалуы"- деп айтқан.

Бүгінгі таңдағы ғылым басқа сипатта, ХІХ ғасырға дейін ғылымда ньютон-галилей дәстүрі үстем болып, онда объектіні аналитикалық баяндау, коммуникативтік түсінісу бөлшектерден тұратын бөліну ретінде алынды. Объектіні түсіну дегеніміз бұл оның моделін жасау, бұл түсінуге «конструктивті» көзқарас. Қазіргі қоғам- бұл ақпараттар қоғамы. Ақпарат алмасу тек қана адамдар арасында ғана емес, сонымен қоса техникалық құралдармен және түрлі жүйелермен жүзеге асып жатады. Тұрақты ақпараттық өзара әрекет қазіргі өмірдің мөлшері ретінде және ғылыми іс-әрекеттің барлық түрлерінде ақпаратты түсінудің табысты болуымен тікелей байланысты болып тұр.

Қазіргі уақытта тілдік коммуникация үрдісінде түсінісуді талдаудың екі дәстүрі бар. Оларды «дедуктивті» және «индуктивті» дәстүрлер түрінде белгілейді. Бірінші жағдайда мәтіннің нақтылы дәрежедегі құрылымын жөнге келтіріп және ол атаулардағы хабарды тану болады. Гуманитарлық психологияда түсіну танымдағы басты әдіс ретінде көрінеді. Осы заманғы эксперименттік психологияда әңгімелесу мен іс-әрекет қорытындысына талдау жасауда ең жиі қолданылатын әдістердің бірі ретінде қарастырылады. Сондай-ақ түсіну әдісі өлшеу үрдісіне қарама-қайшы. Өлшеуде зерттеу нәтижесін көп мөлшерде объективтілеуге талпынамыз. Керісінше, түсіну үрдісінде өзіміздің жеке тұлғалық мағыналық бірліктерде сыналушының мінез-құлқын субъективті түсіндіреміз. Сөйтіп, эксперименттік психологияда қазіргі заман ғылымының түсінудің екі көрсеткіші болатындығын көрсетеді: бір жағдайда – бұл шындық-жалған, ал басқа жағдайда – «аутентичность» (түпнұсқа), яғни шындықты субъективті түйсіну.

Ақиқатында түсінудің бірнеше түрлері бар. Олар түсіну-тану және түсіну-біріктіру деп белгіленеді. Түсіну үрдісінің компьютерлік үлгіленуіне келетін болсақ, компьютерлік үлгілеуге тану жеңіл икемделеді, өйткені есте сақталатын мәліметтер базасында негізделген. Дәл осылайша жасанды интеллектінің күшті жағын құрастырады. Компьютер мәліметтер базасымен жабдықталған: тез ақпарат алуға болады және нақтылы жағдайда белгілі бір шаблондарды тиімді тануға болады. Адам түсіну-біріктіруге әрдайым қабілетті. Мысалы, адам және компьютердің немесе адам мен роботтың жарыстарын алайық. Оған түсінуді үлгілеудегі компьютерлік шахмат деген атау берілсін. Компьютерлік жарыста әлем шахматисі жеңген болса, 2002ж. В.Крамник тең түсті деген мәлімет бар. Адам дәстүрлі емес жағдайда бұрын өзіне беймәлім күш-қуат жақтарын пайдалана алады.

Мәтінді ұғынудың компьютерлік үлгіленуінде латентті мағыналық талдау техникасы сөз болады, ол мәтінді құрылым жағынан әдейі бұзады. Тәжірибеге 4 млн. сөздің лексикалық мәні пайдаланылған. «Жасанды интеллект» мамандары компьютер белгілі бір символдық шынайы затқа жататынын, оны сол шындықта компьютер, қалай байланыстырады, осыларды «түсінетіндігін» салыстыру. Компьютер + ұғыну-тану (символдар), ал Адам + ұғыну-біріктіру (инсайт), мұнда айқын емес тұлғалық символдармен және нақтылы емес ережелермен жұмыс істеуге болады. Сонымен, компьютер тек ұғыну-тануды ғана үлгілейді.

Гегельдің айтуынша, үрдістің жоғарғы биігінде түсіну жүзеге асады, осында бірдей деңгейдегі адамдардың ойлау мәдениеті жөнінде айтуға болады, яғни биіктікте бір ғана адам тұр делік, оның басқалардан ешқандай даралық айырмашылығы жоқ, егер ондай жағдай туындаса, ол ғылыми мүдде емес, тек «биікке жету». Түсіну-тану интериоризациясыз болмайды, бірыңғай инвариант бар.

Коммуникация үрдісіндегі өзара түсінісудің үлкен практикалық маңызы бар:

1. Кәсіби іс-әрекеттің әрқилы түрлеріндегі қарым-қатынаста, оқытуда, еңбек іс-әрекетінде мамандардың сапасын көтеруде өзінің жалпыпсихологиялық компоненті ретіндегі ұғынуды ендіреді.

2. Жас ұрпақты тәрбиелеу жалпыадамзаттық құндылықтар жүйесімен тығыз өзара байланысты мәдени-тарихи мәтін арқылы беріледі. Осындай мәтіндерді түсіну ерекшеліктерінде қазіргі қоғамның жаңа ұрпақтың ділін айқын көрсетеді.

3. Мұғалімдердің, ата-аналардың, оқушылардың дүние болмысындағы психологиялық ақпараттың бір тұтастығы. Психолог кәсібі туралы әр түрлі топтағы қалың жұртшылықтың әлеуметтік түсініктерінің бірыңғай мәнде болмауы және осымен байланысты олардың күтуі.

4. Қазіргі замандағы еңбек ету мен оқытудағы гуманизациялауда, адамның тұтас даралық ретінде қарастыруда даралық-стильдік тәсілдің күшейгендігі. Қазіргі таңда жаңа ғылыми бағыттар: еңбектің дифференциалдық психологиясы оқытудың когнитивтік психологиясы пайда болуда. Әріптестер мен оқушының жеке даралығын түсіну психологиялық өзара әрекеттің тиімділігін арттырады.

Тану - ең бір элементарлық, ал біріктіру аса бір күрделі форма болып, жорамал танумен қоса тым қарапайым формасы болып қарастырылады. Түсіну - тану жағдайында түсінудің пәні болып оқиға, ұғым саналады. Тану белгілі мазмұн жағынан қарастырылады. Жорамал ойлау әрекеті ретінде көрініп, шамаланған түсіну-біріктіру, ойлаудағы ізденудің аяқталу сатыларындағы көрінісі. Қазақстандық ғалым А.Ким түсінудің ең қарапайым түрі деп тануды қарастырады. Дегенмен, бұл жалғыз ғана түрі емес.

Сонымен, В.В.Знаков түсінуді ойлау үрдісімен байланысында қарастырады. Оның тұжырымдамасын «түсіну операциялық мағына ретінде» деп атауға болады. Көптеген басқа психологтар үшін түсіну – адам интеллектісінің жалпы көрінісі ретінде – бір ойлау ғана емес, сонымен қатар қабылдау, ес, эмпатия. Сондықтан, түсінуді «екінші реттегі психикалық әрекет» деп атай бастады. Осындай жаңа атауда түсіну феномені жүйелі сипатта бейнеленген.

Интеллект жөніндегі түсінігін адамның танымдық әлеуеті, яғни потенциалы турасында дамытуды ұсынған А.А.Брудный. Интеллектіні «түсіну қабілеті» ретінде айқындап, бұл осыған өзінің әрекеттерінің жоспарлауын, нәтижелерді алдын-ала көре білуі, өзінің және өзгелердің мақсаттарын білуі, өзінің қажеттіліктерін бақылауы, осылардың қанағат алудың мезгілін ұзарта білуін қосады.

Осы тұжырымдаманы «көзқарасты анықтаушы жаңа ұғым» деп белгілеуге болады (бірақ ойлау шапшаңдығы емес). Еңбек ету аумағында ұғыну қабілеті сондай бір шындықты бейнелелеуге мүмкіндік береді, өйткені ол оны өзгертуге ықпал етеді. Ол әлеуметтік нормалардың қысым көрсетуінен босанып, қоғамда, сол сияқты тұлғааралық қарым-қатынаста тәуелсіз және саналы тұлға болу үшін коммуникация саласында ол өте қажет. Интеллект қарастырылмаған тың бағдарламалардың, жобалардың нұсқаларындағы байқап көрудің дара механизмі ретінде, жаңа нұсқаларды және жаңа мүмкіндіктерді іздеу үшін қажет.

Сол бір субъекті нысанаға алған адамды танып – білуі мен оны түсінудің мақсатында, оның жолдарын, әдістері мен механизмдерін меңгеріп алады. Объектінің халін, көңіл – күйін, бастан кешкен оқиғасын, ренішін, қасіретін сезінуге кіріседі, яғни сол адамның ішкі жан-дүниесіне қол сұға бастайды.

Сонымен, түсіну «шығармашылық ойлауға» қатысты болғанмен, бірақ осы тұрғыда «білім» ұғымына қарама-қайшы қойылуы мүмкін. Шығармашылық ойлаудың шығу кезеңі - салыстыру, яғни үлгілінетін шындықтан үлгі болатынға ауысудағы сол бір шындыққа қатынасын айтамыз. Осы бағыт ширегінде үлгілеу ретіндегі түсіну туралы ұғым пайда болады. Ұғынудың айқындалуына кейде субъективтілік сенімділік болғанда, объект кездейсоқ, мәңгісіз белгілер негізінде танылады, осы жағдайда қажетті тану орын алады.

Дамытылған ұғыну деп қажетті заңды байланыстарды есепке ала отырып, жаңа модельдің жасалуын айтамыз. Сөйтіп, жеке-дара мінез-құлықты реттеуші жоғарғы түр ретінде интеллект көрінеді, құбылыстардың мәнін ұғынуға негізделген және бүтіннің оның бөлшектерімен қайта қалпына келтіру қабілеті оның ең басты көрінісі болып табылады.

Түсіністік болмаған жағдайда кикілжің кенеттен, аяқ астынан пайда болмайды, олардың ұзақ уақыт бойы туындайтынын айтуға болады. Кикілжіңнің себептерін анықтайтын психологиялық ой-пікірлерге келсек, олар:

1. Топ арасындағы кикілжің - адамның мінез-құлқының шыдамсыз, ашуланшақ болуынан. Әсіресе агрессивті болып келетін мінез-құлық болып табылады (В.Макдугалл, З.Фрейд, К.Лоренц).

2. Агрессивті мінез-құлық адам немесе топ фрустрацияға ұшыраған кезде туындайды (Н.Миллер, Д.Доллард, Л.Берковица).

3. Өктемдікке негізделген отбасында қалыптасқан эмоционалды қарым-қатынаспен анықталады (Т.Адорна).

4. Топ арасындағы көзқарастардың сәйкес келмеуінен болатын кикілжің (М.Шериф).

Сонымен, коммуникациядағы түсіну үрдісінің жалпы заңдылығы – когнитивті және аффективті компоненттерінің онымен байланысты, сонымен қатар реттеуші және үлгілеудегі сипаты болуында. Іс-әрекеттің маңызды компоненті ретінде айқын көрініс табатын түсіну болып саналады. Заманауи технологияны игеру деңгейлерінің әр қилылығынан түсінбестіктің туындауы өмірде жиі кездесуде. Сөйтіп, ақиқаттың түсінуге тиіс үзіндісінің мазмұнынан субъектінің объективтігіне танымдық қатынасы қалыптасады, білімнің операциялдық мағынасының туындауы – бұл түсіну үрдісі болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Братусь Б.С. К изучению смысловой сферы личности // Вестник Моск. Ун-та. Психология. 1981. № 2. С. 46-56.
2. Жақыпов С. Оқыту процесіндегі танымдық іс-әрекет психологиясы. Алматы, 2008, 210 б.
3. Уақпаева Ү.А. Психология және адам дамуындағы қарым-қатынастың коммуникация үрдісі. Алматы, 2015, 146 б.

Резюме

Под влиянием суверенитета формируется новая система, основанная на передовом мировом опыте и охватывающая развитие всех отраслей общества. Цель работы состояла в исследовании понимания психологической структуры, учет этого является необходимым условием адекватного понимания как письменного, так и устного текста в процессе обучения.

Summary

After becoming independent country, in Kazakhstan appeared new ideas, many forms of ntw system. The purpose this work is to research of understanding of psychological structure, taking into account of this is one of this one of the necessary conditions for adequate understanding both written and oral text in the process of studying.

СИРИЙСКИЙ КРИЗИС - КАК КОНФЛИКТ ЦИВИЛИЗАЦИИ И ИСТОЧНИК ОБОСТРЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ СИТУАЦИИ В МИРЕ

Салимова К.Б.,
Колледж «Кайнар» г. Семей
Казахстан, г.Семей, kainar__it@mail.ru

В своей статье я анализирую ситуацию в Сирии – как конфликт цивилизации и источник обострения международной ситуации в мире.

Мы вступаем в первый год новой эпохи, в которой Запад больше не является безусловным глобальным лидером. При новом президенте США будут вынуждены выбирать между сохранением мощи и вовлеченностью в мировые дела. ЕС будет поглощен внутренними проблемами. Многие международные вопросы уже разрешаются без участия Запада, а те, кто стремился к прекращению диктата Вашингтона – добился своего.

Однако следствием слома старого порядка стала невыносимая неопределенность. Шоков 2016 и 2017 годов - с лихвой хватило бы на десятилетия. В 2018-м году - мир пытается сосредоточиться, в надежде, что главные неожиданности позади.

В 2017-м важно было сохранить наметившуюся позитивную динамику в Трансатлантике, Большой Евразии, и на Ближнем Востоке. Для этого, в первую очередь, необходимо было игнорировать провокации – главным образом на европейском театре. Источником нового кризиса могут стать отчаявшиеся от невнимания к ним со стороны США члены НАТО или российские союзники. Россия вслед за США начинает давать неформальные гарантии безопасности солидарным с ней странам. Это может подвигнуть Сербию на активные шаги в Косово или Сербской Краине, а Сирию – на неуступчивость в переговорном процессе по урегулированию. Маловероятный, но все же возможный коллапс Украины не должен вызвать избыточную реакцию со стороны России.

Сирийский кризис в 2018 году пройдет через рубежный период - складываются условия для прекращения прокси-войны третьих сил на территории Сирии. Ключевое значение будет иметь российско-американское взаимодействие, а также позиция Турции в рамках договоренности с Россией и Ираном. При сохранении нынешних тенденций в наступившем году Исламское государство понесет поражение и война будет завершена. По оценкам ООН для восстановления Сирии потребуется более 180 млрд. долларов.

Иракский конфликт все больше усугубится. На суннитских территориях западного Ирака разрастается очаг исламского радикализма, метастазы которого проникают в соседние страны. Европейский миграционный кризис перестанет быть лишь гуманитарной проблемой. Около 2 миллионов беженцев, прибывших в ЕС с африканского и ближневосточного направления, станут триггером процесса преобразования Евросоюза. Наблюдаемое нами сейчас является лишь предвестником масштабного движения населения, вызванного политическими, экономическими и природными факторами. По оценкам демографов, до конца века в движение придут до 500 миллионов человек.

Кризис в Афганистане демонстрирует тенденцию к эскалации. До 50% территории страны считаются зонами боевых действий и смешанного контроля.

Создаются условия для дестабилизации режима в Саудовской Аравии, где наследный принц Мухаммад бин Сальман фактически выполняет функции правящего монарха по причине ухудшения состояния здоровья своего отца короля Сальмана. Стремясь пересмотреть порядок передачи власти в стране, Мухаммад приближает кризис власти, толкая оттесненные от власти кланы и консервативное духовенство на резкие шаги.

Сирия: условия прекращения прокси-войны третьих сил

Война в Сирии — это типичный пример непрекращающегося конфликта XXI века. Поражение Исламского государства на востоке страны не решило проблему с

терроризмом — напротив, с ростом уровня насилия в стране это явление приобрело больший масштаб.

Мир замер в ожидании разрешения ситуации в Сирии, когда воинственные США призывали начать полномасштабные боевые действия, а осторожные европейцы предпочли дождаться хотя бы каких-то выводов специалистов. Ситуацию уже успели сравнить с Карибским кризисом 1962 года, когда человечество стояло на грани полномасштабной ядерной войны.

Очередным поводом для обострения международной ситуации и угроз как законному правительству Сирии, так и противостоящей террористам России, стало якобы применение химического оружия в городе Дума. Примечательно, что никаких доказательств произошедшему, кроме постов в социальных сетях, предоставлено не было.

Динамика развития этой войны уже вышла из-под контроля. По сути, конфликт спровоцировал возобновление гонки вооружения, снятие запрета на распространение ядерного оружия и ракетных систем, а также увеличение количества кибератак. Возникло два своеобразных альянса, схожих с теми, которые существовали в Европе в 1914 году. С одной стороны, у нас есть Израиль, Египет и Саудовская Аравия, которых поддерживают США. С другой — Сирия, Иран и Турция, которых прикрывает Россия. К тому же происходящее не в малой степени связано с возвращением холодной войны между Москвой и Вашингтоном.

Война в Сирии стала своего рода лабораторией для конфликтов XXI века, так же, как и гражданская война в Испании — в преддверии Второй мировой или Корейская война — во времена противостояния блоков. Поэтому сирийский конфликт — серьёзный вызов и испытание для международной системы, для США и Европы. Изо дня в день мир переживает конфронтацию со всё большим количеством вооружённых конфликтов, и связано это в первую очередь с демонтажем институтов и отменой правил, которые помогали как минимум сохранять видимость порядка.

Европа опасается, что США утратят роль лидера. И тогда европейцы столкнутся с ситуацией, в которой вопросы их личной безопасности будут решаться на Среднем Востоке и в России. Франция на данный момент пока единственная поднимает голову, хотя и не обладает для этого необходимыми военными средствами, а также ресурсом для реализации глобальной стратегии.

Ключом к окончанию сирийского кризиса является прекращение опосредованной войны третьих сил на территории Сирии. На театре военных действий сталкиваются три коалиции: проправительственная с участием России, Ирана и «Хизбаллы», антиправительственная с участием США, Турции и государств Персидского залива, и радикально-исламистская с участием боевиков Исламского государства и групп их сторонников в странах Персидского залива. По мере успеха проправительственных сил в 2016 году антиправительственная коалиция начала распадаться — Турция заключила сделку с Россией и Ираном, а США начали терять политическую инициативу и перешли к политическому давлению на Россию. Сложилась ситуация для затухания прокси-войны в Сирии. Что может привести к ее прекращению в 2018 году?

Во-первых, новая администрация США намерена изменить внешнеполитический курс в Сирии — вопрос исключительно в радикальности перемен. Отказ Вашингтона от военной поддержки оппозиции может стать вехой российско-американского сближения на почве борьбы с международным терроризмом. Формирование антитеррористической коалиции двух мировых держав в этом случае весьма вероятно. Также существует вероятность того, что Дональд Трамп снизит поддержку своих союзников в Персидском заливе и выставит счета тем из них, кто участвует в поддержке радикальных движений в регионе или потакал Аль-Каиде.

Другим условием прекращения войны является устойчивость достигнутых Россией, Турцией и Ираном соглашений о мониторинге перемирия в Сирии. Если интересы Турции в отношении курдского движения будут учтены, сделка устоит и Анкара

снимет требование свержения режима Б. Асада. Испытанием на прочность для сложившегося треугольника будут действия США по давлению на Иран и побуждению Турции следовать блоковой дисциплине НАТО.

В отличие от США Россия не имеет намерений радикально менять свой внешнеполитический курс в Сирии. Такая перемена может произойти только если Москва будет вынуждена срочно реагировать на новый международный кризис вблизи своих границ. Это же касается приоритетов других ведущих внешних сил – Ирана, Турции, КСА и Катара. Возможная перемена приоритетов любого из них в Сирии существенно повлияет на динамику конфликта. Вместе с наступлением общей усталости от конфликта перемена приоритетов может способствовать прекращению войны.

Вероятность завершения российской операции в Сирии увеличивается в связи с реальной перспективой нейтрализации группировки ИГ. Учитывая активность России в районе Ракки и коалиции во главе с США в районе Мосула высока вероятность полного уничтожения террористической группировки одновременно в Сирии и Ираке. Это, однако, не будет означать ликвидацию условий для радикального очага в суннитских регионах обеих стран.

На поддержание войны будет играть антагонизм КСА и Катара с Ираном, который выражается в опосредованном военном столкновении сторон на театрах в Сирии и Йемене. Нет условий, которые могли бы снизить напряженность этой застарелой борьбы. Всполохи иранско-саудовской конфронтации будут прослеживаться и в будущем.

Условия прекращения прокси-войны внешних сил в Сирии

США прекратят военное содействие оппозиции в Сирии	Вероятно
США и Россия сформируют коалицию по борьбе с международным терроризмом	Вероятно
Соглашение России с Ираном и Турцией будет устойчивым	Вероятно
Основные внешние участники Сирийского конфликта переключат внимание на другой кризис	Маловероятно
Нейтрализация террористической группировки Исламского государства в Сирии и Ираке	Вероятно
КСА и Катар прекратят опосредованное военное противостояние с Ираном	Исключено

Таким образом, роль цивилизации в разрешении международных обострений становится лидирующим фактором в деле сохранения мира и стабильности.

Список использованной литературы:

1. Шкврнда Ф. «Обострение сирийского кризиса»
2. Зеленовский В. «На стыке времени»
3. Токаев К.К. «Мировые кризисы: взгляд со стороны»

Түйін

Автор өз мақаласында Сириядағы жағдайды - Өркениеттің қақтығысы және әлемдегі халықаралық жағдайдың ушығу көзі ретінде талдайды.

Summary

In his article the author analyzes the situation in Syria - as a conflict of civilization and a source of aggravation of the international situation in the world.

КОНФЛИКТ – ҚОҒАМДЫҚ ӨМІРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ФЕНОМЕНИ

Еркинбекова М.А.,

псих.ф.к., Қайнар академиясының доценті, ХААҚ академигі

Конфликтология – кез келген деңгейдегі конфликтілердің туындау, заңдылықтарын себептерін, шешу және алдын алу жолдарын зерттейтін пән.

Конфликт ұғымына (латын тілінде *conflictus* – қақтығыс) қазақ тілінде нақты бір атаумен айдар тағуға келе бермейді. Қазақ тілінде «дау»: егес, керіс, жанжал деген мағынаны берсе, «шиеленіс» сөзі талас-тартыс, айтыс-тартыс дегенге саяды. Ал «қақтығыс» бірінші мағынасында айқас, шайқас деген мағынаны берсе, екінші мағынасы осы конфликтіге жақын: қағысып, керісіп қалу, пікір таласы деген түсінікті береді. Әрине, қазақ тілінің синонимдік қатары бай: сондықтан, мәтіннің мазмұнына орай, шиеленіске түрлі атаулар берілетіндігі заңды деп білеміз.

Әлеуметтік ғылым шеңберінде конфликтологияның дамуы.

Әлеуметтануда әлеуметтік конфликтінің жалпы тұжырымдамасы ХІХ ғ. аяғы мен ХХ ғ. басында неміс ойшылдары Макс Вебер (1864-1920) мен Георг Зиммель (1858-1918) еңбектерінде жазылады. Олар жанжалдың әлеуметтік өмірдің ажырамас бір бөлігі екендігін дәлелдеді. Оған философиялық тәсілден гөрі жалпылама сауалнамалық, статистикалық талдау, сұқбаттасу сияқты әлеуметтік ғылымдардың арнайы тәсілдері тән. Нәтижесінде, әлеуметтік тәсіл шеңберіндегі зерттеулер бойынша жанжал тұжырымы жетіліп, нақтыланып, «жандана» түсті. Көптеген әлеуметтанушылардың жанжалдың табиғаты мен оның қоғамдағы рөліне деген көзқарастары әртүрлі болғанымен де, олардың барлығы жанжалдың қоғамда бәрібір өмір сүретіндігін мойындап, оған нақты әлеуметтанулық талдау жасауды ұсынды.

М. Вебердің ойынша, қоғам дегеніміз өз мәртебелерімен ерекшеленетін топтардың жиынтығы. Сондықтан олардың пікірлері әртүрлі болып, қоғамда неше түрлі әлеуметтік жанжалдар тудырады. Қоғам өмірінен оны аластату мүмкін емес. Біз жер бетінде адамдардың бір-біріне деген өмірлік өшпенділігінен құтылу мүмкін еместігін мойындауымыз керек.

Бірақ адамдардың көзқарастары әртүрлі болғанымен, белгілі бір межеде тоқайласатын тұстары да болады. Бұл дегеніміз әлеуметтік бәтуаластыққа жету жолында күштерді теңестіруге негіз бола алады. Жанжалдардың қоғамдық өмірден бейтарап күй кешуінің еш мүмкін болмауы олардың әмісе тұрақсыздығымен байланысты емес.

Г. Зиммель «Конфликт современной культуры (1918)» атты және тағы басқа еңбектерінде дегенменде, қоғамдағы көптеген өзіншіл топтар бір-бірінен оқшауланған жоқ, керісінше олар бір-бірімен көрінбейтін мыңдаған жіптер арқылы байланып тұр. Міне осындай топтық мүдделердің алдын алу шаралары жанжалдарды жұмсартып, демократиялық қоғамның мығым боуына негіз болады. Әйткенменде жанжалдар жойылмайды, олар әлеуметтік өмірдің билік, нарық, қоғамдық келісімдер сияқты тұрақты да қажетті әмбебап сипаттарына ие. «Өмір таза хайуандық хәлден арылып, беделі артқан соң онда бүкіл мәдениеттің дамуы мен шешімдерін жаңартатын ішкі жанжалдар пайда болды» деп айтқан.

Қазіргі кезеңде жалпы өмірдің қасиеті күннен күнге дамуымен ерекшеленеді. «Өзіндік қарама-қайшылық сипаты бар жанжалды тарихи кезеңдердің ішінде біздікінен басқасының бірде-біреуі негізгі дәлелі ретінде қабылдамайды». Зиммельдің көптеген ізбасарлары әлеуметтанудың ең маңызды мақсаты ынтымақтастықтағы жанжалды өзгеруіне көмектесу деген пікірді қалыптастырды. Дәл Зиммельдің еңбектерінен кейін ғылыми айналымға «жанжалдың әлеуметтануы» деген термин қалыптасты.

Осы алғашқы бастамалар ХХ ғасырдың ортасында конфликтологияның теориясын әлеуметтанудың дербес саласы ретінде қалыптастыруға негіз бола алды. Осы мәселердің

барлығы немістің Әлеуметтанушы Ғалымы Ральф Дарендорф (1929 т.) және американдық социолог Льюиса Козердің (1913 т.) күшімен шешімін тапты.

Р. Дарендорф «Классы и классовые конфликты в индустриальном обществе (1957)» және «Современный социальный конфликт («1988)» атты еңбектерінде жанжалды Әлеуметтанудың басты категориясы деп Қарастырып, Өзінің Әлеуметтік концепиясын жанжал теориясы деп атайды. Оның ойынша жанжал Қоғамдағы Қалыпты жағдай болып саналады. Ал жанжалсыз Қоғам ол дұрыс Қоғам емес дейді. Жанжал белгілі бір Қоғам үшін Әрдайым Қауіпті бола бермейді, керісінше, ол Қоғамды Өзгерту және сақтап Қалу үшін Қызмет атқарады.

Р. Дарендорф К. Маркске қарағанда жанжалдың ең басты көзі ол экономикалық мәселерге байланысты емес, негізінен бұл Әлеуметтік топтар арасындағы саяси Қарама-Қайшылықар, яғни біреулердің Қолында биліктің көп түрінің шоғырлануы, ал кейбіреулерде оның мүлдем жоқ болуы деген ойымен ерекшеленеді. Қазіргі заманда кәсіпкерлер мен жұмысшылар арасындағы экономикалық негізге байланысты жанжалдар бұрынғы ХІХ Ғасырдағы сияқты революциялық тәсілдерді қолдаунсыз-ақ шешімін тауып жатыр.

Заманауи Қоғам жанжалдарды реттеп отырып үшін бұл мәселеге билік құрылымдарын араластыру арқылы тиімді жолдар ойлап шығарды. Әлеуметтік жанжалдың теориясы туралы олар ойла

1. Кез келген Қоғамның ерекшелігі онда билік пен бағыныштылық Қатынасының Қатар Өмір сүруі, олар жанжалдың негізгі атрибуты.

2. Әлеуметтік Өмірдің негізіндегі жанжалдарға Қожайынның жұмысшының, офицердің солдаттың, мұғалімнің студенттің, мемлекеттік шенеуніктердің Қара халықтың Үстінен жүргізетін билік Қатынасын жатады.

3. Қоғам жанжалдасқыш топтардан тұрады. Жанжалдар Әмбебап, олардан қашып Құтыла алмайсың. Олардың жеке тұлғалар мен топтар ішіндегі, жеке адамдар мен топтар арасындағы, Қоғамдық, мемлекеттік деңгейдегі түрлері көп. Сондықтан жанжалды шешпес бұрын оларды алдымен реттеп отыру керек, Өйткені ол толық жойылып кетпейді.

4. Бір топтан тұратын адам мүдделерінің және Әртүрлі мүддені көздеген Әртүрлі топтардың көзқарастарының ортақтығы кәсіподақ, партиялар, лоббистік одақтар сияқты түрлі ұйымдық құрылымдарды құруға Әкеп соқтырады.

5. Міне дәл осы құрылымдар жанжалдардың ушығуына ықпал етеді. Әсіресе бұндай жағдай бүкіл биліктің бір топ адамның Қолына шоғырланған кезде, билікке таласатын басқа топтардың шарасыздығы, тіпті олардың жоқ болуы жанжалдардың Өрши түсуіне Әкеп соқтырады.

Л. Козердің «Функции социального конфликта (1956)» атты еңбегі заманауи жанжалдың классикалық шығармасы атанды. Американдық Әлеуметтанушы өз еңбегінде Вебер мен Зиммельдің еңбектеріндегі жанжалдың жалпықоғамдық және Әмбебап идеяларын дамыта отырып, Қоғамдағы жанжалдық Қарым-Қатынастың оң жақтарын терең зерттейді. Ол заманауи жанжал туралы Ғылымның бірсыпыра Қағидасын Қалыптастырды:

1. Кез-келген Қоғамдағы Әлеуметтік конфликттің (жанжал) Өмірі жойылмайтын билік, байлық, бедел сияқты негізгі қайнар көздері бар. Сондықтан Қоғамдық Өмір сүрген сайын уақыт Өте келе ондағы Қауырт мәселелер конфликттарға Ұласып отырады. Осының бәрі адамдардың билікке, байлыққа, лауазымға Ұмтылуынан бастау алады.

2. Конфликттер кез келген Қоғамда Өмір сүргендіктен олардың демократиялық емес «жабық» және демократиялық «ашық» Қоғамдағы рөлі де Әртүрлі болады. Әсіресе жауласушы екі топқа бөлінген тоталитарлық «жабық» Қоғамда конфликттер революциялық-зомбылық, Қиратушы маңызға ие. Ал «ашық» Қоғамда көптеген конфликттер орын алса да, оларды конструктивті жолмен шешуге болады:

3. Конфликттің конструктивті және Қиратушы нәтижелерінің арасында көп айырмашылықтар бар. Конфликтологияның басты міндеті конфликттердің теріс жақтарын азайтатын және оң қабілеттерін арттыратын сипаттарды ойлап шығару болып табылады.

Р. Дарендорф пен Л. Козер ойлап тапқан конфликтологияның теориясы Ғалымдар тарапынан сынға ұшырады. Олардың теориясы өз авторлары тарапынан XX Ғасырда социалистік елдерде үстемдікке ие болған маркстік таптық күреске және батыста зор ықпалға ие Әлеуметтік келісімдер тұжырымдамасы мен «адамдар қатынасына» қарсы қойып салыстырылды.

Конфликтологияның психологиялық Ғылым шеңберінде дамуы.

Сотқа дейін жанжалдарды реттеуді практикалық тұрғыдан жүзеге асыру тек Әлеуметтік қана емес, психологиялық мәселелерді шешуде де үлкен көмегін тигізеді. Өйткені Әлеуметтік жанжалдың сипаттарына адамдардың сыртқы мінездері ғана емес олардың ішкі күйзелістері, көзқарастары мен сезімдері, талаптары мен мүдделері жатады. Әрі олар жеке тұлғалық және топтық тұрғыдан зерттеуді қажет етеді.

Сондықтан уақыт өте келе осы тақырып бойынша жұмыстар көбейді. Жанжалдың Әлеуметтік түрінен басқа оның психологиясы пайда болды.

Әлеуметтану топарлық жанжалдарды реттеуге арналса, психология жеке тұлғалар арасындағы мәселелерді шешуге негізделді. Дегенмен де психология бір уақытта ұлттар арасындағы конфликттарды да реттеуге ат салысты.

Психолог адамдар арасындағы бір уақытта реттеле салмайтын жанжалдардың қарама-қайшы мотивтерін, көзқарастарын, мүдделерін көре алады. Әкі кәсіптің бірін таңдау алдында тұрған жас маманның күйзелісі сондай. Қауіп-қатер күтіп отырған екі адам арасындағы ішкі жанжалды таңдау өте ауыр. Адам бір жағынан өзін қанағаттандырмайтын жұмыстан құтылса, екінші жағына жұмыссыз қалуы мүмкін Ғой.

Жанжалдық жағдайларда туындайтын дискомфорттан адам жүйке ауыруы мен қатты ширығуға ұшырайды.

Австриялық психолог Зигмунд Фрейд (1856-1939) әртүрлі психикалық ауыруларды зерттей келе олардың пайда болуына ең алдымен адам баласының психикасына тән саналы да және санасыз түрдегі конфликттары, моральдық және құқықтық заңдар арасындағы көмескі түйсіктері Әсер етеді. Міне, адам жаны ішіндегі, жекелеген тұлғалар мен топтар арасындағы осындай үйлесімсіздіктері Әлеуметтік жанжалдардың тууына негізгі себеп болады.

Фрейд ізбасарларының бірі Карл Юнг (1875-1961) негізінде Әлеуметтік жанжалдарды шешудің әртүрлі жолдары бар адам мінез-құлқының жаңа жіктеуін ұсынды. Бұл жіктеу бойынша барлық адамдар интроверттер және экстраверттер болып негізгі екі психотипке бөлінеді. Интроверттер – олар өздерінің ішкі дүниесіне бой бұратын, тұйық мінезді, пайымдаумен ерекшеленетін, адамдардан, сыртқы Әлемнен оқшауланып өмір сүретіндерді айтамыз. Экстраверттер керісінше сыртқа бейім, өздерінің пайымдауы және мінез-құлқымен сыртқы күштердің Әсеріне ашық адамдар.

Қазіргі замандағы психология жанжал жағдайындағы адамдардың мінез-құлқына байланысты олардың басқа түрлерін зерттеп шығарды.

Америкалық психолог Эрик Берн (1902-1970) трансактілік саралау тұжырымдамасын ойлап шығарды. Оның теориясы бойынша барлық адамдардың өмірі олардың психикасы бойынша «бала», «Әке» «үлкен адам» сияқты үш халден тұрады. Бірінші топқа жататын адамдар қызуқанды, жеңілтек мінезділер, екінші топтағылар біреуге ақыл айтқыш, өз ойынан қайтпайтындар, ал үшінші топқа прагматик, есеппен жүретіндерді жатқызуға болады. Ал жанжалдар осы ұқсас мінезді екі адамның ұстасуынан туындайды.

90-жылдары америкалық психолог К. Томас жанжал жағдайындағы адамдарды мінез-құлқына қарай анықтап топтаудың өзіндік тәсіліні ұсынды. Олар мыналар:

1. жанжалдан басын алып қашу;
2. бақталастық немесе күш тәсілі;
3. бейімделу және жіржақты жеңілдіктер тәсілі;
4. келісім және екі жақты келісім;
5. ынтымақтастық немесе екіжақты жетістіктерге жету.

Сондықтан конфликтологияның жеке пән ретінде қалыптасуына философия, әлеуметтану мен психология ғылымдары көп септігін тигізді.

Конфликтология және құқықтану.

Сонымен бірге жаңа ғылымның қалыптасуына конфликтологияның арнайы формаларын зерттейтін басқа ғылымдар да ат салысты. Олардың қатарына тарих, өнертану, педагогика, саятсаттану, әскери ғылымдар, құқықтану, экономикалық теория, басқару теориясы сияқты тағы басқа ғылымдар жатады. Конфликттік жағдайлардың математикалық моделдері құрылады. Діни тұрғыдан бұл мәселені қазіргі теология ғылымы да қарастырады.

Осы аталған ғылымдардың ішінде соңғы кездері «Конфликтті заңгерлердің көзқарасымен көруге» белсенді түрде ұмтылып жүрген құқықтану ғылымы үлкен маңызға ие.

Дау-жанжалдарды зерттейтін құқықтану ғылымдарында үлкен маңызға ие болатын аталмыш ғылым саласы дәл нені анықтауымен, қандай да жағдайда қалай орын алуымен, заңтану үшін құқықтық қарым-қатынастың субъектілері болып табылатын физикалық және заң тұлғаларымен байланысты болады. Заң тұлғаларының арасында орын алатын конфликт ең алдымен тек заңды түрде шешіледі. Алайда кез-келген дау-жанжалға қатысқан азамат белгілі бір даму жағдайда жоғарғы қорғау органдар әрекетінің бір заты ғана болып қалады, яғни жай дау-жанжалға қатысушыдан жауапкер, жәбірленуші, айыпталушы немесе куәгер ретінде азаматтық немесе қылмыстық процеске қатысушыға айналып кетуі мүмкін. Заңсыз түрде басталған конфликт құқықтыққа айналып, содан кейін барып құқықтың сол немесе басқа бөлігіне айналып отырады. Егер іс қол жұмсауға дейін барса, онда отбасылық жанжалдар қылмыстық іске шейін ұласып кетуі мүмкін.

Заң тәжірибесінің көрсеткіші бойынша үлкен маңызға құқықтық элемент мұраға таластық ие. Әдетте олар отбасылық жағдайда шешімін таба алмай, мұралар туралы заңға жүгінеді.

Құқықтық аспект когнитивтік, танымдық дау-жанжалдарда, қалыптасқан көзқарас пен ойларға жаңа ақпарат қайшы келген конфликттарда кездеседі. Бірақ, монополюдық идеологияның басшылығымен тоталитарлық тәртіп орнаған мемлекеттерде құқықтық органдар жиі басқаша ойлайтындарды аңдып, олардың кез-келген пікір-таластарына араласып отырады.

Өмірдің түрлі салаларындағы конфликттарды қалыптастыру үшін құқықтың аталмыш немесе басқа тарауларына қатысты нормалар қолданылып жатыр. Дау-жанжалдық қарым-қатынастар азаматтық, еңбектік, қаржылық, жанұялық құқық негіздерінде жиі қалыптасады. Қылмыстық құқық саласына қатысы бар дау-жанжалдар әдетте қауіпті болып келеді. Үлкен рөлге халықаралық құқық нормасымен, сонымен қатар конституциялық құқықтармен жөнделіп отыратын халықаралық немесе ұлтаралық конфликттар ие болады.

Алайда, кез-келген құқықтық жағдайдың реттелу ерекшелігі құқықтық нормаларды қолданудан, яғни тәртіп сақтау органдарының араласуымен және мүлікті конфискелеу, бас бостандығынан айыру, жоғары деңгейдегі жазалау шараларын қолдану сияқты әрекеттерге барудан тұрады. Бірақ, мемлекетпен оның қорғау органдарының қолдану мүмкіндіктері шексіз. Өздерінің азаматтарын істеуге мәжбүр ететін заңдарымен қатар мемлекеттік билік өз істеріне шектеу қояды. Азаматтардың өмір сүруін, олардың сақталуы мен әрі қарай жалғасуын қамтамасыз ететін заң бәріне де ортақ. Мемлекетімізде террорлық, қанішерлік, зорлық-зомбылық және осылар секілді тағы да басқа жаман әрекеттерге баруға ешқандай да негіз жоқ.

Міне, конфликт осылай көптеген ғылымдардың түрлі позициясымен зерттеледі, ал конфликт негіздері олардың шешімін кіріктіріп, жалпылай отырып, философия, әлеуметтану, психология, заңтану және тағы да осындай секілді ғылымдармен қатар тұрады. Сондықтан да конфликт негіздері оны зерттеудегі сәйкес әрекетті талап ететін комплекстік тәртіп болып табылады.

Пайдаланылған Әдебиеттер тізімі:

1. Еркинбекова М.А., Саметова Ф.Т. Конфликтология (оқулық) баспа ЖШС «Жания-Полиграф», - Алматы. 2014 ж.
2. Түйісу нүктесі – тиімді өзара әрекеттесудің негізі ретінде. Қайнар университетінің хабаршысы, №2,2 2011

Резюме

Статья посвящена конфликту и его социальной роли. Конфликтология - это дисциплина, которая исследует происхождение конфликта на всех уровнях, причины, причины и способы его предотвращения.

Summary

The article is devoted to the conflict and its social role. Conflictology - this is a discipline that examines the outbreak of conflict all over the world, as well as contributing to its prejudice.

**СЕКЦИЯ 3. ҚОҒАМДЫҚ-ӘЛЕУМЕТТІК
ИНСТИТУТТАРДЫҢ, БІЛІМ БЕРУ
ҰЙЫМДАРЫНЫҢ АДАМНЫҢ ЖАҒЫМДЫ
ДҮНИЕТАНЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ**

**СЕКЦИЯ 3. РОЛЬ ОБЩЕСТВЕННО-
СОЦИАЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ, ОРГАНИЗАЦИЙ
ОБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ
ПОЗИТИВНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА**

**SECTION 3. THE ROLE OF SOCIAL SOCIAL
INSTITUTIONS, ORGANIZATIONS OF EDUCATION IN
FORMING A POSITIVE PEACE PEACE**

МЕМЛЕКЕТТІК ЕМЕС ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ЗАҢ САЛАСЫ БОЙЫНША ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ СИПАТЫ

Қалағанов Б.Қ.,

з.ғ.к., профессор, Қайнар Академиясының проректоры

Мемлекеттік емес жоғары оқу орындарының арасында «Қайнар» университеті еліміздегі ең алғашқы білім ордаларының бірі. Соңғы ширек ғасырда қазіргі Қазақстанның таңдаған өркениеттік жолының логикасына сәйкес келетін бағытта жоғары оқу орындары саласында түбегейлі өзгерістер орын алғаны белгілі. Әсіресе экономикада нарықтық қатынастардың өрбуі, елімізде жаңа жоғары білім саясатының жүзеге асуы, білім берудің халықаралық стандарттарына сәйкес келуі сияқты жолға түсіп, кешенді бет бұрулардың көрініс беруі мемлекеттік емес жоғары оқу орындарының пайда болуына, өсіп-өнуіне, дамуына әжелді.

Еліміздің тәуелсіздік дәуіріндегі қысқа тарихында мемлекеттік емес білім беру саласы өзінің мемлекеттік білім ошақтарымен бәсекелестікке түсе алатын қабілеттері бар екенін байқатты. Кейбір көрсеткіштер бойынша, әсіресе оқу процесін жаңа сипатта ұйымдастыру саласында үлгі тұтарлық нәтижелерге қол жеткізді. Халықаралық қатынастарды жасаудан өзіндік биіктерден көріне білді.

Мемлекеттік емес жоғары оқу орындарында заң ғылымдарының дамуы мәселесі нақты түрде орын алғаны белгілі. Өйткені мемлекеттік емес жоғары оқу орындарында заңгер мамандығы бойынша факультеттер ашылып, мамандар дайындала бастады және осы бағыт барынша беки түскені белгілі. Заң ғылымдары бойынша әртүрлі еңбектер: оқулықтар, оқу құралдары, әдістемелік материалдар, монографиялар, брошюралар, ғылыми мақалалар және т.б. жарық көре бастағанына куә болдық. Мәселен, төмендегі «Қайнар» университетінде жарық көрген ғылыми және ғылыми-әдістемелік еңбектердің өзі бір төбе... Солардың арасында: **1. Профессор Е.І.Қайыржановтың** – Криминология: Общая часть, 1995, 2000; Уголовное право Республики Казахстан, 1997, 1998, 2003; Уличная преступность в РК /Соавтор Г.Мукашев/, 1998; Борьба с вовлечением несовершеннолетних в преступную деятельность/Соавтор А.Чокморова/, 1998; Рецидивная преступность. Состояние и профилактика/Соавтор Б.Накипов/, 1998; Основы государства и права РК, 1997, 1999; Проблемы борьбы с уклонением от уплаты налогов/Соавтор А.Айкимбаев/, 2000; Тактика адвокатской защиты по уголовным делам/Соавтор Р.Жамиева/, 2000; Кәметке толмаған қылмыскерге жаза тағайындау мәселелері/Соавтор Д.Бұғыбайқызы/, 2000; Причинность в криминологии, 2003; Жасы кәметке толмаған қылмыскер тұлғасы, 2003; Қылмыс заты мен құралы/Соавтор А.Жұмағали/, 2003; Наркотическая преступность/Соавтор С.Исимов/, 2006; Избранные труды в 2-х томах, 2008; Объект преступления-интересы социальных субъектов, 2008;

2. Профессор З.О.Ашитовтың – Проблема квалификации Воинских преступлений, 2005; Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть: Курс лекций/Соавтор Б.З.Ашитов/, 2011; Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть: Курс лекций, 2013;

3. Профессор Ү.Ө.Нұрмашевтың – Қылмыстық процестегі дәлелдеу теориясы, 2006; Қылмыстық құқық. Ерекше бөлім. Қысқаша курс/Соавтор Е.Тілеубергенов/, 2007; Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу құқығы, 2008; Қазақстан Республикасының азаматтық іс жүргізу құқығы/Соавтор Ф.Нұрмашева/, 2009; Практикум по уголовно-процессуальному праву Республики Казахстан/Соавтор Г.Рахимжанова/, 2010; Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу құқығы бойынша практикум/Соавтор Г.Рахимжанова/, 2011; Қылмыстық процестегі дәлелдеу негіздері/Соавтор Д.Нұржанов/, 2011; Практикум по гражданско-процессуальному праву Республики Казахстан/Соавтор А.Башикова/, 2011; Қазақстан Республикасының әкімшілік іс жүргізу құқығы/Соавтор Қ. Байжанова, 2012; Практикум

по трудовому праву Республики Казахстан/Соавтор А.Башикова/, 2012;Гражданское процессуальное право Республики Казахстан/Соавтор М.Нурмашева/, 2012; Қазақстан Республикасының Әкімшілік іс жүргізу ҚҰҚЫҒЫ/Соавтор Н.Апахаев ,2013; Основы юридической этики/Соавтор К.Байжанова/,2013; Административное процессуальное право Республики Казахстан/Соавторы К.Байжанова., А.Касымбек/,2013; Уголовное право Республики Казахстан/Соавтор Н.Апахаев/,2015; Основы судебной этики/Соавтор Н.Апахаев/,2015; Практикум уголовному процессу Республики Казахстан/Соавторы: Т.Токтыбеков., Д.Копбаев/, 2017;

4.Профессор Б.Қалағановтың – Проблемы предупреждения бухгалтерской преступности: Учебное пособие,2006; Бухгалтерлік жауапкершілік /ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ/. Оқу құралы, 2010;

5.Профессор Ж.Әлдібековтың - Римнің жеке құқығы,2014;

6.Қауымдастырылған профессор, доцент Н.Апахаевтың – Таможенное право Республики Казахстан/Соавторы: Д.Копбаев., У.Нурмашев/, 2015; сияқты еңбектерді ерекше атап өтуге болады.Заң ғылымдарына арналған еңбектердің ерекшеліктері – әлеуметтік құқықтық кеңістіктегі өзгерістерді барынша теориялық тұрғыда ғылыми сараптамадан өткізу болып табылады. Сондықтан оқу процесіне ұсынылатын құқық саласы бойынша еңбектерге қойылатын айрықша талап – халықаралық құқық пен отандық құқық саласының ғылыми жетістіктерін тұжырымдап жеткізу және кейбір жіберілген қателіктер мен кемшіліктерге сыни көзқарастарды байыптап жеткізу екені анық. Мәселен, меншік мәселесі нарықтық жағдайда жаңа сипатта өрнектелуде.

Соңғы 25 жылдың ішінде жаһандану үрдісі жоғары білім берудің ұлттық жүйесін дамытуға зор септігін тигізді. Кеңестік жүйеден қалған білім берудің дәстүрлі әдістері қолданыстан алынып, қазақстандық білім беру саласы еуропалық үлгіге көшті. Бұл жоғары білімді маман даярлау бакалавриат-магистратура-докторантура деп аталатын үш сатылы жүйеге өткендігін білдіреді.

Қазақстанда реформалаудың алғашқы қадамы бакалавриат пен магистратура институттарының ашылуы болды. Осы орайда Қазақстан Республикасының «Білім» туралы заңына сәйкес мемлекеттік жоғары білім беру стандарты дайындалды. Ол мемлекеттік саясаттың жоғары білім берудің негізгі принциптерін саралайды. Жаңа мемлекеттік стандарт Болония декларациясындағы өзгерістерді іске асруды, яғни ұлттық жоғары білім беружүйесінің халықаралық білім беру кеңістігіне лайық болуды көздейді. Осы стандартқа сай оқу процесінің ұйымдастырылуына кредиттік оқу жүйесі кіріп отыр.

Алғашқы рет кредиттік-сағаттық жүйе Америка Құрама Штаттарында пайда болып, жеке тармақтары сонда дамыған. «Кредит сағат» ұғымын Гарвард университетінің президенті Чарльз Элиот енгізген. Бұл жүйенің бірінші кезеңінде пәндер көлемін өлшеуші «кредит сағат» болып белгіленді. Алғашқы кезде кредиттік өлшем мектеп-колледждерде, кейіннен бакалаврлық бағдарламаның магистрлік және докторлық сатысында да кең қолданылатын болды.

Кредиттік оқыту жүйесіне көшудің басты мақсаты – білім жүйесін әлемдік білім кеңістігімен кіріктіру нарықтық жағдайдың өзгеріп тұратын заманында кәсіби мамандардың әлемдік бәсекеге қабілетті болуына мүмкіндік жасау. Сонымен қатар кредиттік оқу жүйесі – студенттердің жоғары оқу орнында білім алуын жеке жоспарлауына беріліп отырған үлкен мүмкіндік. Ол білім берудің демократиялығымен сипатталады, әр студенттің жеке қабілеттерін дамытуға жағдай туғызады. Жаңа жүйенің басты ерекшелігі – студенттердің білім кеңістігін қалыптастыру еркіндігі, жалпыға міндетті мемлекеттік білім стандарттарының мамандар дайындаудың сапасына қоятын талаптарына сәйкес қалыптастыра алады.

Кредиттік жүйемен оқыту студент пен оқытушы арасында жаңа білімді игеру барысында сенімді қарым-қатынастың қалыптасуын талап етеді.Оқытушы студент үшін тек ақпарат көзі ғана емес, ол студенттің қажетті ақпаратты іздеп тауып, саралап іс жүзіне пайдалануға үйретуші маман болуы керек. Сондықтан оқытушылар оқу пәніне деген

жауапкершілігін арттырып, өзінің біліктілігін жоғарылату жолында үздіксіз ізденісте болуы қажет.

«Еуропа аймағындағы жоғары білімге қатысты біліктіліктерді тану туралы» Лиссабон конвенциясы, «Жоғары білімнің еуропалық аймағы туралы» Балон декларациясы, Қазақстан Республикасы «Еуропа аймағындағы жоғары білімге қатысты біліктілікті тану туралы» Конвенцияны ратификациялау туралы заңы кредиттік оқыту технологиясының біздің жоғары оқу орындарында қолдануына себеп болды. Және де кредиттік оқу жүйесі Балон декларациясы мен Лиссабон Конвенциясын түбегейлі зерттеудің қажеттілігін тудырды. Алайда, жоғары оқу орындарында кездесіп жатқан білім саласындағы кемшіліктер бұл жүйенің әлі де зерттей түсу керек екенін көрсетіп отыр.

Десек те, біз әлемдік білім көшінен қалмауымыз керек. Міне, сол себепті де 2007 жылы 22 қарашада Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңын жүзеге асыру үшін «Кредиттік оқыту технологиясы бойынша оқу процесін ұйымдастыру ережесі» бекітілді. Бүгінгі күннің басты талабы – жаңашылдықты құшақ жая қарсы алу. Тек пайдасы мен зиянын сұрыптауда сергектік таныту бірінші орында болу керек. Қазіргі заман талабы ғана емес, ұрпақ деңгейі де биікке көтерілді.

Заң саласы бойынша мамандар дайындайтын мемлекеттік емес жоғары оқу орындарының ішінде ғылыми журналдар шығаратын оқу орталықтарының арасында «Қайнар» университетінің ерекше орны бар. Аталған ұжым «Қайнар» университетінің хабаршысы, «Қазақ Өркениеті» атты іргелі ғылыми журналдарды жарыққа шығарады. Бұл екі журнал да заң факультетінің профессорлық-оқытушы ұжымы, докторанттары мен магистранттары, сол сияқты ғылыми мекмелер мен жоғары оқу орындары білікті мамандары өзекті мәселелер бойынша мақалаларын жариялап келе жатыр. Бұл журналдар Білім және Ғылым министрлігінің білім және ғылым салаларын бақылау комитетінің жариялауға ұсынатын рейтингтік журналдарының қатарына жатады.

Қазіргі кезеңде заң ғылымдарының жүйелі түрде дамуы үшін магистрлік диссертациялар мен докторлық диссертацияларды дайындау және оларды лайықты деңгейде қорғау мәселесі қолға алынуда. «Қайнар» Академиясы осы бағытта жоспарлы жұмыстарын атқаруда. Ғылыми конференциялар мен дөңгелек үстелдерді өткізу де үлкен жауапкершілікті талап етеді. Себебі, ондай ғылыми форумдарда Ғалым-Ұстаздарымыздың ғылыми ізденістерінің нәтижелері сынақтан өтеді.

Мемлекеттік емес жоғары оқу орындарындағы заң саласы бойынша ғылыми зерттеулерді өрбітудің қайнар көзі - студенттерді ғылыми ізденістерге баулу, студенттік конференцияларды жиі ұйымдастыруды жолға қою.

Summary

Condition of legal researches in non-state Higher educational establishments. In the given report the attempt is attempted to reveal a condition of legal science in non-state high schools.

Резюме

В данной статье рассматриваются состояние юридических исследований в негосударственных высших учебных заведениях.

МЕТОДИКИ ОЦЕНКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ

Өтебәлі Н.Б.,
магистрант
Сыздыкова К.Ш.,
к.э.н., доцент Академии Кайнар

Конкурентоспособность предприятия — это его способность успешно соперничать на рынке и получать относительно конкурентов экономические выгоды.

Конкурентоспособность — комплексная характеристика, которая может выражаться через групповые, интегральные, обобщенные показатели. Целью оценки конкурентоспособности предприятия является определение положения предприятия на отраслевом, региональном или международном рынках.

Конкурентный статус предприятия (лат. **status** - состояние, положение) согласно формулировке И. Ансоффа представляет собой характеристику конкурентных позиций предприятия на рынке. **Конкурентный статус (конкурентная позиция) предприятия** — совокупность сильных и слабых сторон организационно-экономического положения предприятия на отраслевом и региональных рынках товаров и услуг относительно главных его конкурентов, достигаемого методами и средствами, не противоречащими положениям антимонопольного законодательства государства. Конкурентный статус — позиция в конкуренции, своеобразный измеритель положения на рынке[1].

Конкурентный статус предприятия непосредственно зависит от его конкурентных преимуществ, которые в большей своей части зависят от эффективности использования разных видов ресурсов в процессе производства, сбыта и последующего сервисного обслуживания покупателей.

Каждое предприятие обладает большим многообразием свойств (характеристик). Для оценки их необходимо свести в однородные группы, определить количественные и качественные показатели и методику их измерения. Учесть все характеристики предприятия невозможно, поэтому следует выбирать наиболее важные группы и наиболее важные свойства в группе. Поэтому оценка конкурентоспособности компании зависит от целей анализа; практической возможности получения нужной информации; используемой методики измерения показателей.

Принципы оценки конкурентоспособности аналогичны принципам оценки конкурентоспособности товаров: комплексность и относительность. Комплексность оценки означает необходимость анализа совокупности (комплекса) критериев. Относительность предполагает сравнительный характер оценки, сравнения с конкурентами.

Алгоритм оценки конкурентоспособности предприятия

Алгоритм определения конкурентоспособности предусматривает:

- определение цели оценки;
- определение областей (видов деятельности), учитываемых при анализе;
- выбор базы сравнения;
- определение характеристик, подлежащих измерению;
- оценка выбранных характеристик;
- расчет обобщенного, интегрального показателя конкурентоспособности;
- выводы о конкурентоспособности.

В качестве характеристики конкурентоспособности можно рассматривать степень соответствия предприятия ключевым факторам успеха на рынке. В этом случае конкуренты не просто сравниваются — оцениваются их способности к достижению успеха.

Оценить конкурентоспособность организации можно также на основе сравнительного анализа устойчивости предприятия и его основных конкурентов к

возможным рискам на рынке. Если рассматривать риски только как негативные проявления среды, то подобный анализ выявляет требования к деятельности предприятий отрасли, а более высокая устойчивость предприятия свидетельствует о более высокой конкурентоспособности.

Маркетинговые подходы к оценке конкурентоспособности, в отличие от финансово-экономических, в большей степени оперируют качественной (обычно экспертной) информацией. При этом общий подход к оценке конкурентоспособности (как предприятия, так и его продукции) заключается в выборе перечня характеристик, определении их относительной важности (веса в общей оценке, %) и оценке этих характеристик для предприятия и его основных конкурентов.

Е.П. Голубков предлагает для оценки конкурентоспособности организации использовать 16 факторов результативности деятельности (имидж, концепция продукта, качество продуктов, уровень диверсификации видов бизнеса, суммарная рыночная доля главных видов бизнеса, мощность научно-исследовательской и конструкторской базы, мощность производственной базы и др.), которые он детализирует и дополняет за счет факторов конкурентоспособности продукции и эффективности маркетинговой деятельности[2].

Показателем конкурентоспособности организации является доля предприятия на рынке: чем выше доля рынка хозяйственной единицы, тем выше ее конкурентоспособность. Доля рынка предприятия и темп роста рынка свидетельствуют об эффективности маркетинговой деятельности предприятия, которая проявляется в наличии спроса на продукцию предприятия. При увеличивающейся или неизменной доле предприятия можно говорить о том, что предприятие на рынке конкурентоспособно. Если же доля предприятия на рынке снижается, то это значит, что оно не способно конкурировать.

SWOT-анализ — это анализ сильных и слабых сторон предприятия в конкурентной борьбе, появляющихся возможностей и угроз. Показатели конкурентоспособности оцениваются по блокам: финансы, производство, организация и управление, маркетинг, кадровый состав, технология[3].

Оценка конкурентоспособности предприятия на базе 4P

Методика оценки конкурентоспособности организации на базе «4P» основана на сравнительном анализе организации и предприятий- конкурентов по факторам: **продукт, цена, продвижение на рынке и каналы сбыта**. «4P» образуются по заглавным буквам названия этих факторов на английском языке. В таблице 2 представлен лист оценки конкурентоспособности с использованием методики «4P». Всем факторам конкурентоспособности присваивается балльная оценка, например, от 1 до 5 баллов.

Недостатком данного метода является то, что оценка факторов конкурентоспособности проводится экспертами.

Оценка конкурентоспособности Ж.Ж. Ламбена

Методика оценки конкурентоспособности фирмы Ж.Ж. Ламбена. Индикаторы оценки конкурентоспособности предприятия представлены в таб. 1

Таблица 1 Индикаторы оценки конкурентоспособности предприятия

Критерии оценки	Диапазон оценок		
	низкая (1–2 балла)	средняя (3–4 балла)	высокая (5 баллов)
1. Относительная доля рынка	Менее 1/3 лидера	Более 1/3 лидера	Лидер
2. Отличительные свойства товара	Товар не дифференцирован	Товар дифференцирован	Товар уникален
3. Издержки	Выше, чем у прямого конкурента	Такие же, как у прямого конкурента	Ниже, чем у прямого конкурента
4. Степень освоения технологии	Осваивается с трудом	Осваивается легко	Освоена полностью
5. Каналы товародвижения	Посредники не контролируются	Посредники контролируются	Прямые продажи
6. Имидж	Отсутствует	Развит	Сильный имидж

Метод основан на сравнительной оценке конкурентоспособности компаний, действующих на товарном рынке. Конкурентоспособность оценивается по 6 критериям (индикаторам) по 5 балльной шкале. Коэффициент конкурентоспособности определяется как отношение балльных оценок компаний к балльным оценкам лидера. Лидер — это компания, получившая наивысшую суммарную балльную оценку, ему присваивается коэффициент, равный 1. Высокий уровень конкурентоспособности достигается при коэффициенте от 1,0 до 0,9. Средний уровень — при коэффициенте от 0,9 до 0,7. Низкий уровень конкурентоспособности — при коэффициенте ниже 0,7. Алгоритм оценки конкурентоспособности:

- подсчитываются баллы по каждому конкуренту;
- выявляется конкуренте максимальным числом баллов, его коэффициент конкурентоспособности устанавливается равным 1;
- устанавливается коэффициент конкурентоспособности для конкурентов путем соотнесения суммы баллов каждого из них к сумме баллов лидера:
- в зависимости от значения коэффициента конкурентоспособности всем конкурентам присваиваются места.
- Прочие активы к срочным обязательствам.
- Индекс постоянного актива (основные фонды и прочие внеоборотные активы к собственным средствам).
- Коэффициент автономии (собственные средства к валюте баланса).
- Обеспеченность запасов собственными оборотными средствами (собственные оборотные средства к запасам).

Анализ этих показателей позволит выявить закономерности их изменения, оценить эффективность финансовой деятельности.

Матричная методика оценки конкурентоспособности была предложена Бостонской консалтинговой группой, применима для оценки конкурентоспособности товаров, «стратегических единиц бизнеса» — сбытовой деятельности, отдельных компаний, отраслей. Матрица «Скорость рынка — рыночная доля» — матрица БКГ (**growth-sharematrix**) —инструмент анализа **стратегических хозяйственных единиц, хозяйственного и продуктового портфелей** организации.

Преимущества метода: при наличии достоверной информации об объемах реализации метод позволяет обеспечить высокую репрезентативность оценки.

Недостатки метода: исключает проведение анализа причин происходящего и усложняет выработку управленческих решений.

По результатам исследований, проведенных по рассмотренным направлениям изучения конкурентоспособности, проводится сравнительный анализ уровня отдельных атрибутов (параметров), достигнутого фирмами — конкурентами.

Таким образом, на основе анализа полученных оценок выявляются сильные и слабые стороны конкурентной борьбы по всем изученным направлениям конкурентоспособности и разрабатываются мероприятия по закреплению сильных сторон и ликвидации слабых мест.

Список использованных источников:

1.М.Х.Мескон, М.Альберт, Ф.Хедоури. Основы менеджмента [перевод с английского О.И.Медведь].-М.:Вильямс,2012.-672с.

2.О.С.Виханский, А.И.Наумов. Менеджмент.Учебник-5-е изд.-М.:ИНФРА-М, 2014.-573с.

3.Дафт, Ричард Л. Менеджмент: [перевод с английского]/Л.Дафт .-Санкт-Петербург: Питер Пресс, 2008.-863 с.

Түйін

Мақалада салалық және өңірлік нарықта кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін бағалау қарастырылған.

Summary

The article considers the assessment of enterprise competitiveness in the sectoral and regional markets.

**СЕКЦИЯ 4. ЭКОНОМИКАДАҒЫ, БІЛІМ ЖӘНЕ
ҒЫЛЫМДАҒЫ САНДЫҚ ЖӘНЕ АҚПАРАТТЫҚ-
КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР**

**СЕКЦИЯ 4. ЦИФРОВИЗАЦИЯ И
ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫЕ
ТЕХНОЛОГИИ В ЭКОНОМИКЕ, ОБРАЗОВАНИИ И
НАУКЕ**

**SECTION 4. DIGITALIZATION AND
INFORMATION AND COMMUNICATION
TECHNOLOGIES IN THE ECONOMY, EDUCATION
AND SCIENCE**

КЕНТАУ ҚАЛАСЫНДА ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІҢ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ

Мунасипова М.Е.,

э.ф.к, доцент м.а.,

Қ.А. Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан қ.,

Темирбаева Г.А.,

магистр оқытушы,

Қ.А. Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан қ.,

Абдыкадыр А.,

студент, Қ.А. Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан қ.

Қазақстан Республикасының бүгінгі таңда қойып отырған міндеттерінің бірі-шағын және орта бизнесті дамыту. Шағын және орта бизнесті дамыту экономикалық өрлеудің және әлеуметтік-саяси жаңғыртудың басты құралы. Шағын және орта бизнес жұмыссыздықты жоюда, нарыққа қажетті тауарларды жеткізуде, жеке өндірушілердің монополиясын шектеуде және экономиканы тұрақтандыруда шешуші фактор болып табылады.

Бірақ, шағын және орта бизнеске мемлекет тарапынан дамытулар және әкімшілік реттеу жүргізіліп жатқанымен, шағын бизнес субъектілерінің нәтижелері әлі де жоғары деңгейде емес. Шаруашылық салаларын алатын болсақ, саудадан басқа жерде шағын және орта бизнестің жетекші ықпалы байқалмайды.

Бизнес саласында мемлекеттік саясатты қалыптастыру мен жүзеге асыруға байланысты міндеттерден басқа, мемлекет, бизнесті несиелік, ақпараттық-сараптамалық және материалды-техникалық дамытуды қамтамасыз ету бойынша қызметтер атқарады. Дамытудың бұл нысандарының барлығын мемлекеттік атқарушы органдары арқылы жергілікті және аумақтық деңгейде қабылданатын әр түрлі бағдармалардың көмегімен де, әр ұйым капиталының қатысуымен осы үшін арнайы жасалған стратегиялар көмегімен де жүзеге асырады.

ҚР Президентінің 2018 жылғы Қазақстан Халқына Жолдауында: «Мемлекет жұмысының негізгі бөлігі Қазақстан бизнесін, әсіресе, шағын және орта бизнесті дамытуға барынша қолайлы жағдай жасау болмақ. Шағын және орта бизнес 2050 жылға қарай Қазақстанның ішкі жалпы өнімінің қазіргі 20% орнына кемінде 50% өндіретін болады. Еңбек өнімділігін 5 есеге- қазіргі 24,5 мыңнан 126 мың долларға дейін арттыру керек» деп шағын және орта бизнестің маңызын атап көрсетті[1].

Осы орайда елімізде көптеген шаралар жүзеге асуда. Олардың қатарында:

- Шағын және орта бизнес еліміздегі жұмыссыздықты азайтудың негізгі нысаны. «Бизнестің жол картасы-2020» бағдарлама жүзеге асқалы бері, елді- мекен тұрғындарының табысы 6% артты. Кедейшілік деңгейі 5,9% дан 3,8%- ға қысқарды.

- Мемлекет тарапынан қаржы-несиелік және инвестициялық климат жасалып, шағын және орта бизнеске қаржы-несиелік және инвестициялық тұрғыдан дамыту жүргізілуде.

- Шағын және орта бизнесті дамыту жолында «Даму» бизнесті дамыту қоры қызмет атқарып жатыр.

- Ауылдық жерлерде шағын және орта бизнесті дамытуға көңіл бөлінуде. Бұл шараларды «Ауыл шаруашылықты несиелік дамыту қоры» АҚ, «Казагрофинанс» АҚ ұйымдары арқылы жүзеге асыруда.

- Мемлекеттік ұйымдарда даярлау, қайта даярлау, біліктілігін жоғарылату шаралары жүргізілуде.

- Технопарктер құрылды.

Сонымен бірге, Қазақстанда моноқалаларда шағын және орта бизнесті дамыту мақсатында «Моноқалаларды дамыту 2012-2020» мемлекеттік бағдарламасы қабылданды.

Осы бағдарламаның мақсаты бір салалы қалаларды қайта жаңғырту, әлеуметтік мәселелерді шешу, тұрақты жұмыс орындарын құру, жұмыссыз адамдарға 3 млн. теңге субсидия беріп бизнесті дамыту болып табылады. Сонымен қатар бір салалы қалалардың қазіргі әлеуметтік-экономикалық проблемаларын шешуге, еңбек және экономикалық әлеуетті ескере отырып оларды одан әрі дамытудың перспективалық бағыттарын, сондай-ақ, табиғи басымдықтарын анықтауға бағытталған.

Қазіргі уақытта Қазақстанда 27 бір салалы қала бар оның ішінде Оңтүстік облысы бойынша тек Кентау қаласы кіріп отыр. Бағдарламаны несиелендіру республикалық және жергілікті бюджеттер қаражаты есебінен және Қазақстан Республикасы заңнамасында шектелмеген өзге де көздер шегінде жүзеге асырылады.

Пилоттық 2012 жылы бір салалы қалаларды бірінші кезектегі проблемаларды шешуге арналған республикалық бюджет қаражаты есебінен несиелендірілді. Республикалық бюджеттен шамамен:

2012 жылға - 6 000,0 млн. теңге,

2013 жылға - 38 200,0 млн. теңге,

2014 жылға - 43 200,0 млн. теңге,

2015 жылға - 53 900,0 млн. теңге қарастырылған[2].

Кентау қаласы бұрынғы Мырғалымсай өндірістік кенті орнында орналасқан. Шағын шаһар Кентау деген кен орындарымен республика деңгейінде танымал болған. 80-90 жылдарда кен орындары жабылып, жұрт жұмыс іздеп сабылып, қаланың жылу жүйесі тозып, көшелері тозды. Республикада 27 моноқаланың тізіміне Кентау кірді. Қазынадан қаланың инфрақұлымын дамытуға сонымен қатар әлеуметтік мәселені шешуге несие бөлінді. Осы күні 90 мыңнан астам халқы бар Кентауда шағын және орта бизнес қарқынды дамып кележатыр.

2012 жылы бір салалы қала бағдарламасы пилоттық жоба ретінде жүзеге асқан болатын. Қаланы кешенді дамытудың бағдарламасы 2012 жылы облыстық мәслихатта бекітілген. Кентау бір салалы қала тізіміне енгеннен бері бюджеттен қомақты несие бөлінді. Үш жылдың ішінде 6 миллиард теңге несие бөлінді. 2012 жылы 231 миллион теңге, 2013 жылы 441 миллион теңге, 2014 жылы 1 миллиард 625 миллион теңге бөлінген. Оның 370 миллионы бизнесті дамытуға бағытталған. Онда 241,0 млн. теңге көлемінде несие бөлінді. Ал, 2013 жылы қалаға қажетті бағдарламалар жүзеге асты. Онда демалыс орындары ашылды, скверлер салынды, қаланы абаттандыру жұмыстары жүргізілді. 2016 жылы 1,6 миллиард теңге игерілді.

2017 жылы қаланың күрделі құрылымдарын реконструкциялау, жөндеу жұмыстары басталды. Қаладағы жылу жүйелерінің 17 шақырымын ауыстырылды. Бұл қала үшін өте маңызды нысан болып есептеледі, себебі, Кентауда 324 көпқабатты тұрғын үй бар.

Бір салалы қала бағдарламасы аясында кәсіпкерлерге 3 миллион теңгенің гранты берілді. Кентаудағы кәсіпкерлер қазір өнімдерін көбейтіп, осы аймақтан жер алуға міндетті. Соның бірі - сүт зауытын салған. Бұл жерде айына 2,5 тонна пастерленген сүт, 2,5 тонна айран, 500 келі қаймақ, сүзбе өнімдері шығарылуда. Бір салалы қала болғандықтан, бизнеспен айналысуға мол мүмкіндік берілген. Мемлекет тарапынан берілетін қайтарымсыз 3 миллион теңгенің гранты да бар. Кентаулық қыз-келіншектер осындай гранттың арқасында қолөнер бұйымдарын жасайтын шағын цехтар ашып алған.

Кентауда мемлекеттен грант алған спорт залы да, целлофан шығаратын шағын цех, мал бордақылайтын орын да жұмыс істеп тұр. Дегенмен де, биылғы жылы газ таратушы станцияның және қалаға тартылатын магистральді газ құбырының құрылысына несие бөлінді. 2017 жылдың соңына қарай қала және оған қарасты елді мекендер газбен қамтылады.

Кентау қаласында шағын және орта бизнесті дамыту мақсатында жасалып жатқан шараларды талдап, тенденциясын анықтайық. Жалпы жоғарыда атап өткендей 2012 жылы бір салалы қалаларды дамытудың 2012 – 2020 жылдарға арналған бағдарламасы қабылданды. Осы бағдарлама аясында шағын және орта бизнесті қаржыландыруға

бөлінген қаражаттардың тиімділігін анықтау мақсатында 2013-2017 жылдар аралығында ШОК негізгі индикаторларын салыстырайық.

2014 жылы Қолданыстағы шағын орта бизнес кәсіпорындарының саны 2172 бірлікті, ал 2013 жылы – 2053 бірлікті құрап, 2013 жылмен салыстырғанда 105,8 % құрады. 2014 жылы ШОК кәсіпорындарында жұмыс істейтіндер саны -3059, ал 2013 жылы жұмыс істейтіндер саны – 2781. (110%)

Шағын бизнес кәсіпорындарының 2014 жылы бойынша өндіріген өнімдері мен жасаған қызметтерінің соммасы 5544,3 млн.теңге болып, өткен 2013 жылы өндіріген өнімдері мен жасаған қызметтерінің көлемінің (4631,8 млн.теңге) деңгейіне шаққанда 119,7 % құрады. Есепті кезеңде салық төлемдері 374,0 млн.теңге болып, өткен 2013 жылғы осы кезеңге шаққанда (189,2 млн.теңге) 136,4 % болды. 2014 жылы 1408,0 млн. теңге несие беріліп, өткен 2013 жылы берілген несие көлемінің (1078,3 млн.теңге) деңгейіне қатынасы 130,5% болды. Шағын және орта бизнес кәсіпорындарының құрамына есепті кезеңге заңды тұлға болып 28 субъекті тіркеліп, бүгінгі таңға 86 жұмыс орыны ашылды.

Кентау қаласында 2014 жылы 21 коммерциялық нысан мемлекеттік қабылдау комиссиясының пайдалануға қабылданып, іске қосылды. Оның ішінде 10 дүкен, 2 шаштараз, 1 мейрамхана, 2 кафе, 1 фотосалон, 5 қызмет көрсету саласы. Жанадан ашылған жұмыс орны 32 бірлікті құрады.

2015 жылы тіркелген шағын және орта бизнес субъектілер саны-3215 құрады. Қарқынды жұмыс жасап жатқан шағын және орта бизнес кәсіпорындарының саны-2232 құрады. Шағын және орта бизнес кәсіпорындарының жасаған өнімдері мен жасаған қызметтерінің соммасы-7536,2млн.теңге ал салық түсімдері-335,4 млн.теңге құрады. 2015жылы берілген несие көлемінің саны 1412,6 млн.теңге болды. Берілген несие толық игеріліп қалада тұрақты жұмыс орындар ашылды. 2015 жылы Кентау қаласындағы шок кәсіпорындарының өсу динамикасы тұрақты және оң деп бағалауға болады.2016 жылы «Бизнестің жол картасы -2020» бизнесті дамыту мен дамытудың бірыңғай бағдарламасы шеңберінде жаңа өндірістер құруға мемлекеттік гранттар беруге 25.04.2016 жылы жіне 11.05.2016 жылы аралығында жарияланған конкурсқа Кентау қаласы бойынша 87 жоба бойынша құжаттар тапсырылды. Нәтижесінде 5 жобаға 12,5 млн.теңге мемлекеттік грант ұсынылды. Сонымен бірге, пайыздық ставканы субсидиялау бойынша бағдарлама шеңберінде екінші деңгейлі банкпен 5 жоба жалпы құны 85,4 млн.теңге субсидиялануда.162 кәсіпкерге шағын несие берілген. Жалпы сомасы 680,9 млн.теңге құрайды. Оның ішінде мал шаруашылығы -89, қызмет көрсету -65,ауыл шаруашылығына -8.Шағын және орта бизнес кәсіпорындарының құрамына заңды тұлға болып 9 субъекті тіркеліп, бүгінгі таңда 47 жұмыс орны ашылды. 2016 жылы 9 коммерциялық нысан мемлекеттік қабылдау комиссиясының пайдалануға қабылданып, іске қосылды: 5 – дүкен,1-мейрамхана, 1-тігін цехы,1-жабық футбол алаңы,1-СТО. Ал 15 жылы 2 коммерциялық нысан іске қосылды: Қарнақ ауылынан ветеринариялық дәріхана,1 дүкен[3].

2017 жылы шағын және орта бизнес кәсіпорындарының саны 3246 бірлікті, қарқынды жұмыс істеп жатқан субъектілер саны 2953. Ал 2016 жылы шағын және орта бизнес кәсіпорындарының саны 3429 болды, қарқынды 2875 құрады. 2016 жылмен салыстырғанда 102,7% құрады. Шағын бизнес кәсіпорындарының 2017 жылы өнімдері мен жасаған қызметтерінің соммасы 18 976,0 млн.теңге құрап, 2016 жылы бұл көрсеткіш 17 6227 млн.теңге 107,6% құрады. Шағын және орта бизнес кәсіпорындарының құрамында 2017 жылы заңды тұлға болып 24 субъекті тіркелді. Осы аралықта шок кәсіпорындарын дамыту бағдарламасы оң нәтижеге жетті деп бағалауға болады. Шок субъектілер саны жылдан жылға көбейіп тұрақты қызмет етіп жатқанын кесте 3. мәліметтерінен көруге болады.Сонымен бірге, осы бағдарлама аясында бөлінген несиелер қалада әлеуметтік мәселелелерді шешуге көмектесті. Қалада жаңа өндірістер ашылып, көшелер жөнделіп, жаңа үйлер салынып жатыр.

Кесте-1 Кентау қаласында 2013-2017 жылдар аралығында шағын және орта бизнес субъектілерінің даму динамикасы

Жылдар	Тіркелген ШОК саны	Қарқынды жұмыс жасап жатқан ШОК саны	ШОБТЫҢ жасаған өнімдері мен жасаған қызметтерінің соммасы(млн.тенге)	Берілген несие көлемі (млн.тенге)	Салық түсімдері (млн.тенге)
2013	2781	2053	4631,8	1078,3	189,2
2014	3059	2172	5544,3	1408,0	374,0
2015	3215	2232	7536,2	1412,6	325,2
2016	3429	2875	17 6227	1433,7	335,4
2017	3246	2953	18 976,0	1456,67	352,7

Кесте статистикалық Комитеттің мәліметтері негізінде құрастырылған

Кесте мәліметтері бойынша тіркелген шағын және орта бизнес субъектілері жылдан жылға өсуде. 2013 жылы бұл көрсеткіш 2781 бірлік құраса, 2017 жылы тіркелген ШОК саны 3246 бірлікті құрады. Осу қарқыны 86% құрады. Қарқынды жұмыс жасап жатқан шағын және орта бизнес субъектілері саны 2013 жылы 2053 құраса, 2017 жылы 2953 бірлікке жетті. Осу қарқыны 8,5 % құрады. Қарқынды жұмыс жасап жатқан шағын және орта бизнес субъектілері саны тіркелген ШОК санынан 40% құрады. Және осы көрсеткіш 2013 жылдан бері тұрақты болып тұр. Осы жағдай бүкіл Республикада қалыптасқан. Тіркелген шағын және орта бизнес субъектілері мен қарқынды жұмыс жасап жатқан ШОК кәсіпорындарының айырмашылығын анықтау және төмендету бұл ғалымдардың және осы салада қызмет жасайтын мамандардың қазіргі кезде өзекті мәселесі болып тұр.

Кесте -2. Кентау қаласында 2017 ж. қаржыландырылған жобалар саны

Несиеландыру көздері	Жоба саны	Несие сомасы (млн.теңге)
«Ырыс» МҚҰ	34	67,4
«Нәгизелі жұмыспен қамту және жаппай Бизнесі дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған» бағдарлама аясында оның ішінде :	19	73,0
«Ырыс» МҚҰ	14	45,8
«Ауыл шаруашылықты қаржыландыру қоры»	5	27,2
«Яссы-несие»	41	116,9
«Тарлан-несие»	135	11,8
«КМФ» АҚ	3199	1114,57
Екінші деңгейдегі банктер	167	693,4
Ескерт: статистикалық мәлімет негізінде құрастырылған		

Кентау қаласында шағын және орта бизнес кәсіпорындарының жасаған өнімдері мен жасаған қызметтерінің соммасы кесте мәліметтері бойынша жылдан жылға өсіп келе жатыр. 2013 бұл көрсеткіш 4631,8 млн.теңге құраса, 2017 жылы бұл көрсеткіш 18976,0 млн.теңгеге жетті. Осу қарқыны 450% құрады. 2017 жылы «Бизнесінің жол картасы- 2020»,

«Жұмыспен қамту-2020», бағдарламалары аясында қаржыландырылған жобалар саны 4 кестеде көрсетілген.

Кесте бойынша «Ырыс» МҚҰ –нан 67,4млн.теңгеге 34 жоба несиелендірілді. «Нәтижелі жұмыспен қамту және жаппай бизнесті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған» бағдарламасының екінші бағыты бойынша 73 млн.теңгеге 19 жоба несиелендірілді. Оның он төрт жобасы 45,8 млн.теңге «Ырыс» МҚҰ–нан қаржыландырылды, «Ауылшаруашылықты қаржыландыру қоры» арқылы 27,2 млн.теңге құрайтын 5 жоба өңірлік үйлестіру кеңісінің кезекті отырысына ұсынылып, субсидияланды. Сонымен бірге өзге микронесиелік ұйымдардан «Яссы-несие» - 116,9 млн.теңгеге 41 жоба несиелендірілді. «Тарлан-несие» 11,8млн. теңгеге 135 несие, «КМФ» тарапынан 1114,57 млн.теңге беріліп 3199 несие кәсіпті бастау мақсатында берілді.

Сонымен зерттеу жұмысымызды қортындылай келе келесі тұжырымды жасауға болады. Кентау қаласында 2012-2017 жылдар аралығында шағын және орта бизнесті дамытуға берілген несие көлемі 370 млн.теңге құрады. Берілген несиелерді қатаң бақылау нәтижесінде осы жылдары жоспарланған іс шаралар орындалды деуге болады. Шағын және орта бизнес кәсіпорындарынан түскен салық түсімдері 2013 жылдан бері қарқынды өсуде. 2013 жылы шағын және орта бизнес кәсіпорындарынан 189,2 млн.теңге түссе, 2017 жылы 352,7 млн.теңге түсті.

2012-2020 жылға дейін моноқалаларда шағын және орта бизнесті дамытуға арналған мемлекеттік бағдарлама бүгінгі күні өз мақсатына жетіп бөлінген несиелер мақсатты пайдаланылды. Соңғы бес жылда Кентауда осы бағдарлама аясында жүзден астам кәсіпорын құрылып, көптеген тұрақты жұмыс орындар ашылды.

Қолданылған әдебиеттер:

- 1.«Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. - 2018жыл, 10 қаңтар
2. www.stat.gov.kz, Қазақстан Республикасы Статистика Агенттігінің Ресми Сайты
3. Кентау қаласының әкімінің 2014-2017 жылдардағы есебі

Резюме

В статье проведен анализ государственной поддержки малого бизнеса в г.Кентау. Проведен сравнительный анализ развития субъектов МСБ за последние три года и выявлены основные тенденции.

Summary

The article analyzes the state support of small business in Kentau. Also, in the article a sibling analysis of the development of SMEs over the past three years has been carried out and the main trends have been identified.

ИМИТАЦИОННАЯ ИГРА ВЗАИМОДЕЙСТВУЮЩИХ СТРАН В ОБРАЗОВАНИИ

Оленёв Н.Н.,

Федеральный исследовательский центр
«Информатика и управление»
Российской академии наук,
Москва, Россия, polenev@mail.ru;
Российский университет дружбы народов

Введение

В докризисное время математическое моделирование широко использовалось для построения моделей экономического прогнозирования, но в условиях смены технологий, организационных структур, механизмов функционирования экономики оно, казалось бы, перестает работать. Что же можно сделать в таких условиях? Забросить математическое моделирование, как ненужную вещь в наше сложное переменчивое время? Нет. Можно использовать игры для исследования возможных вариантов будущего. А математическое моделирование использовать для построения имитационных моделей, лежащих в основании имитационной игры. Это означает, что не только действия игроков меняются от игры к игре, но и модель не остается неизменной после ее однократного построения. Ситуация меняется, новые игроки могут использовать неожиданную стратегию, которую модель не учла. То есть имитационная игра предусматривает постоянную смену не только действий игроков, но и постоянную модификацию модели, лежащей в основе игры.

В настоящее время в формальном образовании игры используются весьма ограниченно. Их применение требует не только определенных затрат на оборудование, лицензии, техническую поддержку, но и целостного понимания, как именно их использовать в соответствии с целями учебного плана и как оценивать результаты. Имитационная игра взаимодействующих стран в учебном процессе РУДН используется как дополнительное средство в форме домашнего задания после окончания основного теоретического курса обучения и удачного завершения контрольной работы по проверке знаний.

Кроме того, не для всех учеников игры – эффективный инструмент обучения. Ошибки, повторения, исследование – все это обычный игровой процесс, но на привычное обучение всё это совсем не похоже и может вызывать у учеников неприятие. Поэтому в игре важно стимулирование. Каждый шаг поощряется выбором лучшей команды.

Формальная система образования обязана иметь экзаменационные критерии и процедуры, а игры не предоставляют таких возможностей. Отмечено, что игры, привязанные к расписанию, включающие привычные стандарты и процедуры обучения, используются чаще, чем прочие. Данная игра привязана к расписанию, очередной шаг (принятие управленческих решений) завершается в течение недели за день до следующего занятия. Учителя ожидают, что игры упростят им работу, но на деле происходит, скорее, наоборот, добавляя им много новой работы и пищи для осмысления. На занятие разбираются результаты предыдущего шага, награждаются победители и объявляется следующий шаг.

Данная игра не предусматривает однозначного вывода, заранее заложенного в программу. Более того, если игроки применяют какие-либо не предусмотренные в программе действия, то меняется программа. Не игра подчиняется программе, а та игра, которая определяет требования к идеальной модели и осуществляющей ее компьютерной программе. В реальности получается, что компьютерная программа может меняться на каждом шаге игры, если игроки сделают шаг, лежащий за пределами данной игры. Здесь человеко-машинная система: не жестко установленная программа, которую надо освоить, а модель и программа, которые могут совершенствоваться на каждом шаге.

Подход к серьезной игре как к человеко-машинной системе позволяет использовать имитационную игру не только как средство обучения студентов, но и как мощное средство исследования изучаемого объекта. В данном случае имитационная игра позволяет рассмотреть возможные варианты будущего. Кроме того эта игра показывает важность математического моделирования и необходимость его использования на каждом шаге.

Игры, созданные специально для использования в формальном обучении, порой становятся любимым досугом для взрослых, или используются в неформальном обучении вместо своего прямого предназначения. Иными словами, несмотря на огромный обучающий потенциал, ситуация с применением серьезных игр в формальном обучении пока что не слишком утешительна.

Имитационная игра МАБРИКЕЯ

В основе имитационной игры, частично описанной в [1] лежит модель производственной функции, представимой распределением производственных мощностей по технологиям [2]. Эта модель позволяет сохранить преимущество за счет большой зависимости от прошлой динамики [3]. Параметры каждой страны идентифицируются на основе исторических временных рядов макроэкономических показателей. Проблемы идентификации на примере экономики России исследованы в [4], а на примере Республики Казахстан представлены в [5].

Модель российской экономики [6] была построена для демонстрации возможностей параллельных вычислений с помощью математического пакета MATLAB в идентификации параметров модели. В качестве бонуса в конце 2006 г. был получен интересный результат. Оказалось, что российская экономика в 2000-х гг. росла за счет возобновления работы старых производственных фондов советского периода. Однако, такой рост ограничен по времени в силу конечного объема старых фондов, которые еще не изношены. В [6, с.98] показано, что такой рост закончится в 2008 г. Дальнейшее развитие российской экономики возможно только за счет создания новых производственных мощностей. Поэтому мировой финансовый кризис привел к большему падению российской экономики, чем в других странах БРИК. Это снижение было списано на глобальный кризис, хотя оценки [6] показывают, что падение было вызвано внутренними факторами.

Предсказать глобальный финансовый кризис с помощью модели одной страны трудно. Имитационная игра МАБРИКЕЯ появилась в 2009 г., как ответ на вызовы экономической и финансовой системы, возникшие в 2008 г. Предположим, что нынешние модели не могут предсказать кризис в новых секторах экономика. Но это не отменяет использование человеко-машинных систем в имитационных играх. Люди, участвующие в игре, принимают решения в этих системах, и последствия этих решений могут быть рассчитаны путем сравнения взаимодействия между социальными, демографическими, экономическими, финансовыми, экологическими, политическими, военными и другими процессами. Однако, если решение игроков выходит за рамки использования этих моделей, эти находки предназначены для модификации этих моделей.

Название имитационной игры МАБРИКЕЯ было создано как аббревиатура Ирана, США, Бразилии, России, Индии, Китая, Европейского Союза и Японии. Такой выбор отчасти субъективен. Он связан с тем, что это крупные двигатели мировой экономики с их собственной культурой. Например, Иран (буква М в названии игры) является представителем мусульманских стран, преследующих свою собственную политику. Соединенные Штаты (А) доминируют в мировой экономике. БРИК является известной аббревиатурой для новых развивающихся стран. Европейский союз (буква Е) с введением евро стал новым значительным игроком на мировом уровне. Япония (Я) – развитая страна.

При построении математической модели, лежащей в основе имитационной игры, предполагалось, что основная цель этой игры – увидеть, какие варианты могут иметь будущее. Можно определить будущее развития макроэкономических, социальных и

политических показателей для стран, а также для всего мира. В игре вы можете проверить последовательность различных проектов, предлагаемых экономистами, политиками и футуристами. В результате игры стало ясно, что игра – отличный инструмент для обучения. «Введение в математические методы экономического прогнозирования» и «Математическое моделирование в экономике и экологии». Участие студентов в игре развивает навыки исследовательской работы, изучении нетрадиционного мышления, приучает к командной работе. Некоторые студенты настолько увлекаются игрой, что их приходится остужать, напоминая, что есть и другие предметы в их обучении.

Обзор описания модели

Имитационная игра МАБРИКЕЯ – это модель, которая может быть использована для всестороннего анализа взаимоотношений между странами. Игра идет шаг за шагом, начиная с начала года. Каждый шаг соответствует действию страны на один год вперед. Для расчета действий игроков на каждом шаге мы используем математическую модель экономического взаимодействия между странами.

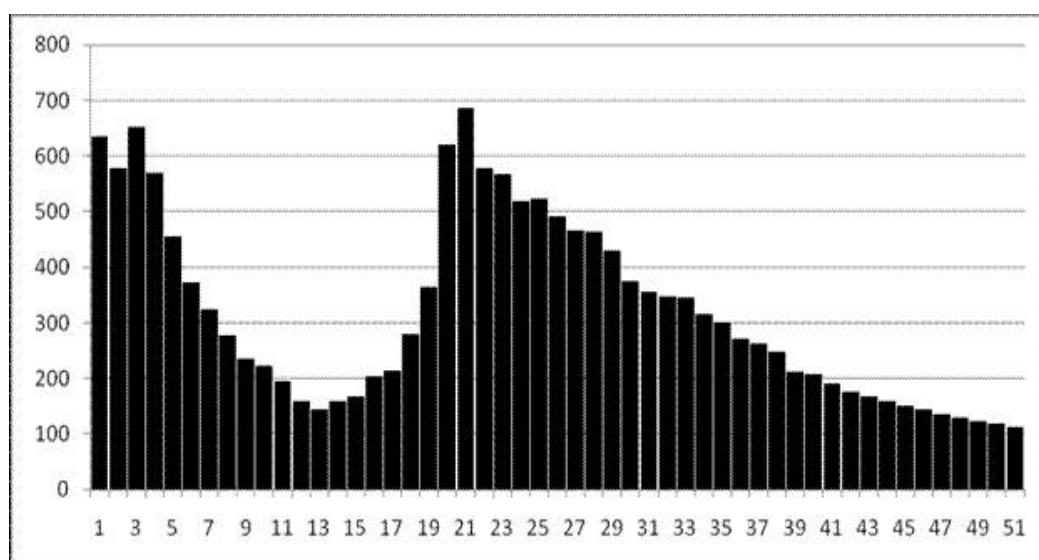

Рис.1.

Этот раздел статьи основан на имитационной игре взаимодействующих стран. Вот описание экономики в каждой стране. Оригинальная модель открытой экономики. Производственный сектор страны описывается моделью производственных фондов, дифференцированных по моментам создания [7], [2]. Взаимодействие стран несколько напоминает нормативную модель [8], [5].

Производственная функция каждой страны основана на том, что производство продукта основано на капитализации продукта. Возрастная модель капитала является базой для описания экономической системы, поскольку она является продуктом производственных мощностей [7]. Производственная функция строится на основе микроописания (см. [2]).

Микроописание модели основано на гипотезе о том, что старение производственных мощностей не сопровождается эквивалентным сокращением рабочих мест. По мере старения все чаще случаются поломки. Таким образом, трудоемкость производства с возрастом растет. Мы рассматриваем экономику, которая имеет единственный однородный выпуск и только единый ресурс – труд. Производство осуществляется рядом производственных единиц. Технология производства задается в момент создания. Формально записывается

Гипотеза 0: Число рабочих мест на производственной единице остается неизменным, а производственная мощность падает с постоянным темпом.

В результате трудоемкость (норма затрат труда на производство единицы продукта) с тем же темпом должна увеличиваться.

На рис.1 представлено распределение производственных мощностей по возрасту для экономики России в 2011 г., выраженной в млрд.руб. в ценах 2005г.

Обзор игр

Начиная с 2009 г. игры по просьбе студентов проходят каждый год. За десять лет получено много интересных результатов. Первая деловая имитационная игра МАБРИКЕЯ была проведена в 2009 г. со студентами кафедры нелинейного анализа и оптимизации РУДН. В этой игре студенты были поделены на восемь команд. Цель команды - на момент выхода из кризиса, который заранее не известен и зависит от действий игроков, попасть со своей страной в относительно лучшее экономическое положение. Производственные, людские и энергетические ресурсы располагаются по ячейкам страны неравномерно. Выпуск продукции определяется производственной функцией. В игре каждая страна производит по пять благ в разных пропорциях и может обмениваться ими с другими странами по установившимся мировым ценам. Каждая страна имеет свою валюту, курс на которую относительно других валют и золота меняется. На первом шаге страны выбирают стратегию, которую в дальнейшем могут менять. Игра заканчивается при наступлении смерти всех жителей планеты, а также в случае, когда одна или больше стран в течение нескольких периодов оказываются в ситуации нормальной жизни или процветания.

Литература:

1. Olenev N. A Simulation Game of Economically Interacting Countries // Proceedings of the Symposium of the Journal of Business and Economics in Times of Crisis 2012 (August 16-17, 2012. Munich, Germany). 12 pp.
2. Оленёв Н.Н. Производственная функция с учетом ограничения производственных мощностей по возрасту // Труды МФТИ, том 9, №3 (35), 2017, С.143-150.
3. Оленев Н.Н. Исследование влияния структурных изменений на экономику России // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия Экономика. 2015, № 1. С.150-157.
4. Каменев Г.К., Оленев Н.Н. Исследование устойчивости идентификации и прогнозирования российской экономики на модели Рамсея // Математическое моделирование, 2014. М.: Том. 26. № 9, с.3-17.
5. Калимолдаев А.М., Оленёв Н.Н. Модель экономики республики Казахстан с учетом проблемных активов // Труды ИСА РАН. Том 68, выпуск 2, 2018, С. 80-83.
6. Оленев Н.Н., Печенкин Р.В., Чернецов А.М. Параллельное программирование в MATLAB и его приложения. М.: ВЦ РАН. 2007. 120 с.
7. Оленев Н.Н., Петров А.А., Пospelов И.Г. Модель процесса изменения мощности и производственная функция отрасли хозяйства. Математическое моделирование: Процессы в сложных экономических и экологических системах. М.: Наука, 1986. С.46-60.
8. Olenev, N. A Normative Dynamic Model of Regional Economy for Study Economic Integrations. In Kandzija, V. (Ed.), 50 years of European Union (25-34). Rijeka. University of Rijeka. 2009. Web: <http://www.ccas.ru/olenev/Olenev.pdf>

Түйін

Ойын - математикалық экономикадағы оқу курсының бөлігі. Ойын түріндегі студенттер зерттеу тақырыбы - елдің экономикасы жұмыс істеуді үйренеді. Олар осы елдегі істердің проблемаларын біледі. Олар елдің мақсаттары мен осы мақсаттарға жету үшін стратегиялар қалыптастыруға үйрену. Олар басқа елдердің мүдделерін ескеруге үйренеді. Неліктен тақырыптың сол немесе басқа бөлімдерін оқып білуіміз керек? Бұл ойын қызығушылықты дамытуды ынталандырады, экономикалық модельдеу мәселелерін зерттеуге ықпал етеді. ойын барысында оқыту процесінде студенттер шешім қабылдау

Әдістері оқытылады. Олар командалық ойын дағдыларын иеленеді. Әр командада бірнеше студент бар. Өз елінің экономикасындағы қалыптасқан жағдайға және басқа елдермен қарым-қатынастарына жақсы жауап беру үшін олар параллель ойлаудың қазіргі заманғы стратегияларын қолдануға үйренеді. Ойынның әрбір іске асырылуы қатысушы елдердің және жалпы әлемнің болашақ әлеуметтік-экономикалық дамуының ықтимал нұсқасын анықтайды. Әрбір қадам елдің бір жылға арналған іс-қимылына сәйкес келеді. ойындар кейбір талдау Ресей халықтар достығы университетінде ойнады.

Негізгі сөздер: білім беру, ауыр модельдеу ойындар, интерактивті ел, математикалық экономика.

Summary

The game is part of the training course in mathematical economics. Students in the form of a game learn to work with the object of research - the economy of the country. They learn the problems with which this country has affairs. They learn to formulate the country's goals and strategies for achieving these goals. They learn to take into account the interests of other countries. They begin to understand why we study those or other sections of the subject. This game stimulates the development of curiosity, contributes to the study of problems of economic modeling. In the learning process during the game, students are taught how to make a decision. They acquire the skills of team play. Each team has several students. To develop a better response to the emerging situation in the economy of their country and in their relations with other countries, they learn to apply modern strategies of parallel thinking. Each implementation of the game determines the possible version of the future socio-economic development of the participating countries and the world as a whole. Each step corresponds to the country's action for one year ahead. The analysis of some games conducted at the RUDN University is presented.

Keywords: education, serious imitative games, interacting countries, mathematical economics

THE METHOD TO BRING OUT CREATIVITY AND REDUCE ANXIETY IN TEENAIERS

Davletova A.,

Doktor of Pilosophy in Psychology

The activity on the preparation of high school students to academic competitions at various levels, which we have been carrying out for several years at the Olympic Training Center of Karasai District of Almaty region in Kazakstan, had showed that anxiety negatively affected student's successful performance during various Olympiads and when it came to defending their research projects. We believe that one of the main problems an educational psychologist has to face when working with high school students is the development of a method that would help bring out the creative potential of a student in order to cope with their anxiety. Thus, improving their achievements, self-development, and ensuring the effectiveness of their future professional activity.

Psychological science today demonstrates sharply increased interest in the problem of forming and reaching creativity and reducing anxiety in a person. This can be explained, on the one hand, by the logical development of psychology, and on the other by the emergence of social order on the development of problems of discovering creativity in high school students. In this connection it is natural that such scientists as D.B. Bogoyavlenskaya, A.V. Brushlinskiy, V.V. Davydov, A.M. Matyushkin, A.I. Dorovsky, N. Shumakova, Charles D. Spielberger, Phillips, S.M. Dzhakupov, A.K. Satova, U.B. Zheksenbaeva, G.Zh. Akylbaeva et al. [3] address the central figure of the educational process which is the student. They put forward the proposition that the creative development of a student is first of all affected by their emotional state. The

aforementioned scientists have also indicated the need for special conditions for discovering high school students' internal capacity.

The relevance of practical requirements for the preparation of high school students to participation at academic competitions at various levels and the lack of knowledge regarding the problem have identified the **goal** of our study. *This goal is to develop and to study the method to bring out creative potential and reduce anxiety in high school students.*

Study hypothesis: If the creative potential of a high school student is brought out, it will help him cope with anxiety disorders.

Objectives of the study:

1. To develop and to test the method to bring out creative potential and reduce anxiety in high school students and to assess the feasibility of its use;

2. To carry out tests in order to identify the creativity and anxiety level in high school students "before" and "after" application of the method to bring out creative potential and reduce anxiety in high school students.

The development and realization of the author's method to bring out creative potential and reduce anxiety in high school students has served as the primary objective of our study. The sample of test subjects amounted to 164 high school students of Almaty region aged 15-16. When developing and applying the method in a pilot mode, we have used various methods of psychology complementary to each other. Such methods were observation, self-observation, conversation, psychodiagnostic method, analysis of processes and products of activity, and mathematical and statistical data analysis methods. **The study has been conducted in 3 phases.**

The first phase of the study implied the ascertaining experiment conducted with the help of complementary experimental techniques: the Your Creativity test (according to A.I. Dorovsky) [4] and the Charles. D. Spielberg and Yu. L. Hanin's Scale of Reactive and Personal Anxiety test (abridged) [4]. These methods have been selected not by accident, as they serve as full subjective characteristics of a person.

Reliability of the results obtained has been ensured by using the F-test, the Student's t-test, and computer processing methods. You get to see the results later.

The second phase has been implemented according to the author's method to bring out creative potential and reduce anxiety in high school students. Initially, the main objective was the development of the creative potential in high school students, but upon application of this method, it was found that this method helped solve a whole range of problems. This method can be used as a diagnostic tool, and (or) as a means of developing and remedial activity. It helps create a psychological portrait of the student's personality, to bring out their inner potential and help them out of anxiety.

Description of the method. **The method to bring out creative potential and reduce anxiety in high school students developed by us is conducted in 7 stages (steps).**

Step 1. During the conversation with high school students, an educational psychologist identifies the underlying problem which causes anxiety in high school students (for example – examination) as the key concept. The term key has been introduced in order to explain the special role of this title of the concept in relation to the analyzed situation. This concept reveals the very meaning of the work ahead.

Step 2. Educational psychologist writes a key concept for high school students on the chalkboard. The number of letters in it cannot be less than that a person can perceive simultaneously.

Step 3. Test number 1 is now given to high school students, "Spell words using the letters of the word "Examination." High school students spell words out loud and an educational psychologist writes these words on the chalkboard (the number of words ranges from 10 to 20, for example – time, mine, men, ait, aim); High school students can only spell words as nouns in the singular nominative. High school students sort out the order of the letters, make sense of them, and say their selected option out loud.

Step 4. Each word offered by high school students is associated with the key concept which is "Examination". It is important that high school students voiced how they associate these words with the key concept "Examination". Verbalization may not serve as an adequate substitute for inner experiences of high school students. What is voiced by each high school student depends on their personal characteristics and how they perceive the situation of the "Examination" According to B. Smith, "... a thorough analysis of the specific words and phrases used by a test subject may reveal the contents of the unconsciousness (similar to that as it happens in the process of psychoanalysis) which cannot be clearly seen in the answers themselves" [1].

Task number 1: high school students make up a story, using 1, 2, or all the words written on the chalkboard as the key ones. O.K. Tikhomirov emphasized the complexity of the act of taking this test and explained this by a number of reasons. One of them is "polymotivation of activity, thus such an acceptance of binding targets involves not one, but a whole group of motives. In the solving process, the initial motivation can acquire additional motives (both internal and external), in addition, new ideas, which reflect the creative nature of the thought process and contribute to its development, rather than its dying down, [5] may arise. High school students are likely to be associated either with a real object or a fictional character. Unconscious identification of a high school student with this image occurs. When a high school student writes about the characteristics of their character, they talk about themselves without even realizing it. When writing a story, they must fulfill the following conditions:

A) the plot in the text (characters, the outcome, and the end). "Now you can write a story about... You can come up with anything you want, because it's your personal story." Writing a story, a student makes it through a known way of actively linking interaction with objects and real events, experience, awareness of both their own actions and actions of others with existing unique personal experience.

B) the time limit, if there are 12 words proposed by high school students written on the chalkboard, they get 6 minutes, if there are 18 words, then they get 9 minutes. From 5 to 10 minutes (the number of words is divided by 2) respectively. "Lack of time is an important determinant of an effort applied to the solution of an intellectual problem: it causes higher stress and mobilization of the energy resources of the individual," says O.K. Tikhomirov [5 page 155].

B) the story with a happy ending, it is important that high school students developed a positive attitude at a subconscious level. The founder of the Georgian scientific school of Psychology D.N. Uznadze wrote that the "perception is only possible after the formation of the settings which corresponds to this perception. Perception is a product created by the implementation of the settings." According to V.G. Norakidze, this settings, may enter into a relationship with the past experience of a person, with previously unrealized entrenched attitudes, and thus in the process of structuring incentives and assigning them to a certain value, features of the personality's structure and the nature of its motives can manifest themselves [1].

Task number 2 – Those who want, can read their story out loud, others should listen to them attentively. The information from a story will tell about the needs, interests, representation of itself, and the nature of a particular student's relations with others. Then an analysis according to the I.V. Vachkov's scheme should be carried out (Annex) [2]. The story can be analyzed together with the author, but it should be done very carefully, focusing on the positive side of the story. After a thorough analysis of the text, an educational psychologist gets a direction in which they can work individually with a student.

Step 5. Test number 1: Carefully read the text and highlight all the verbs in it. Underscore each verb with two parallel lines, then underscore each adjectives with a wavy line. After the story is discussed together, it is necessary to select the appropriate unit of analysis. These could be the semantic unit of speech or a piece of content which serve as an indicator of events in the text. Exactly these events are of interest for an educational psychologist. In this procedure, such parts of speech as a verb and an adjective are taken as the basis for the analysis. This information will reveal meaningful experiences, activities, achievements, and challenges

faced by high school students in their life and during their learning activities to an educational psychologist.

Task number 2: Separately count the number of verbs and adjectives used in a story. Verbs can help answer the question - "What can I do? What I am capable of?" Adjectives serve to answer the question: "What I really am?" Such an analysis helps "... reveal and objectify a latent tendency in responses of the test subject. Psychological features can manifest themselves in a creative activity. Products of a creative activity, (in our case stories serve as the products), provide material for the study of features of cognitive and emotional spheres of a student, their internal conflicts, latent needs, and experiences. In this case, the creative process and analysis of the results are not only a means of psychological diagnosis, but also as a therapeutic technique"[2].

Step 6. Semantic analysis and, if necessary, the whole sentence in which there is a negative verb or an adjective should be rephrased. Such a negative verb or an adjective should be replaced with an opposite concept (e.g. failed should be replaced with succeeded, awful should be replaced with great, etc.); This technique has a great psychocorrective effect when students take out a bad image from the depths of their subconscious and change it together with the teacher-psychologist.

Step 7. To correct the story using positive verbs and adjectives. After that, it should be discussed which option teenagers like and what does the hero of their story feel at the end. Can students be proud of their hero and if yes, why? To analyze whether students wish to keep a "new" story as a mascot.

The goal of the third phase was an experimental verification of the effectiveness of the implementation of the method to bring out creative potential and reduce anxiety in high school students for the same experimental procedures that were used in the initial diagnosis.

1) Your Creativity test (according to A.I. Dorovsky). Based on the results obtained, we can note the following: at the beginning of the study – 47 (28.7%), and at the end – 18 (11%) of students showed a low level of creativity.

After the implementation of the method, figures for the average level of students' creativity have changed in a positive way. If at step 1 this result showed 89 students (54.3%), at the step 2 of the experiment there were 83 persons (50.6%) of those.

The figures for the high level of students' creativity have improved markedly: at the step 1, higher results have been showed by 28 students (17%) of 164, at the step 2, higher results have been showed by 63 students (38.4%).

Table 1 – Indicators of the creative potential development levels in high school students according to the Your Creativity test

according to the results (p≤0.01)	Low level	Average level	High level
	3.3	2.85	2.85
Average (before)	15.27	26.27	34.91
Average (after)	26.27	34.91	46.91

2) The Charles. D. Spielberg and Yu. L. Hanin's Scale of Reactive and Personal Anxiety. Study of *the reactive (situational) anxiety (RA) level* in high school students showed that after the application of the method, high level results (RA) have changed: at the 1st phase 46 students (28%), and at the 3rd phase of the study there were 4 of those (2.4%).

Based on the results of the (RA) data, it is safe to say the following: in the beginning of the study 63% of the whole group of students showed an average (RT), and at the end, 70.8% of high school students showed an average result.

Before application of the method, 9% of surveyed showed low reactive anxiety (RT), after the procedure, 26.8% of high school students showed low results of 164 high school students.

Table 2 – Indicators of (RT) levels according to the Charles. D. Spielberg and Yu. L. Hanin’s Scale of Reactive and Personal Anxiety (before and after)

according to the results ($p \leq 0.01$)	High level	Average level	Low level
	3.17	2.85	3.36
Average (before)	2.36	16.91	14.22
Average (after)	5.8	25.09	29

Study of the personal anxiety (PA) level in high school students has showed that after the application of the method, high level indicators (RA) have changed in a positive way. If at the 1st phase this result has been shown by 50 students (30.4%), at the 3rd phase of the study there were 6 of those (3.5%).

At the beginning of the study, 54.6% of the whole group of students showed an average (RA) level and at the end of the study, 71% of high school students showed an average result.

Before the application of the method to bring out creative potential and reduce anxiety in high school students, 11% of the study subjects showed a low (RA), after the application of the method to bring out creative potential and reduce anxiety in high school students - 25.5% of 164 high school students showed low result.

Table 3 – Indicators of (PA) levels according to the Charles. D. Spielberg and Yu. L. Hanin’s Scale of Reactive and Personal Anxiety (before and after)

according to the results ($p \leq 0.01$)	High level	Average level	Low level
	3.16	2.84	3.35
Average (before)	2.35	16.9	14.2
Average (after)	5.6	25.07	28.2

The results of this study showed that the majority of high school students had learned to cope with reactive and personal anxiety after they began unfolding inherent creativity. Unique material, which is brought out by an educational psychologist when applying this method, is multilayered. The data obtained by this method should not be taken as definitive, but it should help find ways of further research, penetrate to the student’s personality traits which are difficult to objectify. This data also helps penetrate to the traits which are elusive in case of the traditional organization of the educational psychologist’s work and which cannot be adequately quantified. Thus, according to the results of the study involving high school students of Karasai District of Almaty region conducted by us for the period of 3 years, students’ performance at various scientific events of national and international level have been significantly improved.

Applying a similar method, we encourage high school students to get on a path to a continuous growth and creative and intellectual tone. It is the anxiety reduction, bringing out intellectual and creative potential, and increase of self-esteem which enables a possibility of self-development, self-satisfaction of personal needs of high school students with the ability to effectively plan and carry out their activities.

Список литературы:

1. Davletova A.A. (2012) Психология одаренной личности. Алматы.
2. Тихомиров О.К. а.б. (1984) Психология мышления. Москва глава 4.
3. Uznadze D.N. Die metaphysische Weltanschauung W. Ssolowiows mit orientierendem Überblick seiner Erkenntnistheorie, Halle/Saale, 1909;
4. Вачков И.В. а, б (2000). Основы психологии группового тренинга. Психотехники. Москва.
5. Бурлачук Л.Ф. (1997). Введение в проективную психодиагностику. Киев.
6. Izard K. (2007) The Psychology of Emotions. - [Питер](#), – 464 с.

7. Kahneman D. (1973) Attention and effort. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Түйін

Динамикалық рухани жаңғырту Қазақстан халқының белсенділігін, шығармашылығын, өзін-өзі басқаруын қажет етеді. Әртүрлі деңгейдегі ғылыми зерттеулерге арналған дайындықтың өзектілігін талап ететін жаттығулар арқасында шығармашылық қабілеттерін жоғарылату әдістерін меңгереді.

Резюме

Динамичная социальная модернизация казахстанского общества требует от личности активности, творчества, самодостаточности. Эта ситуация ставит нас лицом к лицу с проблемами идентификации движения человеческого потенциала, которые могут возникать в процессе обучения подростков. Актуальность требований практики подготовки старшеклассников для выступлений на научных соревнованиях на разных уровнях определила цель нашей работы, которая заключается в разработке и изучении методов выявления творческого потенциала и уменьшения тревожности подростков.

ОРГАНИЗАЦИЯ МАРКЕТИНГОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В СФЕРЕ БАНКОВСКИХ УСЛУГ

Абдибеков С.У.,
э.ф.к., доцент

Усиление конкуренции и увеличение требований клиентов к банковским услугам приводят к тому, что все большее число банков обращаются к маркетингу, разрабатывают стратегические маркетинговые планы, чтобы адаптироваться к изменениям внешней среды и обеспечить успех в конкурентной борьбе.

Особенности маркетинга в банковской сфере обусловлены, прежде всего, спецификой банковской продукции: продукта, услуги или операции, совершенной банком [1].

Целью политики руководства банка и деятельности всех его служб является привлечение клиентуры, расширение сферы сбыта своих услуг, завоевание рынка, рост получаемой прибыли. Отсюда огромное значение маркетинговой работы банка, содержание и цели которой существенно изменяются в последнее время под влиянием резко усиливающейся конкуренции на финансовых рынках и модифицируемых отношений между банками и клиентурой.

Маркетинг это стратегия и философия банка, требующая тщательной подготовки, глубокого и всестороннего анализа, активной работы всех подразделений банка от руководителя до низовых звеньев. Маркетинговый подход предполагает первоочередную ориентацию банка не на свой продукт, а на реальные потребности клиентуры. Поэтому столь необходимо тщательное изучение рынка, анализ изменяющихся вкусов и предпочтений потребителей банковских услуг [2].

Банковский маркетинг можно определить как поиск и использование банком наиболее выгодных рынков банковских продуктов с учётом потребностей клиентуры. Это предполагает чёткую постановку целей банка, формирование путей и способов их достижения, мероприятий для реализации планов.

В рамках маркетинговой деятельности очень важен такой момент как объём затрат, которые понесёт банк в результате разработки и продвижения новых продуктов. Банк ведь оперирует весьма дорогостоящими ресурсами и их следует использовать в самых прибыльных сегментах рынка, где высок спрос и сравнительно низки издержки по оказанию услуг [3].

Коммерческий характер функционирования банков требует широкого применения маркетинга. Специфика маркетинга в банковской области обусловлена не только тем, что он способствует коммерциализации банковской работы и обеспечивает эффективное использование денежных ресурсов, но и особенностями денежного оборота, который выступает объектом всей банковской деятельности. Отсюда банковский маркетинг должен быть нацелен на ускорение денежного оборота за счёт совершенствования и ускорения безналичных расчётов в хозяйстве. Маркетинг ориентирован на анализ и удовлетворение потребностей клиентов банка (предприятий, организаций, населения) в быстром и правильном проведении расчётов, осуществляемых с поставщиками сырья и материалов, покупателям готовой продукции, рабочими и служащими, финансовой и банковской системой. Банковский маркетинг связывается с новыми формами расчётов, в максимальной степени учитывающими характер хозяйственной деятельности клиентов банка, особенности нахождения их партнёров, их финансовое положение и другие факторы, влияющие на скорость денежного оборота [4].

Очевидно, широкий диапазон определений банковского маркетинга основывается на пяти концепциях управления маркетингом, которые выделяются Ф. Котлером:

1) Концепция совершенствования производства - в данном случае конкретная банковская деятельность основана на предрасположенности потребителя к широко распространенным и доступным по цене товарам и услугам.

2) Концепция совершенствования товаров, предполагающая склонность потребителя к товарам высокого качества.

3) Концепция интенсификации коммерческих усилий, т.е. проведение интенсивных мероприятий в области стимулирования сбыта для достижения желаемого уровня реализации товаров и услуг.

4) Концепция маркетинга, суть которой - выявление имеющихся нужд и потребления целевых рынков и их удовлетворение более эффективными способами, чем у конкурентов.

5) Концепция социально-этичного маркетинга, который в настоящее время считается самым совершенным подходом. Эта концепция - такая же, что и четвертая, но при этом должны учитываться интересы общества в целом.

В соответствии с пятью концепциями управления маркетингом, присущими разным уровням развития рыночных отношений, перед банками могут стоять различные цели:

1) Если банк ориентирован на концепцию совершенствования производства, то он будет стремиться к всестороннему улучшению методов деятельности для увеличения распространения своих услуг и снижения издержек, чтобы сделать свои услуги более доступными. Однако при таком подходе может проявиться невнимание к нуждам клиентов, что впоследствии негативно скажется на результатах деятельности банка.

2) При ориентации на концепцию совершенствования продуктов (услуг) банк сосредоточивает усилия на постоянном улучшении своих услуг. Эта стратегия зачастую приводит к улучшению внимания к реальным потребностям клиентов, ибо клиенты иногда заинтересованы лишь в выгоде вложенных средств, а не в получении дополнительных услуг. Так, клиент может иметь альтернативный вариант действий для удовлетворения своих нужд, например, вложить деньги в акции какого-либо небанковского учреждения.

3) При предпочтении банком концепции интенсификации коммерческих усилий основное внимание уделяется мероприятиям по стимулированию сбыта своих услуг, и нужды клиентуры могут быть упущены. Банки при таком подходе тратят колоссальные средства на пропаганду, проведение рекламных кампаний, а эффект часто оказывается небольшим.

4) Ориентир на концепцию маркетинга предполагает удовлетворение выявленных нужд целевых рынков. При этом очень важно, чтобы концепция маркетинга

осуществлялась на практике, а не просто провозглашалась. Зачастую банки, заявляя о применении концепции маркетинга, ограничиваются лишь назначением управляющего по маркетингу или даже созданием маркетинговой службы, что не способствует повышению эффективности маркетинговой деятельности банка.

5) Если банк принимает концепцию социально-этичного маркетинга, то, во-первых, он получает прибыль за счет удовлетворения потребностей своей клиентуры, во-вторых, вызывает благорасположенность к банку со стороны общественности, что является способом формирования привлекательного имиджа банка, а это благотворно отразится на результатах его деятельности, в-третьих, при таком подходе банк будет обращать больше внимания на долговременные интересы потребителей и общества в целом[5].

Не нужно забывать, что для такого финансирования банку нужно много средств, для чего требуется увеличить прибыль. Общеизвестным и стандартным направлением увеличения прибыли является или снижение издержек, или повышение цен на услуги. Повышение цен на услуги в условиях рынка снижает конкурентоспособность банка, поэтому желательно идти или по пути роста объема оказываемых услуг на основе увеличения доли обслуживания рынка, или выхода на новые рынки, или оказания качественно новых услуг, или же использовать все вместе комплексно. Второй путь - это снижение издержек на основе повышения уровня автоматизации, сокращения накладных расходов и т.д.

Банк закрепляет свою стратегию развития (программную установку) в официальном программном заявлении. Задачи, вытекающие из программного заявления, принято называть задачами банка. Они при дальнейшей конкретизации превращаются в задачи маркетинга по реализации задач банка. Исходя из задач маркетинга будут формулироваться достаточно конкретные стратегии маркетинга.

При разработке нового вида продукции необходимо прежде всего оценить доход от нового продукта. Должно быть уделено внимание определению целевого сегмента рынка и той скорости, с которой клиенты примут новый продукт. Важна также оценка скорости, с которой возникнут конкурентные услуги[6].

При оценке перспективности нового вида продукции необходимо:

- 1) использовать последовательный анализ внешних условий для сравнения нового и старого видов продукции;
- 2) дать оценку поступлениям от продаж данного продукта и его себестоимости минимум на ближайшие три года;
- 3) учесть поступления, полученные благодаря «изменениям в балансе» и из других источников дополнительного финансирования нового вида продукции.

Таблица 1. Расчетные параметры предложения нового вида продукции

1. Размеры рынка (количество единиц):
а) склоняющиеся к покупке, %;
б) потенциальный рынок;
в) число конкурентов;
г) доля финансовых услуг на рынке, %;
д) общий объем продаж финансовых услуг
2. Прогнозируемая доля рынка, принадлежащая данному банку, %
3. Прогнозируемый объем продаж
4. Цена единицы продукции
5. Переменная себестоимость единицы продукции
6. Маржа на единицу продукции
7. Поступления от продаж
8. Общая переменная стоимость

9.Общая маржа
10. Стоимость программы внедрения. Поправки к балансу и дополнительные взносы
11.Чистая маржа
12. Накладные расходы
13.Чистая прибыль
14.Дисконтная ставка
15.Совокупный дисконтный оборот наличности
Примечание - Составлено на основе источника [7]

В этой ситуации ставится задача устранения несовместимости с учетом генеральной стратегии банка.

Задачи маркетинга в банке:

1. Создание эффективной системы стратегического и оперативного планирования банковской деятельности.

2. Проведение маркетинговых исследований по всем рыночным показателям, всесторонний анализ и изучение деятельности конкурентов, клиентов, деловых партнеров.

3. Максимальное удовлетворение запросов клиентов по объему, структуре и качеству услуг, оказываемых банком. Это создает условия для устойчивости деловых отношений.

4. Совершенствование политики банковского продукта, создание и развитие комплекса маркетинга, получение прибыли в заданных границах времени и в пределах имеющихся средств и производственных возможностей, а также завоевание запланированной доли рынка.

5. Комплексное решение коммерческих, организационных и социальных проблем коллектива банка.

6. Развитие эффективной коммуникационной политики банка, создание имиджа банка, соответствующего выбранной стратегии развития.

7. Постоянное проведение контроля и аудита маркетинговой деятельности в банке[8].

Чтобы оценивать порядок величины расходов на маркетинг, можно воспользоваться уравнением прибыли:

$$P=SW- [S(0+A) + F + (R + D)] \quad (1)$$

где: P-прибыль, S-объем продажи в штуках, W- прейскуррантная цена, O - транспортные, комиссионные и иные расходы на продажу 1 единицы товара, A - затраты на производство 1 единицы товара, не связанные с маркетингом, но зависящие от объема производства, F - постоянные затраты на производство, не связанные с маркетингом и не зависящие от объема производства и продажи, R - затраты на рекламу, D - затраты на продвижение товара (стимулирование сбыта).

В западной и отечественной литературе пока нет единого подхода к определению функций маркетинга. Исходя из задач и целей маркетинга можно выделить четыре блока функций.

Функции маркетинга:

1. Аналитическая функция:

- изучение рынка;
- изучение потребителей;
- изучение конкурентов;
- изучение услуг;
- изучение внутренней и внешней среды банка.

2. Производственная функция:

- организация производства новых банковских продуктов (продукт-новинка);
 - организация материально-технического снабжения;
 - управление качеством и конкурентоспособностью услуг.
3. Сбытовая функция (продвижения):
- организация системы продвижения (реализация услуг);
 - организация сервиса;
 - формирование спроса и стимулирование сбыта;
 - проведение целенаправленной продуктовой стратегии;
 - проведение целенаправленной ценовой стратегии.
4. Функция управления и контроля:
- организация стратегического и оперативного планирования;
 - информационное обеспечение управления маркетингом;
 - управление риском;
 - организация контроля маркетинга.

Принципы банковского маркетинга.

Банковский маркетинг по своему экономическому содержанию - это рыночная форма комплексной организации производственно-экономической, коммерческой деятельности банка, направленная на обеспечение своевременного и полного удовлетворения потребностей своих клиентов в необходимых услугах с целью максимизации прибыли маркетинговой системы.

Основные принципы банковского маркетинга сводятся к следующим моментам:

- 1) ориентация на потребителя и знание клиента;
- 2) переход от практики пассивного приспособления к рыночным условиям к активному формированию спроса на услуги;
- 3) стремление заранее спрогнозировать возможные ситуации на рынке и предусмотреть набор возможных рисков;
- 4) принятие этих решений не в установленные плановые периоды, а по мере обнаружения потенциальных проблем, связанных с удовлетворением потребностей;
- 5) наиболее быстрая и эффективная реализация услуг с упором на достижение долгосрочного коммерческого успеха;
- 6) производство только тех услуг, которые будут безусловно реализованы, а не пытаться продать то, что банк смог произвести.

Маркетинг как один из эффективных экономических методов организации рыночной экономики ориентирован на исследование и изучение рыночной ситуации как на макроуровне - для определения стратегии, так и на микроуровне - для принятия оперативных управленческих решений в конкретный отрезок времени.

За последние три десятилетия концепция маркетинга претерпела значительные изменения - от распределительного и информационного до стратегического маркетинга.

Список использованной литературы:

1. «Содержание банковского маркетинга и его специфика». www.market-pages.ru.
2. Тулембаева А.Н. Банковский маркетинг. Завоевание рынка: Учебное пособие - 2-е издание, исправленное и дополнение - Алматы: Триумф «Т», 2008 - 448с.
3. Банковское дело. Под ред. О.И. Лаврушина. 4е изд. М.: КноРус, 2008.-122с.
4. Мак-Куэрри Э.Ф. Методы маркетинговых исследований. - Спб.: Питер, 2013-176с.
5. Лебедева О.А, Лыгина Н.И .Маркетинговые исследования рынка - Учебное пособие- М: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2011 - 192с.
6. <http://www.afn.kz/ru/statistics/2014-02-11-04-17-35>
7. http://invest-market.kz/deposit/banks_rating.php

8. Laurent Bouvier, Tahir M Nisar// Changes in the marketing and operational capacity of retail sector firms through corporate securitization. Journal of Financial Services Marketing (2013) 18, 53–64. doi:10.1057/fsm.2013.1. <http://thomsonreuters.com/>

Түйін

Бұл мақалада коммерциялық қызметке икемді көзқарасты сипаттайтын коммерциялық құрылымдардың маркетинг тұжырымдамасы және нарық жағдайында банктердің жұмыс істеуін талдау қарастырылады. Дегенмен, бәсекелестікті жоғарылату және клиенттердің талаптарын арттыру коммерциялық банктерге ақша ресурстарын тиімді пайдалануына әкеледі.

Summary

This article examines the concept of marketing of commercial structures, which characterizes a flexible approach to commercial activity and analysis of the functioning of banks in market conditions. However, increasing competition and increasing customer requirements leads commercial banks to efficient use of monetary resources.

АУТСОРСИНГ КАК ИНСТРУМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЕКТАМИ ТРАНСПОРТНЫХ УСЛУГ

Шуренов М.К.,

доктор Ph.D, доцент Академии Кайнар

Болтаев Д.Б.,

магистрант Московского института психоанализа

Мейрамғалиева Ж.Н.,

магистрант Академии Кайнар

Сегодня мир вступает в эпоху Четвертой промышленной революции, эру глубоких и стремительных изменений: технологических, экономических и социальных [1].

Повышение эффективности транспортно-логистической инфраструктуры. Сегодня через Казахстан проходит несколько трансконтинентальных коридоров. В целом транзит грузов через Казахстан в 2017 году вырос на 17 процентов и составил почти 17 миллионов тонн. Стоит задача довести ежегодные доходы от транзита в 2020 году до 5 миллиардов долларов. Это позволит в кратчайшие сроки вернуть затраченные государством средства на инфраструктуру. Необходимо обеспечить масштабное внедрение цифровых технологий, таких как блокчейн, для отслеживания движения грузов в онлайн-режиме и беспрепятственного их транзита, а также упрощения таможенных операций. Современные решения позволяют организовать взаимодействие всех звеньев логистики. Использование "больших данных" (Big data) позволит обеспечить качественной аналитикой, выявить резервы роста и снизить избыточные затраты. Для этих целей необходимо внедрить Интеллектуальную транспортную систему. Она позволит эффективно управлять транспортными потоками и определять потребности дальнейшего развития инфраструктуры. Для улучшения внутрирегиональной мобильности важно увеличить финансирование ремонта и реконструкции местной сети автодорог. Общий объем ежегодно выделяемых на это бюджетных средств следует довести в среднесрочной перспективе до 150 миллиардов тенге. Нужно обеспечить активное участие в этой работе всех акиматов регионов [1].

Для крупных промышленных организаций Республики Казахстан на сегодняшний день актуальным является вопрос о передаче на аутсорсинг функций по транспортировке грузов, которые обеспечивают движение развитие экономических процессов.

Большинство из них идет по пути преобразования имеющегося на предприятии транспортного цеха (как не профильного) в дочернее предприятие с передачей ему выполнения функции. В случае успешной реализации, проект преобразования транспортного подразделения в дочернее предприятие-поставщика транспортных услуг, призван обеспечить промышленным предприятиям возможность использования всех преимуществ передачи неосновных видов деятельности на аутсорсинг, прежде всего – снижение затрат, высокую эффективность управления финансовыми потоками и высвобождение дополнительных средств.

Принимая такое решение, предприятие должно предварительно обосновать его экономическую эффективность путем сопоставления количественных и качественных показателей, составляющих комплексную характеристику проекта и позволяющих оценить, насколько выгодной для него является практическая реализация такого аутсорсинг-проекта. В современных условиях приоритет отдается оценке количественных показателей методом анализа и сопоставления затрат. Суть метода заключается в суммировании всех затрат, переменных и постоянных, связанных с осуществлением перевозок и содержанием собственного автопарка, и сопоставлением их с будущими затратами, которые будет нести организация, если передаст все эти функции аутсорсеру (дочернему предприятию) – транспортной организации [2].

Рассмотрим условно крупное промышленное предприятие, которое имеет в своем составе структурное подразделение, оказывающее предприятию широкий спектр транспортных услуг, условно разбитый на 6 групп: международные перевозки грузов, перевозки грузов по территории Республики Казахстан, автобусные перевозки, услуги автокранов, услуги тракторной техники и погрузчиков, перевозки легковым автотранспортом.

С целью снижения общих издержек предприятие разрабатывает проект по преобразованию данного подразделения в дочернее предприятие с последующим приобретением у него услуг транспорта. Данный проект может быть реализован в нескольких вариантах, где выбирается наиболее эффективный. В настоящее время организациями Республики Казахстан наиболее востребованным является вариант полной передачи на аутсорсинг дочерней компании всех потребляемых транспортных услуг. При этом следует отметить, что только на часть таких услуг существуют уже сформированные рынки спроса и предложения (международные перевозки грузов, перевозки грузов по территории Республики Казахстан, автобусные перевозки). Другая же часть представляет собой специфические услуги транспорта (использование тракторов, автокранов, погрузчиков и другой специализированной техники), характеризующиеся высоким спросом, с целью ритмичной и бесперебойной деятельности транспорта но имеющие ограниченное предложение со стороны существующих организаций [3].

Следующий важный момент, который необходимо принимать во внимание – это система хозяйственных связей между головной организацией и дочерним предприятием, которая должна определяться договором. Условия договора могут предусматривать несколько вариантов:

- головное предприятие, являясь основным клиентом новообразованного предприятия, обязуется потреблять не менее 90% его услуг, приобретая их по тем тарифам, которые дочернее предприятие сформирует исходя из собственных затрат и нормы прибыли;

- дочернее предприятие будет являться полноценным участником конкурентной борьбы на рынке транспортных услуг в регионе и на равных участвовать в тендерах, проводимых промышленным предприятием на закупку транспортных услуг.

В первом случае дочернее предприятие имеет своего рода страховку от существенных убытков, поскольку сохраняется текущее соотношение услуг, потребляемых непосредственно организацией, от которой оно отделилось, и услуг, оказываемых сторонним организациям.

Во втором случае, когда дочернее предприятие фактически будет поставлено в условия самокупаемости, оно будет вынуждено оказывать основные виды услуг (грузовые и пассажирские перевозки) по тарифам, сложившимся на рынке данных видов услуг. Однако для нормального функционирования дочернее предприятие должно полностью покрывать свои затраты, а так же получать прибыль. Следовательно, если рыночные тарифы на вышеназванные услуги будут ниже тех, которые дочернее предприятие сформирует исходя из собственных затрат, то суммы возникающих убытков будут покрываться за счет включения их в тарифы на услуги транспорта, рынки по которым не сформированы, но востребованы головным предприятием, и, следовательно, будут приобретены в полном объеме соответственно потребности данного вида услугах транспорта.

Все вышесказанное обусловило необходимость уточнения порядка применения метода оценки и сопоставления затрат для расчета экономического обоснования эффективности реализации аутсорсинг-проекта по передаче транспортных услуг дочерней организации, учитывающее специфику самого проекта и особенности современной экономики. Методика проведения оценки экономической эффективности передачи услуг транспорта на аутсорсинг с обязательством головного предприятия проводить закупку услуг транспорта из одного источника – у дочернего предприятия, описан ниже по этапам работы.

Этап 1: Оценка затрат транспортного цеха.

Этап 2: Оценка затрат, которые будет нести головная организация при передаче всех транспортных функций аутсорсеру (дочернему предприятию)

2.1 Оценка затрат дочерней организации и формирование тарифов:

2.1.1 Оценка изменений фонда оплаты труда в связи с изменением организационной структуры предприятия;

2.1.2 Оценка изменения общих затрат дочернего предприятия, путем сложения суммы затрат транспортного цеха с суммой изменений фонда оплаты труда при его выделении в дочернее;

2.1.3 Расчет себестоимости каждого вида оказываемых специфических услуг транспорта и формирование тарифов на данные услуги;

2.2 Оценка затрат головного предприятия по приобретению услуг транспорта у дочернего предприятия.

Этап 3: Сопоставление затрат на самостоятельную реализацию функций по обеспечению предприятия услугами транспорта и затрат на приобретение соответствующего комплекса услуг у дочернего предприятия.

Методика проведения оценки экономической эффективности передачи услуг транспорта на аутсорсинг с обязательством головного предприятия проводить закупку услуг транспорта из одного источника – дочернего предприятия.

Особенность предложенной методики состоит в уточнении логической последовательности проведения расчетов на втором этапе: при оценке затрат, которые будет нести головная организация при передаче всех транспортных функций аутсорсеру (дочернему предприятию)[4].

В случае, когда передача услуг транспорта на аутсорсинг дочернему предприятию осуществляется без предоставления преимуществ при участии в конкурсах на приобретение транспортных услуг, проводимых головной организацией, оценка затрат дочерней организации и формирование тарифов должна осуществляться в следующей последовательности:

1. Оценка изменения общих затрат дочернего предприятия;

2. Оценка изменений фонда оплаты труда в связи с изменением организационной структуры предприятия;

3. Сбор информации о рыночных тарифах на услуги транспорта, в отношении которых существуют сформированные рынки;

4. Расчет суммы затрат, покрываемой за счет оказания головной организации тех видов транспортных услуг, в отношении которых существуют сложившиеся рынки, по среднерыночным тарифам; и суммы затрат, подлежащих покрытию за счет оказания специфических услуг транспорта, спрос на которые предъявляет головная организация, но в отношении которых нет сформированных рынков, и дочернее предприятие имеет возможность формировать тарифы самостоятельно;

5. Расчет себестоимости каждого вида оказываемых специфических услуг транспорта и формирование тарифов на данные услуги [5].

Уточненная методика проведения оценки экономической эффективности передачи услуг транспорта на аутсорсинг позволяет учесть и наиболее полно охватить изменения, вызванные преобразованием транспортного подразделения в дочернее предприятие, что характерно для организаций Республики Казахстан в настоящее время, и, следовательно, достоверно провести стоимостную оценку подобных аутсорсинг-проектов.

Оценка качественных (неценовых) критериев, основную группу которых формируют имидж компании, качество исполнения конкретных функций и возможность контроля процесса их исполнения, внедрения новых технологий и другие, в данном случае не проводится, поскольку дочернее предприятие, в случае его организации, будет находиться в подчинении головной организации. Следовательно, на него будет распространяться действие всех внутренних нормативных актов и решений, принимаемых руководством головного предприятия, что означает сохранение за ним определенной степени контроля деятельности дочернего предприятия, в том числе в отношении качества оказываемых им услуг и направления его развития.

Таким образом, в современных условиях придается важное значение экономическому проектированию и обоснованию транспортных услуг, выбора наиболее оптимального, с целью реализации Государственной программы развития индустрии в Казахстане.

Список использованных источников:

1. Послания Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева народу Казахстана от 10 января 2018 года "Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции"
2. Логистика товародвижения. –М.: Маркетинг, 2000. –с. 120 – 126.
3. Новиков О.А., Уваров С.А. Логистика /учеб. пособие. –СПб.: СПбУЭФ, 1995. –110с.
4. Неруш Ю.М. Коммерческая логистика. –М.: Биржи и банки, 1997. – 271с.
5. Федоров Л.С. Транспорт в условиях логистики /в кн.: Логистика. –М.: ИНФРА, 2003. –с.283-366.

Түйін

Қазақстанның жаңа индустриалды бағыттарын дамытудың мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру аясында бұл мәселе өзекті болып табылады, себебі көлік жүйесі осы процестерді қамтамасыз етеді.

Мұндай жағдайларда көлік қызметтерінің жобаларын экономикалық негіздеу әдісі мен тиімдірек таңдауы, кейіннен тәжірибеде жүзеге асырылуы маңызды.

Түйінді сөздер: жобалар, аутсорсинг, көлік қызметтері, әдіснамасы, тиімділігін бағалау, бәсекелестік.

Summary

In the context of the implementation of the State Program for the Development of New Industrial Directions of Kazakhstan, this topic is topical, as the transport system provides these processes.

Important in these conditions is given by the method of economic justification of transport services projects and selection of the most effective, with subsequent implementation in practice.

Keywords: Project, outsourcing, transport services, methodology efficiency evaluation, competition.

«АБАЙ-ҒҰЛАМА»

Тасыбекова Г.М.,
профессор

Жас дос!"Абай-ұлы ақын" деген сөзді ауызбен айтқанмен еш нәрсе өзгермейді. Егер Сіз оның шын мәнінде Ұлы екенін жүрегіңізбен ұғып, өзгеге дәлелдей алмасаңыз, бәрі бос сөз болмақ. Өзіңізді тексеріңізші, Сіз Ұлы Абайдың бір өлеңін, бір қара сөзін жатқа айта аласыз ба? Сізге шет елдің адамы "Сіздердің Ұлы ақындарыңыз Абай ғой, соның бір өлеңін оқып беріңізші" десе, оқи аласыз ба? "Ал, білмеймін, онда тұрған не бар?" деп, ойлайтын шығарсыз. Әрине, онда тұрған түк жоқ. Одан сізге суық та емес, ыстық та емес. Бірақ Сіздің еліңізді сүйетініңізге сене алмаймыз. Сіздің жүрегіңізде қазақ деген халықтың рухани төл құжаты - Абайға деген мақтанш сезім болмаса, оны тудырған халыққа да сезіміңіз шамалы.

Абайдың ұлылығын біреулердің айтқаны арқылы мойындамаңыз. Өзіңіз оқып, сезініп, жүрегіңізге жеткізіп барып: "Шын мәнінде Ұлы екенсің, Абай" дегенге жетіңіз.

Бүгін Сіздер мен біздер өмір сүріп жатқан жиырма бірінші ғасырда кім көп? Жағымпаздар көп. Жағымпаздар жатпай-тұрмай мақтаған мақтаншақтар көп. Біздің өзіміз де біреулер мақтаса, көтеріліп қаламыз, мақтағанды жанымыз қалайды. Ал сол мақтаудың буымен жүргенде қаншама игі істеріміз жүрмей тоқтап қалады. Сізді өтірік мақтаған адамның мақсаты да, сізді игі істен тоқтатып, не болмаса "ақымақ боп жүре тұрсын" деп әдейі істелген іс шығар? Уақыттан қымбат не бар? Уақыт деген біздің өміріміз емес пе? Осыдан 19 ғасырдың аяғында Абай дана ақыл айтқан. Сол ақылды жаңғыртып, тағы бір ойланайық.

Сенбе жұртқа тұрса да қаншама мақтап,
Әуре етеді ішіне қулық сақтап.
Өзіңе сен, өзіңді алып шығар
Еңбегің мен ақылың екі жақтап.

Өзіңді сенгіштікпен әуре етпе,
Құмарпаз боп мақтанды қуып кетпе.
Жұртпен бірге өзіңді қоса алдасып,
Салпылдап сағым қуған бойына еп пе?

Қайғы келсе қарсы тұр, құлай берме,
Қызық келсе, қызықпа, оңғаққа ерме.
Жүрегіңе сүңгі де, түбін көзде,
Сонан тапқан-шын асыл, тастай көрме.

Абайдың осы өлеңінің әр тармағындағы ойға көңіл аударып қараңыздаршы. Енді өзіңіздің бойыңыздағы қасиеттерді ойланыңыз. Қорытындыға келіңіз. Нәтижесінде, біраз уақыт өткен соң, Сізге Абайдың көмекке келгенін түсінесіз.

Екінші бір өлеңін оқыңыз. Абай дана қандай ақыл-кеңес береді екен? Тағы да әр тармағындағы ойды талдап, көңіл көрігінен өткізіп көріңіз. Өмір-бәйге. Ал жалғыз адамға бәйге болмайды. Жарысатын, бірге шабатын өр, ер жігіттер қасыңызда болса, ол жарыс

мәнді де қызық болады. Бәйге деп астарлы түрде айтып тұрғанымызды түсінерсіздер. Өмір сапарда барлық қызмет, іс-әрекет, соның бәрінде адал дос, жақсы жолдас керек. Абай "Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат" деген өлеңінде сондай жолдас табу керек екенін айтады. Жолдас, жар таңдауда жаңылыспау керек дейді.

Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат

Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат,
Екі түрлі нәрсе ғой сыр мен сымбат.
Арзан, жалған күлмейтін шын күлерлік
Ер табылса жарайды қылса сұхбат.

Кейбіреу тыңдар үйден шыққанынша,
Кейбіреу қояр көңіл ұққанынша.
Сөз мәнісін білерлік кейбіреу бар,
Абайлар әрбір сөзді өз халынша

Кемді күн қызық дәурен тату өткіз,
Жетпсе біріңдікін бірің жеткіз.
Күншіліксіз тату бол шын көңілмен,
Қиянатшыл болмақты естен кеткіз.

Бір жерде бірге жүрсең басың қосып,
Біріңнің бірің сөйле сөзін тосып.
Біріңді бірің ғизәт, құрмет етіс,
Тұрғандай бейне қорқып, жаның шошып.

Жолдастық, сұхбаттастық - бір үлкен іс,
Оның қадірін жетесіз адам білмес.
Сүйікті ер білген сырын сыртқа жаймас,
Артыңнан бір ауыз сөз айтып күлмес.

Біреуді көркі бар деп жақсы көрме,
Лапылдақ көрсе қызар нәпсіге ерме.
Әйел жақсы болмайды көркіменен,
Мінезіне көз жетпей, көңіл берме!..

Қазақта "Алтын шыққан жерді белден қаз" деген қанатты сөз бар. Абай әлеміне жақын болған сайын, Абай да бізге жақындай береді. Өлеңнен сыр іздеп үйренесіз. Жыр әлемі жүрекке жетіп, сыр әлеміне жол тартады. Одан кейін Сіз содай мақтанышпен: "Абай - ұлы ақын, ұлы ойшыл, ұлы ұстаз" деп айта аласыз. Абайдың бір өлеңіне емес көп өлеңін оқып бере аласыз.

Абай "Толық адам" деген түсінікті қалыптастырды. "Толық адамды" әр адам әр түрлі ойлайды. Біреулер үшін ол "жан-жақты дамыған адам", "білімді адам", "мәдениетті адам" т.б. Абай түсінігінде ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұстаған адам толық адам. Ендеше тағы да Абайдың өлеңін оқып көріңіз.

Әуелде бір суық мұз - ақыл зерек,
Жылытқан тұла бойды ыстық жүрек.
Тоқтаулылық, талапты, шыдамдылық -
Бұл қайраттан шығады білсең керек.

Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста,

Сонда толық боласың елден бөлек.
Жеке-жеке біреуі жарытпайды,
Жол да жоқ жарым есті "жақсы" демек.

Ақыл да, ашу да жоқ, күлкі де жоқ,
Тулап қайнап бір жүрек қылады әлек.
Біреуінің күні жоқ біреуінсіз,
Ғылым сол үшеуінің жөнін білмек.

Адам баласының сезімі ол тіл жеткісіз ғажап құбылыс қой. Жастықтың қуатына сай сезімі де күшті болады. Шын сүйе білу-бақыт, сүйікті бола білу-одан да үлкен бақыт. Шын сезімді қастерлеп, құрметтей білу керек. Жақсы көру сезімі көбінде бір жақты болады да, оның қуанышынан қайғысы көп болады. Ондай жанның сезімін құрметтей білуіміз керек. Тіпті сезіммен жауап берер жауабыңыз болмаса да, мазақ етуге, күлкі етуге құқыңыз жоқ. Сыйлаңыз, дос болып қалыңыз. Махаббат оқуы жоқ, оны ешкім оқып білмейді. Ол-жүректің ісі. Ал Абай дана болса, өз сырын өлеңмен былай жеткізеді.

Ғашықтық, құмарлық пен-ол екі жол,
Құмарлық бір нәпсі үшін болады сол.
Сенен артық жан жоқ деп Ғашық болдым,
Мен не болсам сен аман бол.

Көңілімнің рақаты сен болған соң,
Жасырынба, нұрыңа жан қуансын.
Бірге жаққан біреуге жақпаушы еді,
Сүйкімді тірі жанға неткен жансың?!

Ғашықтық келсе, жеңер бойыңды алып,
Жүдетер безгек ауру сықылданып.
Тұла бойы тоңар, суыт үміт үзсе,
Дәмеленсе, өртенер күйіп-жанып.

Біз кейде былай ойлаймыз, Абайдың ұлы, "толық ақын" болуына Тоғжандай қызды сүйуі де себеп болған шығар? Жүрегінде ұлы махаббаты бар адамдар ұлы дүниелер тудыруға, ұлы жаңалықтар ашуға бейім болады. Тоғжанға арналған мына екі шумақ өлеңде қаншама сыр, қандай сезім, тазалық жатыр десеңізші!

Жарқ етпес қара көңлім не қылса да,
Аспанда ай менен күн шағылса да.
Дүниеде, сірә, сендей маған жар жоқ,
Саған жар менен артық табылса да.

Сорлы асық сарғайса да, сағынса да,
Жар тайып, жақсы сөзден жаңылса да,
Шыдайды риза болып жар ісіне,
Қорлық пен мазағына табылса да.

Абайдың қара сөздері

Бірінші сөз

Бұл жасқа келгенше жақсы өткіздік пе, әйтеуір бірталай өмірімізді өткіздік: алыстық, жұлыстық, айтыстық, тартыстық, әурешілікті көре-көре келдік. Енді ер ортасы жасқа келдік; қажыдық, жалықтық, жасап жүрген ісіміздің баянсызын, байлаусызын көрдік, бәрі қоршылық екенін білдік. Ал енді қалған өмірімізді қайтіп, не қылып өткіземіз?..

Ел бағу?..Мал бағу?..Ғылым бағу?..Дін бағу?..Балаларды бағу?..Жоқ, баға алмаймын...

Ақыры ойладым: осы ойыма келген нәрселерді қағазға жаза берейін,ақ қағаз бен қара сияны ермек қылайын, кімде кім ішінен керекті сөз тапса жазып алсын,я оқысын,керегі жоқ десе, өз сөзім өзімдікі дедім де ақыры осыған бел байладым, енді мұнан басқа ешбір жұмысым жоқ...

Жетінші сөз

Жас бала анадан туылғанда екі түрлі мінезбен туады: біреуі - ішсем, жесем, ұйықтасам деп тұрады.Бұлар-тәттінің құмары... Біреуі білсем екен, көрсем екен, үйренсем екен деп , көзі көрген, құлағы естігеннің бәрін сұрап, тыныштық көрмейді. Мұның бәрі-жан құмары.

Дүниенің көрінген һәм көрінбеген сырын түгелдеп, ең болмаса денелеп білмесе,адамдықтың орны болмайды.

Көкіректе сәуле жоқ, көңілде сенім жоқ. Құр көзбен көрген біздің хайуан малдан неміз артық? Қайта бала күнімізде жақсы екенбіз.Білсек те, білмесек те, білсек екен деген адамның баласы екенбіз...

Әдебиеттер:

1. Абай «Өлеңдер жинағы».
2. М.О.Ауэзов «Абай жолы».
3. Абай «Қара сөздері».
4. Қазақ әдебиеті. автор Х.Әдібаев, З.Қабдолов, Р.Биттамова.

Резюме

В статье рассматриваются взгляды Абая Кунанбаева.

Summary

The article considers the views of Abai Kunanbayev.

ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ШЕТ ТІЛДЕРІН ОҚИТУДЫҢ ГУМАНИСТІК МЕТОДОЛОГИЯСЫ

Төлебаева Ж.С.,

педагогика Ғылымдарының магистрі

Білім саласындағы «гуманизация», «гуманитаризация» терминдерінің қандай мәні бар? Білімнің гуманитарландырылуы оның адамдануын көздейді, яғни болашақ мамандығы мен оқытылатын пәндеріне қарамастан, оқу процесінің орталығына адам қойылады.

Гуманитарландыру – жалпы білім беру жүйесіндегі гуманизация процесінің бір бөлігі. Ол студенттердің кәсіби білімімен қатар, қоғамның, сондай-ақ өз халқының даму тарихы, оның әдебиеті, өнері, діні, яғни адамгершілік эстетикалық рухани-мәдени құндылықтары жөніндегі білімді игерумен байланысты. Оқу процесінің гуманизациялау мен гуманитарландыру оқу материалы мен оқыту технологиясы арқылы жеке адамның дамуына көңіл бөлу, оның басқа адмдарды дұрыс қабылдай алуы, адамгершілік, кісілік қасиетін тәрбиелеуді мақсат етеді.

Қазіргі ағылшын педагогикасы мен методологиясында (орысша термині –шет тілдерді оқыту әдістемесі) айтып отырған әдіс үшін мына терминдер аффективті, эмоциональді психологиялық, гуманистік біртұтас (confluent) көрсетіледі.

Шет тілдерінде білім берудің мәні мынада; шет тілін оқыту құралы оқушылардың сезім қабілетімен, ойлау қабілеттерімен, өмір тәжірибелерімен деңгейлі тұрғыдан қарастырылуы керек.

Гуманитарлық білім беру қағидаларының ішінен мыналарды бөліп қарастырамыз.

1. Принциптік мақсат – студенттің әлеуетін, мүмкіндігінің, қабілет қайнарының толық ашылуына ықпал ететін білім беруді қамтамасыз ету.

2. Білім беру неғұрлым әсерлі болу үшін студенттің эмоциясын ескеріп, мүмкіндігінше ықпал етіп отыру қажет.

3. Кез келген студент өзінің әлеуеті қабілет- қарымын көрсеткісі келеді, тырысады, бұл жағдайда оған кедергі жасауға болмайды.

4. Білім беруде басты фактор – оқу процесінің барысында студенттің өзін- өзі танып білуіне қол жеткізу.

5. Студенттің өзін- өзі құрметтеуінің өсуі оның жақсы оқуына себепші болады. Оқу процесі кезінде іс жүзінде студент өзінің бойынан және басқа адамның іс- әрекетінен жақсы қасиеттерді таба алуына көмектесетін материалдарды пайдалануы қажет.

6. Шет тілін үйренуде әрбір студенттің өзіндік жеке әдістері мен бағдарламасының бар екендігін де ескерген жөн.

Осы келтірілген қағидалардың негізінде мынадай қорытынды шығаруға болады, қарастырып отырған шет тілін оқыту методикасының басты назарында оқытушы емес, студент тұруға тиіс. Сондай-ақ шет тілін үйрету мұғалімнің белсенді әрекеті ғана емес, үйрену студенттің интенсивтік түрде өз бетімен жұмыс істеуі де. Сонымен гуманитарлық методология студентке өзін басқаларға, басқаларды өзінің ашуына біреулерге сезіндіре алуға «Everyone is equal when in class» осы методологияға сай студенттің, тәуелсіздігі мен өзара тәуелділігі аса маңызды белгі болып саналады.

Жыл сайын Англиядан шығып шығып жатқан ағылшын тілі оқулықтары ішінен оқушы өзінің жас ерекшелігіне, дайындық деңгейіне, тілді үйрену мен жұмыс істеу тәсіліне, жеке өз бетінше оқып үйрену немесе оқытушының жеке өзімен дайындалатын оқулықтың қажеттісін таңдап алады.

Ағылшын тіліндегі оқулықтарда сапалы қағаздарға басылған түрлі-түсті суретті картиналар, фотографиялар берілген. Оқулықтардың барлық материалдарында өмірге құштарлық, ынта аударарлықтай тартымдылық бар. Көптеген оқу мәтіндері нақты өмірден алынған оқиғалар мен қазіргі кездегі белгілі адамдар өмірі туралы. Мұндай факторлар ағылшын тілі оқулығын қызықты, әсерлі де, тартымды ете түседі, тапсырмаларды меңгеруде жеңілдік туғызады.

Ағылшын тіліндегі оқулықтар бірнеше бәсекелес баспадан жарық көреді. «BBC Оксфорд пен Кембридж» университеттегі баспалары, бұл қалалардың аты аталғанда ойға мына бір әдемі метафора оралады. «England has two eyes: Oxford and Cambridge»

Оқытушы- психодраманың басты кейіпкері

Алдыңғы қатарлы оқулықтардың да уақыт талабына жауап бере алмай жататыны белгілі. Оларды толықтырып, өмір талабына сай деңгейде жаңартып жазатын бір-ақ адам бар, ол – оқытушы.

Англияның бүгінгі мектептерінде мұғалімді helper figure- көмекші деп атайды, болашақ мамандарды дайындайтын оқытушыны teacher-trainer даярлаушы деп атайды.

Оқытушыға мынадай талаптар қойылады:

1. Ол студенттерді жақсы көруге міндетті, оларды ұнатпаса да онысын білдірмеуге тиіс.

2. Ол өзінің әрбір студентінің шет тілін не үшін оқып жатқанын нақты білуі керек.

3. Ол шет тілін оқу және оқыту табиғатын түсініп, өз мамандығы жайында жан-жақты мағұлмат алып, әрқашан өзінің білім мен біліктілігін жаңартып, толықтырып отыруы керек.

4. Әріптестеріне көмек көрсету барысында, қарапайымдылық, талқылауда ашықтық пен еркіндік танытып, кәсіби сынды мойындауы керек.

5. Оқытушының оқыту әдісі қатып қалған қағида болмауы керек. Бұл әдіс икемді де өзгермелі болғаны жөн. Сонымен қатар уақыт ағымына қарай жай формальді өзгеріс те болмауы тиіс.

Психодрама ретінде түсіндірілетін құбылысты, яғни студентті (өзінің қатыстырылуымен) терең зерттеу, оның тәртібіне, түйсігіне баса назар аудару керек, шет тілі пәнінің мұғалімі тек білім көзі ғана болмай, сабақты ұйымдастырушы болғаны дұрыс. Сонда ғана ол сабақтың басты кейіпкеріне айнала алады.

Ағылшын тілін оқыту әдіскерлері беретін кеңестердің ішіндегі ең көп тарағаны – оқытушының сабақта ұйымдастырушы бола білуі. (helper, instructor, trainer).

Оқу әсерлі болуы үшін студенттерді ғана қызықтырып қоймай, пәнді оқыту және және үйрету кезеңінде оқытушының өзі де қызығуы керек. Шет тілінің оқытушысы өзіне үнемі төмендегідей сұрақтар қойғаны дұрыс: студенттердің барлығына әрдайым қызық болуы үшін әрбір сабақты қалай құруы керек? Студенттер әр сабақ барысында және соңында қанағаттана ма? Менің студенттерім маған сене ме?

Гуманистік методология бойынша студенттер қарым-қатынас барысында тілге әр түрлі эксперимент жүргізе алады, ал оқытушы өз кезегінде сөйлеу кезінде жіберілген қателіктерге шыдаммен қарау керек. «Never say to a student he is wrong», «Do not fuss about students mistakes, let them speak on». Гуманистік методология сөйлеу тілінде міндетті түрде тіл нормаларын сақтау қажет емес деген қағиданы ұстанады, мысалы, лондондық үшін қате болған кезде, йоркшылық үшін дұрыс болуы мүмкін.

Сондықтан, қорыта келе айтарымыз, гуманистік методология ережелері бойынша, оқытушылар әрбір студентке жеке тұлға ретінде қарауы қажет. (It is not only important what I teach, it's also important to consider how I relate to others in my teaching).

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Cambridge “Headway” part 2, London, 2003
2. Громова Н.М. “ Деловое общение на иностранном языке: методика обучения” Москва, магистр инфра-М, 2010
3. Thomson A.Y., A.V.Martinet “A practical English Grammar” Oxford University, 2007

Резюме

В статье обсуждается гуманитарная методология образования иностранных языков в образовательных институтах.

Summary

The article discusses the humanitarian methodology of education of foreign languages in educational institutions.

МАЛЫЙ И СРЕДНИЙ БИЗНЕС В КАЗАХСТАНЕ: СОСТОЯНИЕ И ПУТИ РАЗВИТИЯ

Жунусова А.М.,
магистр экономических наук
Нурахметова Н.Д.,
магистр экономических наук
Архабаева Ә.Х.,
магистрант Академии Кайнар

Развитие малого и среднего бизнеса (далее -МСБ) приобретает высокую значимость для экономики Казахстана, которое способно коренным образом и без

существенных капитальных вложений расширить производство многих потребительских товаров и услуг, повысить конкурентоспособность нашей республики.

Эффективное функционирование малых форм производства определяется рядом их преимуществ по сравнению с крупным производством: близость к местным рынкам и приспособление к запросам клиентуры; производство малыми партиями; исключение лишних звеньев управления и т.д. Малому производству способствуют дифференциация и индивидуализация спроса в сфере производственного и личного потребления.

Опираясь на зарубежный опыт можно отметить, что «малые и средние фирмы США производят 40% ВВП и половину валового продукта частного сектора, в том числе: в обрабатывающей промышленности – 21%, строительстве – 80, оптовой торговле – 86, сфере обслуживания – 81%. На этих предприятиях сосредоточена половина всех работников, занятых в частном секторе. Они обеспечивают создание и освоение около половины всех нововведений в экономике США, относящихся к сфере научно-технического прогресса. При этом в среднем на один доллар затрат они внедряют нововведений в 17 раз больше, чем крупные фирмы» [1].

Таблица 1 - Количество активных субъектов малого предпринимательства за 2011-2016 годы, единиц

	2011 год	2012 год	2013 год	2014 год	2015 год	2016 год
Всего	837083	801362	879921	922285	1286910	1186629
Юридические лица	64457	62888	61076	74829	175 679	192348
Индивидуальные предприниматели	589640	573618	660 262	694 759	930 077	813482
Крестьянские (фермерские) хозяйства	182986	164856	158 583	152 697	181 154	180799
Примечание: составлено на основе данных Комитета по статистике [2]						

В республике Казахстан с 2005 года количество зарегистрированных малых предприятий выросло на 88 %, число активных - на 55%. Вместе с тем, многочисленные исследования определили особенность развития в нашей стране малых предприятий - не все зарегистрированные предприятия сразу же находят свое место на рынке. Так, если в 2008 году из числа зарегистрированных предприятий только 39,3% работали активно и 82,6% являлись действующими предприятиями, то в 2016 году, как показывают данные таблицы 1, почти в 2 раза увеличилось число активных предприятий малого бизнеса по сравнению с 2011 годом.

Несмотря на значительное увеличение числа активных субъектов малого предпринимательства в Казахстане, МСБ сталкивается с рядом проблем: ограниченность финансовых ресурсов у большинства предпринимателей, высокий риск, недостаточный уровень знаний для ведения бизнеса, отсутствие эффективного механизма кооперации с крупными предприятиями, условий для развития франчайзинга и др.

В связи с тем, что город Алматы занимает лидирующее положение среди других регионов Казахстана по объему валового регионального продукта (далее - ВРП) и по объему выпуска реальной продукции малого и среднего предпринимательства, рассмотрим, как реализуется Программа в этом мегаполисе, который является крупнейшим финансовым, инновационным, туристическим и культурным центром страны. В данный момент с целью поддержки и развития предпринимательства в городе Алматы, а также для обеспечения продуктивной занятости реализуются следующие государственные программы: Программа «Дорожная карта бизнеса 2020»; Программа занятости 2020; Комплексный план по развитию МСБ г. Алматы; Региональная программа «Жібек жолы».

Важным показателем деятельности малого и среднего предпринимательства (далее - МСП) является их вклад в формирование валового внутреннего продукта (далее - ВВП) страны. В таблице 2 приведены показатели доли малого и среднего предпринимательства в ВВП Республики Казахстан и доли малого и среднего предпринимательства в ВРП г.Алматы за 2006-2016 годы.

Таблица 2- Доля малого и среднего предпринимательства в ВВП страны, %

Показатели	2006	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Доля малого и среднего предпринимательства в ВВП РК	9,8	16,7	17,7	20,6	17,3	17,1	16,7	25,9	24,9	26,8
Доля малого и среднего предпринимательства в ВРП г.Алматы	10,1	27,8	25,4	30,2	25,8	25,4	22,3	33,9	29,1	33,7
Примечание: составлено на основе данных Комитета по статистике [2]										

Из таблицы 2 видно, что доля малого и среднего предпринимательства в ВВП страны за последние 10 лет выросла с 9,8% до 26,8%, т.е. почти в 3 раза. Динамика количества активных субъектов МСП в 2016 году сохранила положительную тенденцию роста (на 21% по сравнению с 2012 годом). В общем объеме доля активных субъектов МСП Алматы составляет 65,4%, являясь лидирующим показателем в республике. За период с 2012 по 2016 годы доля активных субъектов МСП в общем объеме зарегистрированных субъектов имела нестабильную тенденцию. При этом рост был отмечен в 2015 году (77,1%), с дальнейшим понижением в 2016 году до 65,4%.

Необходимо отметить, что вклад МСП в валовом региональном продукте по г. Алматы вырос за анализируемый период на 23,7% и составил в 2016 году 33,7%. Эти данные подтверждают роль и значимость города Алматы в деятельности малого и среднего предпринимательства Казахстана.

Как показывают данные таблицы 3, количество действующих субъектов МСБ в городе Алматы в 2016 году составляла 160 885 ед., произошло снижение по сравнению с аналогичным периодом 2015 года (185 150 ед.). Из них юридические лица малого предпринимательства – 57 440 ед., среднего предпринимательства – 810, индивидуальных предпринимателей, в том числе крестьянских (фермерских) хозяйств – 102 635 ед. В структуре зарегистрированных и активных субъектов МСП в Алматы преобладают индивидуальные предприниматели (далее – ИП).

Таким образом, условием создания предпринимательства, как было отмечено ранее, является микрокредитование, которое получило в нашей стране широкое распространение. Поэтому интересно рассмотреть вопрос деятельности микрокредитных организаций в Казахстане. Как известно, микрокредитные организации осуществляют свою деятельность в рамках Закона РК «О микрокредитных организациях».

По данным статистики, по состоянию на 1 июля 2017 года численность населения города Алматы составила 1772,8 тыс. чел., из них численность рабочей силы – 936,1 тыс. чел., занятое население составило 886,4 тыс. чел. (94,7%), наемные работники - 818,6 тыс. чел. (87,4%), самостоятельно занятых – 67,8 тыс. чел.(7,2%), безработных – 49,8 тыс. человек, что составляет 5,3%.

В таблице 3 представлены основные показатели активности субъектов МСП за 2012-2016 годы.

Таблица 3- Основные показатели активности субъектов МСП

Наименование показателя	Ед. изм.	2012	2013	2014	2015	2016
Количество зарегистрированных субъектов МСП	ед.	202 745	224 831	251 912	240048	245786
Количество активных субъектов МСП	ед.	102 173	119 462	128 107	185 150	160885
Численность занятых субъектов в МСП	чел.	323 810	412 571	474 864	582 583	568789
Доля активных субъектов малого и среднего предпринимательства в общем объеме зарегистрированных	%	50,4	53,1	50,9	77,1	65,4
Примечание: составлено на основе данных Комитета по статистике [2]						

При этом уровень безработицы – 5,3% (по республике – 4,9%), а уровень молодежной безработицы – 6,7% (по республике – 3,9). Выше изложенные данные указывают на необходимость развития массового предпринимательства в городе Алматы.

В 2017 году в рамках пилотного проекта, проведена трансформация Центра занятости населения г.Алматы, открыты отделы профориентационной работы, отделы по работе с соискателями и работодателями. Операционный зал организован с планировкой open space и электронной очередью, в котором услуги оказываются специалистами каждого районного отдела Центра занятости населения, что позволяет обеспечить равные возможности для лиц, ищущих работу, и безработных в получении услуг по вопросам занятости и социальной защиты от безработицы. Также, для удобства населения, специалисты Центра занятости населения размещены в 9 ЦОНах.

Анализ данных таблицы 4 показывает, что количество зарегистрированных микрокредитных организаций всего, в том числе в городской и в сельской местности, с каждым годом уменьшались. То же самое можно сказать о действующих микрокредитных организациях и их активности.

В таблице 4 рассмотрена динамика количества микрокредитных организаций за последние годы.

Таблица 4- Динамика количества микрокредитных организаций за 2012-2016 годы

Показатели	2012	2013	2014	2015	2016
Зарегистрированные, всего	1756	1706	1623	1583	1505
в том числе					
в городской местности	1356	1354	1303	1280	1231
в сельской местности	400	352	320	303	274
Действующие, всего	972	780	686	684	647
в том числе в					
в городской местности	791	622	542	554	534
в сельской местности	181	158	144	130	113

в сельской местности					
Активные, всего	663	458	445	398	331
в том числе в городской местности	533	342	343	310	265
в сельской местности	130	116	102	88	66
Примечание: составлено на основе данных Комитета по статистике [2]					

Функционирование малого и среднего предпринимательства города Алматы показывает, что в последние годы отмечается заметное повышение деловой активности. Результаты проведенного анализа развития малого и среднего предпринимательства позволяют заключить, что оно выполняет ряд важных социально-экономических функций, позволяя эффективно решать многие задачи производственного, научного и хозяйственного характера, заполняет те рыночные ниши, которые не может охватить крупный бизнес, выполняет те работы, которые неэффективны для крупных экономических структур.

Вместе с тем, поскольку Казахстан относится к странам с развивающимися рынками, для развития предпринимательства на отечественном рынке характерны высокие риски и небольшие доходы, а также ограниченность рынков сбыта. Кроме того, характерными чертами, затрудняющими развитие предпринимательства являются: недобросовестная конкуренция, административные препоны и недостаток квалифицированных кадров [3].

Проведенный анализ состояния МСБ позволяет предложить для дальнейшего развития малого и среднего бизнеса в Казахстане следующие мероприятия: продолжить постоянную поддержку предпринимательства со стороны государства, уделить особое внимание развитию женского предпринимательства, внедрить новые финансовые технологии, направленные на развитие малого и среднего предпринимательства.

Список использованной литературы:

1. Идирисова Б.Ш., Ахметова А.М. Малый и средний бизнес Казахстана: перспективы развития // Альпари. - 2014. – № 1. - С. 3-8.
2. Stat.gov.kz – официальный сайт Комитета по статистике Министерства Национальной экономики Республики Казахстан.
3. Джубалиева З.У. Факторы повышения инновационной активности в сфере предпринимательства. // Транзитная экономика. - 2016. - № 2 (106). - С.25-34.

Түйін

Мақалада Қазақстандағы шағын және орта бизнестің қазіргі жағдайы қарастырылады. Қазақстан Республикасында микрокредиттік ұйымдардың санының динамикасын, ШОБ қызметінің негізгі көрсеткіштерін, 2012-2016 жылдарға арналған ЖІӨ-дегі шағын және орта бизнестің үлесін талдау талданады. Авторлар Алматыдағы кәсіпкерлікті дамытуға ерекше көңіл бөледі.

Summary

The article considers the current state of small and medium business in Kazakhstan. The analysis of the dynamics of the number of microcredit organizations in the Republic of Kazakhstan, the main indicators of activity of SMEs, the share of small and medium enterprises

in the country's GDP for 2012-2016 is analyzed. The authors pay special attention to the study of entrepreneurship development in Almaty.

ҚАРЖЫЛЫҚ РЕСУРСТАРДЫ БАСҚАРУДАҒЫ ҚАРЖЫ МЕНЕДЖМЕНТІНІҢ ОРНЫ

Шаккөзова Г.,
Қайнар академиясының
магистранты

Елімізде нарықтық қатынастардың дамуы кәсіпорын қаржыларының маңызын арттыра түсті. Кәсіпорынның қаржылық жағдайының ресурстарының жағдайы, оның қызметінің нәтижелерін анықтайтын фактор болып табылады. Кәсіпорын жағдайының сандық және сапалық параметрлері оның нарықтағы орны мен экономикалық кеңістікте тиімді қызмет ету мүмкіндігін анықтайды. Осы мәселелердің барлығы экономиканы басқаруда қаржыларды басқарудың маңызын арттыра түсті.

Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі және төлем қабілеттілігі ең алдымен қаржылардың оңай ұйымдастырылуымен анықталады да ақша қатынастарының жүйесі болып табылады және ақшалай қорлардың айналым процесінде олардың қалыптасуы мен пайдаланылуын көрсетеді. Кәсіпорынның негізгі міндеті оның иелерінің әл-ауқатының максималды көбеюі болып табылады. Қаржыны басқаруда оңтайлы нәтижеге жету үшін, бизнестің жалпы құрылымындағы қаржылық менеджмент маңызды орын алады. Қаржылық менеджменттің ұғымы-тиімді пайдалану мақсатымен кәсіпорынның ақша ағынын, оның бүкіл қаражаттарының қозғалыс механизмін басқару жүйесі болып табылады.

Экономикалық білімдер жүйесінің кез келген жас саласы мен кәсіпкерлік қызметтің жаңа түрі ретінде, бұл ғылым теориялық және тәжірибелік сұрақтардың жан-жақты айқындалуын, пысықталуын талап етеді. «Қаржылық менеджмент» мәселелері кәсіпкерліктің елімізде дамуы үшін өте маңызды. Өйткені қаржылық ресурстарды тиімді басқару арқылы ғана кәсіпкерлік мақсаттарға толық жетуге болады.

Қаржылық менеджмент-шаруашылық субъектісінің қаржылық ресурстарының қалыптасуын, бөлінуі мен пайдаланылуын және оның ақшалай қаражаттарының тиімді айналуын басқару жүйесі. Қаржы менеджментінің басты мақсаты-қазіргі кезде және болашақта кәсіпорын иелерінің әл-ауқатын барынша көбейту. Бұл мақсат кәсіпорынның нарықтық құнын барынша көбейтуді қамтамасыз ету барысында көрінеді, бұл өз кезегінде кәсіпорын иелерінің қаржы мүдделерін жүзеге асырады. Ал қаржы менеджментінің міндетіне фирма кірісінің қалыпты деңгейін сақтай отырып, қарапайым акция бойынша, мүмкін болатын дивиденд бойынша көбеюін қадағалау, яғни фирманың оңтайлы қызмет тәртібін анықтау жатады.

Функционалдық тұрғыдан қаржылық менеджмент экономикалық басқару жүйесі және қаржылық механизмнің бөлігі болып табылады.

Қаржылық менеджмент басқару органы ретінде басқару аппаратын білдіреді. Ірі кәсіпорындарда басқару аппаратына қаржылық дирекция жатады. Қаржылық дирекцияға қаржылық бөлім, жоспарлы-экономикалық бөлім, экономикалық талдау зертханасы кіруі мүмкін[1, 265 б.].

Қаржылық менеджмент кәсіпкерлік қызмет түрі ретінде сыртқы орта өзгерістеріне белсенді түрде әсер ететін шығармашылық қызметті білдіреді. Қаржылық менеджмент кәсіпкерлік түрі ретінде жоспарлау мен басқарудың, қаржылық талдаудың, жаңа тәсілдер енгізулердің ғылыми негізін қолдануды білдіреді. Кәсіпкерлік түрі ретінде қаржылық менеджмент жеке қызмет түрі болып қарастырылады. Бұл қызметті кәсіпқой менеджерлер, сондай-ақ қаржылық институттар (холдингтік компаниялар, трасттық

компаниялар және т.б.) атқарады.

Қаржылық ресурстар қозғалысы мен қаржылық қатынастарды басқару аймағында кәсіпкерлік үшін қаржылық менеджмент нарықтық қызмет етуіне негіз болады. Қызмет түрі ретінде қаржылық менеджмент мыналардан тұрады:

- шаруашылық субъектісінің қаржы саясатын құрастыру мен жүзеге асыру;
- қаржылық сұрақтар бойынша шешімдер қабылдау, оларды нақтылау мен жүзеге асыру әдістерін табу;
- шаруашылық субъектісінің қаржылық есебін жасау мен талдау;
- инвестициялар қоржынын қалыптастыру, инвестициялық жобаларды бағалау, капиталға шығынды бағалау;
- қаржылық менеджерлер жұмысын шаруашылық субъектісі жетекшілерімен үйлестіру;
- шаруашылық субъектісінің кәсіпкерлік қызметін басқару аппаратын ұйымдастыру.

Қаржылық менеджмент басқару жүйесі ретінде капитал мен қаржылық ресурстар қозғалысына, оларды қолдану тиімділігін арттыру мақсатындағы басқарушы әсерді жүзеге асыру үрдісін білдіреді. Қаржылық менеджмент басқару жүйесі ретінде іштей екі жүйеден тұрады: басқарылатын жүйе (басқару объектісі) және басқарушы жүйе (басқару субъектісі).

Қаржылық менеджментте басқару объектісіне шаруашылық субъектілер және олардың бөлімдері арасындағы қаржылық қатынастар мен қаржылық ресурстарды, құн айналымын, ақшалай ағымды жүзеге асыру шарттарының жиынтығы жатады.

Басқару объектісінің қызметтеріне мыналар жатады: ақшалай айналымды ұйымдастыру; қаржылық құралдармен және инвестициялық құралдармен қамтамасыз ету; қаржылық жұмысты ұйымдастыру; негізгі және айналым қорларымен қамту; активтерді, капиталды, инвестицияларды және қаржылық тәуекелді басқару.

Инвестицияларды басқару қызметтері: кәсіпорын инвестициялық қызметінің маңызды бағыттарын қалыптастыру; жеке нақты инвестициялық жобалар мен қаржылық құралдардың инвестициялық тартымдылығын бағалау мен олардың ең тиімдісін таңдау; нақты инвестициялық бағдарламалар мен қаржылық инвестициялар қорын қалыптастыру; инвестицияларды қаржыландырудың ең тиімді түрін таңдау.

Ақшалай ағымды басқару қызметтері – кәсіпорын иелігіндегі ақшалай ағымдарын қалыптастыру, уақытша бос ақшалай активтерді тиімді пайдалану.

Қаржылық менеджменттің кәсіпорынды арнайы басқару объектісі ретіндегі ерекшеліктерін ескерумен нақтылануы мүмкін. Мұндай нақтылауды жүзеге асыруды есепке ала отырып, кәсіпорында қаржылық қызметті басқарудың көп деңгейлі функционалдық жүйесі құрылады.

Басқару субъектісінің қызметтері қаржылық жұмыс пен шаруашылық үрдісте адамдардың қатынастарына әрекетті жүзеге асыруға бағытталған, қызмет түрін білдіреді. Бұл қызметтер ақпаратты жинаудан, жүйелендіруден, беруден, сақтаудан, шешімдерді жасау мен дұрыс қабылдаудан, оны бұйрыққа айналдырудан тұрады. Бұл қызметтерге: жоспарлау, болжамдау, ұйымдастыру, реттеу, үйлестіру, ынталандыру, бақылау жатады.

Қаржылық жоспарлау жоспарлық міндеттерді жасау мен оларды жүзеге асыру бойынша шаралар кешенін қамтиды. Бұл қызмет табысты болу үшін қаржылық жоспарларды қарастыру әдістері мен әдіснамасы жасалады. Бұл қызметтің жүзеге асуы негізгі қаржылық қызмет бағыттары бойынша ағымды жоспарлар мен жедел бюджеттер жүйесін жасаумен байланысты. Қаржылық жоспарлаудың негізгі міндеті – болашақ шаруашылық кезеңге қажетті тауар, қаржы, ақпарат және басқа нарықтарда кәсіпорын стратегиясын қалыптастыру. Қаржылық жоспарлауда қаржылық жоспардың соңғы мақсаты, операциялық бюджеттердің құрамы мен мазмұны, жоспарлаудың әдістері мен технологиясы анықталады [2, 31 б.].

Кәсіпорын қаржыларының бақылаушы қызметі нақты ақшалай ағымға, ақшалай қаражаттар қорларын қалыптастыруға бақылауды жүзеге асыруда көрінеді. Бақылаудың

екі көрінісі бар:

-қаржылық көрсеткіштердің өзгеруін, төлемдер мен есеп айырысу жағдайын бақылау;

-қаржылық стратегияны жүзеге асыруды бақылау.

Бақылау қызметі келесі негізгі бағыттар бойынша жүзеге асырылады:

-барлық қаражыландыру көздері бойынша қаражаттарды уақытылы және өз мерзімінде ақшалай қаражаттар қорларына аударуды бақылау;

-өндірістік және әлеуметтік даму қажеттіліктерін ескерумен ақшалай қаражаттар қорының тиімді құрылымының сақталуын бақылау;

-қаржылық ресурстардың тиімді қолданылуын бақылау [3, 69 б.].

Өзін-өзі қаржыландыру деңгейін бақылау ішкі қаржыландыру көздері қатынасын анықтау негізінде жүзеге асырылады. Өтімділік айналым капиталы мен ұзақ мерзімді міндеттемелер қатынасы бойынша бақыланады. Капитал айналымы сату көлемі мен баланс валютасы қатынасымен бақыланады. Кіріс сату көлемі, өндіріс және айналым шығындарына, активтерге, меншіктік капиталға қатынасты қадағаланады. Өзін-өзі қаржыландыру және кірісті ескерумен қаржылық тәуекел деңгейі анықталады.

Қаржылық менеджменттің ең негізгі екі буыны – пайда және тәуекел, олардың арақатынасы, әрбір нақты бір кезеңде корпорацияның қаржы менеджерінің нақты шешімін анықтайды. Осыған байланысты қаржылық менеджмент құрамына қаржы әрекетінің екі түрі енеді: біріншіден – пайданы көбейту, екіншіден – компанияның нақты өтімділік деңгейін қамтамасыз ету.

Кәсіпорынның қаржылық әрекетін тиімді басқарудағы қаржы менеджменті бірқатар принциптерді жүзеге асырады:

1.Кәсіпорынды басқарудың жалпы жүйесімен біріктірілуі-кәсіпорынның қандай саласында болмасын басқару шешімі, тура немесе жанама түрде ақша ағымының құрылуына және қаржылық әрекеттің нәтижесіне әсерін тигізеді. Қаржылық менеджмент өндірістік менеджменттен, жұмысшылар менеджментімен және басқа да қызметтік менеджменттермен тікелей байланысты. Бұл кәсіпорынды басқарудың жалпы жүйесімен қаржылық менеджменттің үйлесімді біріктірудің қажеттілігін анықтайды.

2. Басқару шешімдерінің құрылуының кешенді сипаттамасы – қаржы ресурстарын құру, бөлу және қолдану саласындағы кәсіпорынның ақша айналымын ұйымдастыру бойынша басқару шешімдері оның қаржы қызметінің нәтижесімен тығыз байланысты және оған тура немесе жанама түрде әсер етеді. Кейбір жағдайларда бұл әсер қарама-қарсы сипатта болады.

3.Басқарудың жоғары динамизмі. Кәсіпорында өткен кезеңде дайындалып, жүзеге асырылған, қаржы ресурстарын құрып, қолдану және ақша айналымын оңайландыру саласындағы тиімді басқарушылық шешімдер үнемі кәсіпорынның қаржы қызметінің келешектегі кезектерінде қолданыла бермейді. Бұл нарықтық экономикаға көшу кезеңіндегі сыртқы факторлардың жоғары серпініне және ең алдымен – қаржы нарығының жағдайының өзгеруіне байланысты.

4.Жеке басқарушылық шешімдерді дайындауға көзқарастың көпнұсқаулылығы. Осы принципті жүзеге асыру үшін, қаржы ресурстарын құру және қолдану, ақша айналымын ұйымдастыру саласындағы әрбір басқарушылық шешімді әрекеттің балама мүмкіндігін ескере отырып дайындау қажет. Басқарушылық шешімнің балама жобалары болған жағдайда, кәсіпорынның нақты қаржы идеологиясын анықтайтын критерийлер жүйесін негізге ала отырып, жүзеге асыратын таңдау жасау қажет. Мұндай критерийлер жүйесін кәсіпорын өзі бекітеді.

5.Кәсіпорынның даму стратегиясынан хабардар болу. Ағымдағы кезеңде қаржы қызметі саласындағы қандай да болмасын басқарушылық шешімдерінің жобасы тиімді болып көрінгенімен, егер ол кәсіпорынның басты мақсатына, оны дамытуың стратегия бағыттарына қарама-қарсы келсе, алдағы уақытта қаржы ресурстарының ішкі көздері әсерінен меншікті қаржы ресурсын құрудың экономикалық базасын бұзса, ол

Қабылданбау керек.

Жоғарыда аталған принциптерді ескере отырып ұйымдастырылған тиімді қаржылық менеджмент кәсіпорынның өндірістік қызметінің жоғары қарқынмен өсуі мүмкіндігін қалыптастыра алады, тауар және қаржы нарығында бәсекелестің позициясын біршама жоғарылатады, стратегиялық болашақта экономикалық дамуды қамтамасыз ете алады [4, 45 б.]. Сонымен, қаржылық ресурстарды басқарудағы қаржы менеджментінің орны оның қызметтерімен (ұдайы өндірістік; қайта бөлуші; бақылау қызметтері мен) анықталады. Олар өз кезегінде, қаржылық ресурстарды тиімді басқару пайдалылығын арттыру және ұзақ мерзімді инвестицияларды қамтамасыз етуді талап етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мадиярова Э.С., Суйеубаева С.Н. Қаржылық менеджмент. Оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2009. -262 б.
2. Есенова Г.Ж. Управление финансовыми ресурсами // Қаржы-қаражат 2010 - №2 – 31-36 с.
3. Дүйсенбаев К.Ш. Компанияның қаржылық жағдайын талдау: Оқу құралы. - Алматы: Экономика, 2004. -230 б.
4. Ермекбаева Б.Ж., Купешова Б.К. Курс лекций Корпоративные финансы. Уч. Пособие. - Алматы: Изд-во Казак университети, 2007. -120 с.

Резюме

В статье рассматривается финансовый менеджмент по управлению финансовыми ресурсами. Эффективные способы организации конкурентоспособности и платежеспособности предприятия. Кроме того, определяется место финансового управления в управлении финансовыми ресурсами. Для достижения оптимальных результатов в управлении финансами важную роль играет финансовое управление в общей структуре бизнеса.

Summary

The article considers financial management of financial resources management. Effective ways to organize the competitiveness and solvency of the enterprise. In addition, the place of financial management in the management of financial resources is determined. To achieve optimal results in financial management, an important role is played by financial management in the overall business structure.

NATIONAL-CULTURAL SPECIFIC THE CONCEPT OF "STUDENT" IN RUSSIAN AND KAZAKH LANGUAGES

Sametova F.T.,

Professor of the Department of Languages and Journalism Kainar Academy

Bassitova A.,

Associate professor of the Department of Languages
Kazakh Academy of Transport and Communications named after M.Tynysbaev
Almaty

Questions about the relationship of language and thought, language and history, language and culture, language and national identity, relevant for more than a decade in modern linguistics, contributed to the emergence of such concepts in linguistics, as a picture of the world, a national picture of the world, concept, language world, cultural identity, etc. In Kazakhstan and foreign linguistics these issues are studied by such linguists as: Z.D. Popova (1), I.A. Sternin (2), A. Wierzbicki (3), V.I. Carasic (4), O.A. Kornilova (5), E.D. Suleimenova (6), N.J. Shaimerdenova, R.A. Avakova (7), G.B. Madieva, B.I. Nurdauletova, G.E. Utebalieva etc.

The development of contrastive studies, activation problems "*language and culture*" ... the expansion of cognitive, ethno-linguistic observations in the modern science of language, the development of experimental and psycholinguistic research in the ratio of national languages and national consciousness, the theoretical development of new concepts .., research in linguistics and Intercultural Communication - all this has led to a significant increase in researchers' attention to the problem of the "national language and a national picture of the world (7, p.3-4).

In modern linguistics, special attention over the past decade has been paid to the language as a factor in human thinking. All the details of people's culture reflected in its language. In science, there are many definitions of the term "culture". V.N. Teliya believes that "the very notion of" culture "- one of the most complex and difficult to define (8, s.223). E.M. Vereshchagin and V.G. Kostomarov in the "Language and culture" indicate that the number of definitions of culture in one only reaches two hundred scientific literature (9, p.195). Based on the foregoing, we stopped on the definition of American anthropologists A. Kroeber and K. Kluckhohn represented by six major types: with material culture, sociological, psychological principles, as a form of normal behavior, "Taught by a combination of behavior and behavioral outcomes (10, s.282 -283). However, in certain cultures, and outlines the area of contact. Following culture researcher L.I. Son of John, we can say that for the authors of virtually all of the above definitions of culture - a characteristic of human society is what distinguishes man from animals. In other words, the culture of learning implies. Finally, they all recognize that "culture is directly linked to the ideas that exist and are transmitted in symbolic form by means of language" (11, p.47). The determine of the culture as a system of symbols and meanings, respectively, searched the ratio between the value of experience and reality with a symbolic point of view (12, s.73-74). On the sign, semiotic nature of culture indicate linguists and culture of the national school A. Zvegintsev (13, p.47), I. Elizarova (14, p.79), V. Kostomarov (15, p.3). Thus, the study prove the versatility and diversity concepts culture, its relationship with thought and language. "The language is not a secondary system of signs that would reveal his senses. He does it himself, interpreting some senses through other, to paraphrase them, but not go beyond its limits . Language, unlike man, deprived of language that would be recorded, limited and stabilized its meanings "(16, p.8).

The Category *picture of the world* has a lot of definitions, depending on the discipline in line with what it is considered: in psycholinguistics *has its own view of the world*, as well as linguistics, ethno psycholinguistics or cognitive linguistics. In our research, *picture of the world* will be considered in the light of cognitive linguistics. According to Z.D. Popova, there is a direct and indirect picture of the world. Direct view of the world is a representation of a native speaker about the world, associated with historical, cultural patterns, traditions, i.e. connected with ideology or worldview, and there in the national consciousness of man. In addition to the picture of the world there is the notion of cognitive linguistics concept - "mental pictures of language, representing the cognitive structures that represent the external characteristics of objects of reality - their color palette, specific configuration, other external signs" (1, p.14). Concepts together form a language concept sphere - a set of concepts of different types of mental images, charts, frames, and scripts (7, p.23). An important way in studying the content of the concept is experimental study by the methods of psycholinguistics, the most informative of which is the method of the association (associative) experiment.

The object of this study is the concept of linguistic objectification "student" in the Russian and Kazakh language consciousness among students from 19 to 60 years revealed by the association (associative) experiment. According to this method was carried out surveys in which students were asked to answer two questions from a stimulus-word "student", " What is a student?" and "What does a student do? '.

On the basis of experimental results processing associative fields of the stimulus word "student" in these languages were compiled.

In the Russian-speaking audience all received **448** associations in Kazakh-speaking audience received **360** associations. If you compare the answers, it turns out that in both

classrooms, students describe themselves with positive and negative sides. Among the obtained associations in the student audience of the Russian branch dominated by the positive qualities, such as *studying, working, playing sports, intelligent, beautiful*, etc. Among the negative features dominated *lazy, cunning, audacity*. Such quality of stupidity is among the isolated cases of use, i.e. students recognize in student life laziness than stupidity. In the Kazakh-speaking audience dominate the quality is *good, educated, respectable family, religious, beautiful, and a liar, unscrupulous, boorish, uneducated, playboy trickster*.

Among the proposed respondent associations there are many synonyms and antonymous groups of words. As an example, the following: the Russian language are synonymous - *responsible - punctual, mandatory, executive, studious - hard-working, diligent, determined, stubborn, beautiful - a nice, charming, sensible - sensible, irresponsible - non-punctual, etc.*; antonymous - *smart - stupid; responsible - irresponsible, smart - stupid, hardworking - lazy, lazy - work*, etc., in the Kazakh: *еріншек, жалқау - deceiver әденті, тәрбиелі, тәртіпті - bred, аққөңіл, сенгіш - trusting, айлалы, қу - cunning, тамаша, керемет, мықты, күшті - wonderful, оқымысы, Ғалым - scientist, қыдырғыш, ойнағыш - reveler; еріншек, жалқау - обманщик, әденті, тәрбиелі, тәртіпті - воспитанный, аққөңіл, сенгіш - доверчивый, айлалы, қу - хитрый, тамаша, керемет, мықты, күшті - чудесный, оқымысы, Ғалым - ученый, қыдырғыш, ойнағыш - гуляка; қыдырады - аз қыдырады, білімді - білімсіз, адал - айлалы, қу, ақылды - ақылсыз, адамгершілік - адамгершілігі жоқ, еңбекқор, талапты - еріншек, жақсы - жаман*. The study showed that feature synonymous pairs in the Kazakh language is use three or more words in a row, which is not found in the Russian language.

Respondents in Russian antonymous pairs are represented by lexically different words, such as *smart - stupid, active - passive, going to classes - skip classes, lazy - diligent*, in Kazakh dominated antonymous pair, where the only a form of speech is changed, respectively, and value by means of addition of prefixes *сыз, сіз*, words *аз, жоқ*: *қыдырады - аз қыдырады, білімді - білімсіз, адал - айлалы, қу, ақылды - ақылсыз, адамгершілік - адамгершілігі жоқ*.

In order to get cognitive data from association (associative) experiment it is necessary to carry out the cognitive interpretation of the results (1, p.42).

In the concept "student" of the Russian language 108 cognitive symptoms were identified. Cognitive interpretation of the obtained results allows modeling the content and structure of the concept under consideration.

To determine the content of the concept "student" in this language, you must use the field stratification establish basic structural components - the core and the periphery (near, far and extreme). Thus, the field structure of the concept "student" in the Russian language as follows:

Core: *diligently studying, sets a good example to work.*

Nearest periphery: *a good, working, sleeping, active, responsible, cheerful, relaxing, having fun, lazy, good-looking, tired, kind, sleepy, playing sports, etc.*

Far periphery: *excellent, cunning, arrogant, hard-working, sleeping in class, skip classes, often sitting in the internet, poor, hard, perspective, attentive, handsome, talented, resourceful, purposeful, etc.*

Extreme periphery: *using foul words, often sitting in the internet, perform tasks with the help of internet, loves, smoke, recognizes adult life, does nothing, provides a family, a skilled, happy, hard working, etc.*

In the concept "student" of the Kazakh language 108 cognitive traits were identified. We have set the stratification field's main structural components - the core and the periphery (near, far and extreme). Thus, the field structure of the concept "student" in the Kazakh language as follows:

Core: *mannered, educated, self-respecting parents.*

Nearest Peripherals: *believer, handsome, responsible.*

Far periphery: *агентте отырады, тәртіпті, спортсмен, қу, қызға барады, талантты, музыка тыңдайды, сабырлы, тамақ жейді.*

Extreme periphery: кӨңілді, кедей, ҚызҒанишақ, намысшыл, кӨп сӨйлейді, иногда ненормальный, супер, тыңдамайды, жұмыс іздейді, ауылдан ақша күтеді, стипендияны күтеді, барахолқаға барады и т.п.

As the results of the study show, in both the classrooms positive qualities are dominate in the core.

Thus, the field structure of the concept "student" in the considered languages allows you to see the order of decrease represented associations, among which are the positive and negative qualities.

The next step in the modeling of the concept is to determine its macrostructure, which includes identification of key macro-structural components - image, encyclopedic content and interpretive field (8, p.8). Let us try to examine in detail the macrostructure of the concept "student" in Russian.

1. Image:

visual image: beautiful, cute, pretty, fashionable;

sound image: sings, playing guitar, dombra;

2. Encyclopedic content:

differential zone: resourceful, hardworking, determined, committed to self-improvement, going to school, getting ready for the session;

descriptive zone: playing languages, walking exercises.

3. Interpretative field:

estimated area: smart, skilled, talented, sleepy, hungry, cold, forever dissatisfied, talented, aggressive, arrogant, responsible, versatile, promising;

utilitarian area: has a family, making plans for the future, seeking education, knows adulthood.

In addition to the concept of macro-structure components, there are cognitive layers. In the concept "student" the following cognitive layers were revealed:

1. **Nonevaluativ layer:** a young, normal, learning, loving, resting, walking, having fun, talking, sitting in the library, going to school, studying science, reading, eating, writing, thinking, etc.

2. Evaluative layer:

• *Positive-evaluation:* a joyful, happy, active, intelligent, beautiful, good, responsible, punctual, work, has a family to think about the future, to prepare for lessons, playing the piano, singing, playing sports, etc.

• *negative-evaluation:* arrogant, lazy, cunning, silly, crazy, bad, swift, unscrupulous, smokes, skips class, sleeping in class, drinking, not doing anything serious, etc.

Modeling of the concept "student" in the Kazakh language has led to the following results:

1. Image:

visual image: Әдемі

sound image: гитара ойнайды, музыка тыңдайды.

2. Encyclopedic content:

differential zone: сабаққа барады, оқийды, кітапханаға барады, курстарға барады, тіл үйренеді, сабақ аз оқийды, кітап оқийді

descriptive zone: спортсмен, клубта жүреді, қызға барады, сабақ оқийды, стипендияны күтеді, аулдан ақша күтеділекцияда ұйықтайды.

3. Interpretative field:

estimated area: ақылды, талантты, ұйқыбас, пысық, қу, ақкөңіл, сайаты, ғалым, талапты, байсалды, білімсіз.

utilitarian zone: : жұмыс істейді, болашаққа ұмытылады.

In the concept "student" of the Kazakh language identified the following cognitive layers:

1. Neotsenochny layer normal, оқийды, сабаққа барады, күйеді, қызға барады, демалады, жатады, қыдырады, күледі, интернетте отырады, тамақтанады, білім алады, клубта жүреді, кедей, ауылдың etc.

2. Evaluative layer:

• *Positive-evaluation:* көңілді, әдемі, ақылды, сауаты, білімді, жақсы, талапты, пысық, оқымысты, тәртіпті, мәдениетті etc.

• *negative-evaluation:* еріншек, өтірікші, қу, жаман, айлалы, арам, қызғаншақ, жалқау, темекі көп шегеді, ақылсыз, білімсіз, қыдырғыш, адамгершілігі жоқ, тыңдамайды etc.

On the basis of the above-stated, we conclude that the responses of both languages evaluative layer dominates non-evaluative layer in the evaluative layer more positive evaluation and appraisal of words.

In addition to consideration of the cognitive field of the concept "student" in the work cognitive classification of features of the concept is defined. Cognitive symptoms presented in Russian and Kazakh languages are in descending order:

Relation to training activities: walking to the library, misses of classes, preparing for the session, preparing materials via the Internet, playing games on a cell phone in class, etc.

Emotional and volitional qualities: active, responsible, unscrupulous adventurer, lazy, active, passive, nimble, agile, always dissatisfied, etc.

Personality and behavior: a lazy, swift, hard, capable, arrogant, talented, smart, studious, binding, and the like;

Overall rating: bad, good, fine, normal, hungry, trendy, versatile, hungry, educated, happy, sleepy;

Appearance: normal, active, beautiful, great;

Attitude to work: lazy, works, provides a family;

Hobbies: playing sports, singing, playing the piano;

Mental capacity: capable, smart, crazy;

Features of communicative behavior: communicative, sociable;

Degree of attractiveness: beautiful, cute, cute;

Age features: young, adult;

Bad habits: smoking;

Social Status: poor.

In the Kazakh language cognitive symptoms are as follows and are in descending order:

Attitude to learning activities: сабағына барады, сабақ оқийды, білім алады, сабаққа қатысады, сабаққа кешігеді, жақсы оқийды, ғалым etc.

Response (behavior, personality, assessment) қу, ақылды, сауаты, білімді, көңілді, сабырлы, жаман, талапты, өтірікші etc.

Appearance: әдемі.

Attitude to work: еріншік, жалқау, еңбекқор.

Hobby, pastime: спортсмен, гитара ойнайды, музыка тыңдайды, агентте отырады, интернетте отырады, клубқа барады.

Features of communicative behavior:

Age features:

Bad habits: темекі шегеді.

Social Status: кедей, аулдан.

For elders: бауырмал.

Relation to faith: иманды.

The study's detailed study of the cultural identity of the concept "student" in Russian and Kazakh languages is of particular interest due to the fact that the investigated languages are typologically and genetically different. In our view, the complexity of the interaction of national and cultural components reflected within the lighted above approach suggests inseparable connection of the two. "Culture has never been and will not be abstract and human, it is always

concrete human, that is national" (19, p.85) National specificity is due to the fact ethnically belonging to a particular ethnic group as a "historical community of people with a common culture, language and identity" (20, s.840). It is common in the presentation of the student respondents Russian and Kazakh ethnic groups indicates the foregoing. The national consciousness of native Russian and Kazakh languages as a result of the study revealed general and specific features in the form of "student". General is to present this image as a diligent, intelligent, educated young person seeking to acquire knowledge. Different is that for native speakers of Russian uncharacteristically emphasize pastime in your free time, religion. For carriers of the Kazakh language is typical pastime in a hostel, meeting with the girls (goodbye), the expectation of scholarships and money that would be sent to the parents of the village. Also in the presentation of the Kazakh people the image of the student, primarily associated with education, honoring parents, religion. The same is found in the representation of the Russian people, but more distantly. In the first place the representatives of the Russian ethnic group is the desire to acquire knowledge. We believe that this is due to the mentality of each nation. Comparative analysis of this concept in Russian and Kazakh conceptsphere reflects the understanding of the universality of human activities, one of which is a composite study. On the other hand, if the objectification of these concepts revealed significant national identity, reflecting the cultural and social aspects of interpersonal relationships.

References:

1. Z.D. Popova Essays in Cognitive Linguistics / Z.D. Popova, I. Sternin. - Ed. 3rd. - Voronezh: Origins, 2003. - 190s.
2. Methodological problems in cognitive linguistics: Research publication / Edited I.A. Sternina. - Voronezh, State University, 2001. - 182s.
3. Anna Wierzbicka. Semantics, Culture and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations. Oxford: Oxford University Press, 1992, p. 3-27.
4. V.I. Karasik Linguistic Circle: Personality, Concepts, discourse. - Volgograd: Change, 2002. - 477s.
5. O.A. Kornilov Linguistic world as derivatives of national mentalities. 2nd ed. rev. and add. - CheRo, 2003. - 349s.
6. E.D. Suleimenov The notion of meaning in modern linguistics. - Alma-Ata, 1989. - 160s.
7. R.A. Avakova Frazеologiyalyқ semantics. - Almaty: Kazak universiteti, 2001. - 152 b.
8. Z.D. Popova Language and national picture of the world / ZD Popov, I. Sternin. - Ed. 3rd. - Voronezh: Origins, 2007. - 61c.
9. M.S. Dosimova National specific linguistic objectification concept of "woman" (in Russian and Kazakh languages.) - Author. Ph.D. diss ... - Voronezh, 2008. - 21c.
10. V.M. Rozin Cultural Studies. - M., 2002. - 344s.
11. L.G. Ionin Sociology of culture. - M.: Logos, 1996. - 280c.
12. R.A. Hudson Sociolinguistics. - Cambridge, New York. Cambridge University Press, 1991. - 199p.
13. V.A. Zvegintsev Language and linguistic theory. - M.: MGU, 1973. - 248s.
14. G.V. Elizarova The Cultural Linguistics (research experience in the concept of methodological purposes) - SPb.: Publishing House of the "Belvedere", 2000. - 140c.
15. V.G. Kostomarov, N.D. Burvikova On one of the units of description text in the aspect of the dialogue of cultures // Foreign languages at school. - 2000. - №5. - S.3-6.
16. N.D. Arutiunova Naive thinking about a naive view of the world of language // Language / under arms. N.D. Arutunova. - M.: Languages Russian Culture, 2000. - P. 7-9.
17. Z.D. Popova Language and national picture of the world / Z.D. Popova, I.A. Sternin. - Ed. 3rd. - Voronezh: Origins, 2007. - 61c.

18. M.S. Dosimova National specificity of linguistic objectification of the concept "woman" (based on the Russian and Kazakh languages). - Author. diss ... k.f.n. - Voronezh, 2008. - 21с.
19. N.A. Berdyaev The fate of Russia. Self-consciousness. - Rostov-on-Don: Phoenix, 1997. - 544s.
20. A.M. Prokhorov Great Encyclopedic Dictionary. - М.: "INFA-M", 1997. - 658s.

Резюме

В этой статье обсуждается объективация концепта «студент» в русской и казахской лингвокультурах, на примере ассоциативного эксперимента выявляется национальная идентичность, отражающая культурную и социальную составляющие этого концепта.

Ключевые слова: концепт, национальная идентичность, лингвистическая объективация.

Түйін

Мақалада қазақ және орыс тілдеріндегі «студент» концептісінің ұлттық-мәдени ерекшеліктері ассоциативтік эксперимент арқылы айқындалады.

Түйін сөздер: концепт, ұлттық ерекшелік, лингвистикалық айқындалу.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ НРАВСТВЕННОЙ СФЕРЫ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКА

Христофорова В.К.,

кандидат педагогических наук,
магистр психологии Академии Кайнар

Изменения моральных ценностей общества переходного периода, слабость сети внешкольных детских организаций, дефекты семейного воспитания и в целом кризис духовности и нравственности в современном обществе, приводят к недостаткам и отклонениям в развитии нравственной сферы личности подростка.

Одной из ведущих, направляющих образовательных задач Казахстана всегда было и есть духовно-нравственное начало новых поколений. В последнее десятилетие перед обществом появилась проблема нравственного воспитания молодежи, так как приходят новые ценности, которые сегодня удовлетворяют запросы социальной и личной жизни.

Современный Казахстан находится на том этапе развития, когда предпринимаются попытки осмысления путей внедрения в общественную жизнь элементов духовности и нравственности.

Основными проблемами нравственного развития ребенка являются вопросы определения общих закономерностей морального развития человека в онтогенезе, выявления возрастных периодов и стадий этого развития, исследования факторов и средств, способствующих ему.

Отличительной особенностью отечественных исследований в сфере морального развития явилось то, что практически каждое из них указывало на социальную и культурную обусловленность процессов нравственного развития (Рубинштейн С.Л., Выготский Л.С., Божович Л.И., Ананьев Б.Г.)

Практически все отечественные психологи считают, что нравственное развитие осуществляется в рамках общего процесса социализации. Общий подход к изучению процесса нравственного развития личности в онтогенезе основывается на учете смены последовательных стадий нравственного развития подростка. Л.М. Аболин определяет *духовно-нравственное развитие личности* как процесс вживания человека посредством психологических орудий в социокультурное пространство, одухотворение его и

вживание в его пространство. Оно начинается с живой событийной деятельности: соприсутствия, содействия, сочувствия, сопереживания, соучастия, сопричастности, что есть в природе и людях. Согласно Р.В.Овчаровой, нравственная сфера личности развивается постепенно через возрастание произвольной и сознательной саморегуляции поведения индивида с опорой на нравственные нормы и идеалы. На ранних этапах онтогенеза в нравственном развитии преобладают внешние факторы воспитания и контроля, которые по мере развития морального сознания и самосознания индивида переходят во внутренний план личности, регулируя ее социальное поведение.

Динамика ее развития (дошкольный возраст) обусловлена характером интериоризации-экстериоризации базисных этических понятий и детерминируется противоречием между стремлением подростка сохранить положительный образ себя и его представлениями о «своем» реальном «Я».

В качестве *критериев сформированности нравственной сферы* личности подростка и их признаков приняты:

- критерий нравственного знания - что подросток знает о себе?;
- критерий нравственных отношений - как он относится к окружающему миру?;
- критерий нравственного поведения - как он себя ведет в социуме?;
- критерий морального переживания - что он при этом чувствует?;
- общий критерий морального развития - имеется ли единство и идентичная позитивная модальность всех перечисленных выше признаков.

На основе принятых критериев определены *возможные уровни нравственного развития подростка*:

- уровень позитивного единства нравственного сознания, чувств и поведения;
- уровень ситуативного единства нравственного сознания и поведения;
- уровень ситуативного единства нравственных чувств и поведения;
- уровень отсутствия единства нравственного сознания, чувств и поведения - уровень негативного единства нравственного сознания, чувств и поведения.

Проблема нравственного развития в подростковом возрасте определяется развитием личности в сфере нравственности проявляется в ценностном ориентировании, целеполагании, мотивации, рефлексии долга и совести, нравственных исканиях смысла, выборе и проектировании действий, саморегуляции поведения.

Смысл нравственного самосознания задается *конфликтом*, столкновением различных внутренних позиций индивида, ценностных ориентаций, ролей, которые в каждой отдельной ситуации по-своему символизируют добро и зло, проявляются в поступке личности. В.В. Столин считает, что процесс самосознания происходит в виде переживания конфликтных смыслов. Противоречие смыслов "Я" проистекает не из противоречия самосознания, а из реальных жизненных обстоятельств и поступка. Проблема конфликтных смыслов «Я» рассматривается не только в негативном ракурсе амбивалентности сознания и поведения, предполагающей дисгармонию, постоянную борьбу мотивов, но и в позитивном аспекте, т.е. в плане понимания противоречий и конфликтов как движущих сил развития личности, как источников ее саморазвития. Е.Л.Дубко предлагает рассматривать переживание конфликта в контексте его понимания как момента становления личности, испытания воли, упрочения мировоззрения. Такой подход конструктивен, полагает И.Н. Михеева, и дает возможность говорить о развитии личности в преодолении конфликтов нравственного содержания.

Наиболее существенной чертой нравственного конфликта является осознание личностью ситуации, в которой она поставлена перед необходимостью выбора между добром и злом, между различными нравственными ценностями, что конфликт возникает тогда, когда противоречие созрело (или перезрело).

Моральное развитие человека предполагает не только духовный рост личности, связанный с расширением и развитием ее интересов, с появлением более принципиальных установок, убеждений и оценок явлений жизни и людей. Можно встретить и

противоположный процесс - регресс личности, выражающийся в сужении ее интересов, выдвигании на первый план интересов более примитивных, отвечающих в большей мере ее биологическим запросам, чем ее социальным устремлениям. Данному процессу соответствует деструктивный подход к разрешению моральных конфликтов, проявляющийся в уходе от конфликта, нежелании предпринимать активные действия, вытеснении и подавлении конфликта

Деятельность человека в её моральном аспекте преломляется в его *поступках*. В психологии поступок рассматривается как сознательное действие, оцениваемое как акт нравственного самоопределения человека, в котором он утверждает себя как личность в своем отношении к другому человеку, к самому себе, группе или обществу, к природе в целом. Поступок всегда является выражением человека как целого. Поступок есть первое и главное проявление личности. Поступок, по мнению В.В.Столина, - это и «есть перекресток, пересечение двух деятельностей».

Концепция морального развития Л. Колберга. Теория, согласно которой моральное развитие индивида проходит поэтапно. Л. Колберг на основе своих исследований, в ходе которых испытуемому предлагались различные сложные в плане морального выбора жизненные ситуации, выделил несколько уровней развития морального в человеке, которые в свою очередь разделил на стадии:

Преконвенциональный (*доморальный*) уровень:

- подросток слушается, чтобы избежать наказания (1 стадия);
- подросток руководствуется эгоистическими соображениями взаимной выгоды (2 стадия).

Конвенциональный (*прагматический*) уровень:

- подросток движим желанием одобрения со стороны взрослых и стыдом перед их осуждением (3 стадия);
- установка на поддержание определённого порядка и фиксированных правил (4 стадия).

Постконвенциональный уровень (*автономной морали*: поведение, основанное на логическом обосновании нравственных правил, в соответствии с принципом полезности (5 стадия);

поведение в соответствии с высшим законом, соответствующим интереса большинства (6 стадия).

Привлекательность рассматриваемой концепции состоит в том, что моральное развитие подростка изучалось в ситуациях морального выбора в реальных жизненных ситуациях. Моральный выбор является концентрированным выражением знаний, представлений, чувств и переживаний человека. Однако интерпретация автором сути морального выбора сводится к определению ведущего мотива поведения ребенка: страх, стыд, эгоизм, альтруизм, прагматизм. За рамками данного исследования остаются другие аспекты нравственного поведения, а тем более компоненты нравственного развития.

Концепция духовно-нравственного развития личности Л.М. Аболина. Духовность, нравственность подростка рассматривается как интегративное системное качество, которое затрагивает не только отдельные компоненты деятельности, но и целый ряд параметров.

Высокая духовность, нравственность – это развитие всех составляющих деятельности, а не отдельных личностных качеств, психических процессов. Это высокий уровень развития духовно-нравственных целеполаганий, этических знаний, оценки, контроля своих и чужих духовно-нравственных действий и поступков, их коррекция.

В соответствии с двумя полюсами всеобщности - человечество в его историческом развитии и личность – можно предположить существование **двух путей** формирования духовной (нравственной) личности:

- становление индивида как культурно-исторического субъекта деятельности, воспринимающего историю как свое прошлое и чувствующего свою ответственность перед будущим и зависящего от его действий в настоящем;

- непосредственное общение с духовно-нравственной личностью, которая является для него критерием поведения, общения, этических оценок и суждений.

Общеродовой, общечеловеческий «нравственный» уровень развития самосознания характеризуется регуляцией отношений в социуме с точки зрения общечеловеческих ценностей. На этом уровне формируется мировоззрение личности с учетом общечеловеческих ценностей, исследователями отмечается зрелость нравственного самосознания. Уровень нравственного саморегулирования (уровень совести) отмечает В.А.Блюмкин; потребность в общественном одобрении - честь, а затем и в самоуважении - достоинство выделяет Т.Ф. Кругляницю; рассуждение в соответствии с нравственными принципами, руководство действиями совести - Л. Колберг; открытие тени и примирение с ней, «признание своего зла», осознание теневой стороны своей психики - Э. Нойманн; приверженность собственным ценностям и следование им - Дж. Джиббс; «духовным» называет данный уровень Б.С. Братусь, описывая его установлением личной религии, упорядоченным отношением к конечным вопросам жизни .

Итак, мы рассматриваем научные представления о морали и нравственности, их структуре. Нравственная сфера личности трактуется как интегральном единстве и взаимодействии нравственного сознания, чувств, поведения, отношений и переживаний человека. Нравственное самосознание личности формируется через нравственную осознание, самооценку, самоотношение, рефлексия и регуляцию человеком своих действий, мыслей, чувств, морального облика, на основе соотнесения их с нравственными требованиями и ценностями социума.

Список использованных источников:

- 1.Аболин Л.М. Духовно-нравственное развитие личности в со-бытийной деятельности.- Казань: Изд-во «Карпол», 2002.-230 с.
2. Адлер А. Теория и практика индивидуальной психотерапии. - М., 1995.- 296 с.
3. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания . – СПб.: Питер, 2001. – 139 с.
4. Асмолов А.Г. Психология личности: Принципы общепсихологического анализа. - М.: «Смысл», ИЦ «Академия», 2001. – 416 .
5. Битянова Р.М. Кризис самоопределения // Школьный психолог.- 2000. - № 34.- С. 12-13.
6. Божович Л.И. Проблемы формирования личности.- М., Воронеж -1997. – 349 с.
7. Бондарева Э.М. Формирование нравственных ценностей как фактор преодоления девиантного поведения подростков: Дис.... канд. пед. наук. - Карачаевск, 2009.- 192 с.
8. Братусь Б.С. Психологические аспекты нравственного развития личности. - М.: Знание,1977.- 64 с.
9. Выготский Л.С. Диагностика развития и педологическая клиника трудного детства [Текст] / Л.С. Выготский.- М.: Эксп.деф.ин-т., 1986.- 78 с.
10. Джакупов СМ. О новых объяснительных возможностях принципа интериоризации //Перестройка в духовной сфере: сущностные черты, проблемы и пути их решения. - Караганда, 1992. - С.81-87.
11. Овчарова, Р.В. Социально-педагогическая запущенность детей и подростков. – Курган: Изд-во КГУ, 2009 – 376с.
12. Столин В.В. Самосознание личности. – М.: МГУ, 1983. – 220 с.
13. Эриксон, Э.Г Идентичность // Психология самосознания: хрестоматия. – Самара: Издательский Дом «Бахрах-М», 2003. С. 513– 533.

Резюме

В статье рассматриваются научные представления о морали и нравственности, их структуре. Нравственная сфера личности трактуется как интегральное единство и взаимодействие нравственного сознания, чувств, поведения, отношений и переживаний человека. Нравственное самосознание личности формируется через нравственную осознание, самооценку, самоотношение, рефлексию и регуляцию человеком своих действий, мыслей, чувств, морального облика, на основе соотнесения их с нравственными требованиями и ценностями социума.

Summary

The article deals with scientific concepts of morality and morality, their structure. The moral sphere of personality is treated as an integral unity and interaction of moral consciousness, feelings, behavior, attitudes and experiences of a person. Moral self-consciousness of a person is formed through moral awareness, self-esteem, self-relation, reflection and regulation by a person of their actions, thoughts, feelings, moral image, on the basis of their correlation with the moral requirements and values of society.

МЕТОДИКА РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ЗАХВАТОМ ЗАЛОЖНИКОВ

Кузумбаева М.К.,

студент 4 курса Академии Кайнар»

Алмаганбетов П.,

научный руководитель, к.ю.н.,

доцент кафедры юридических дисциплин Академии «Кайнар»

В последние годы в мире и странах постсоветского пространства резко увеличилось количество захвата заложников. Кульминацией торжества террора над законностью, смерти над жизнью невинных людей явились кровавые трагедии захвата заложников в Европе, США, Ливии, Афганистане, Санкт-Петербурге, Москве и многих других странах мира, особенно полный расцвет террора наблюдается в Сирии.

Накопленный за последние годы эмпирический материал по освобождению заложников обуславливает необходимость глубокого теоретического осмысления, дальнейшего совершенствования методики расследования данного вида преступлений и выработки практических рекомендаций для следственных и оперативных подразделений правоохранительных органов.

Так, Закон Республики Казахстан от 13 июля 1999 года № 416-І «О противодействии терроризму» [1], статьи 255 и 261 Уголовного кодекса Республики Казахстан [2], а также организационные и практические меры руководства правоохранительных органов РК существенно повлияли на повышение уровня работы оперативных и следственных подразделений по раскрытию преступлений о захвате заложников. В связи с этим отмечается более быстрое реагирование сотрудников правоохранительных органов и других ведомств на данные события, их стремление к освобождению заложников и захвату преступников.

Методика расследования любых видов преступлений, в том числе и преступлений, связанных с захватом заложников, прежде всего предполагает изучение уголовно-правовой и криминалистической характеристик преступлений.

Объект преступления, предусмотренного ст. 261 УК РК, общественная безопасность. По данному преступлению имеются дополнительные (личная свобода) и факультативные (жизнь и здоровье личности) объекты.

Объективную сторону составляют: захват заложника, удержание заложника в целях понуждения третьих лиц (государства, организации, физического лица) совершить или воздержаться от совершения каких-либо действий как условия освобождения заложника.

Субъектом захвата заложника является вменяемое физическое лицо, достигшее 14-летнего возраста. Ряд ученых с «неоправданным снижением возраста уголовной ответственности за захват заложника с 16 до 14 лет» не согласны [3, с.269].

Субъективная сторона захвата заложника характеризуется виной в форме только прямого умысла. Виновный при захвате заложника осознает общественную опасность своих действий и желает их совершить [4, с. 96].

Структура криминалистической характеристики захвата заложников состоит из следующих основных элементов:

а) Событие преступления.

б) Способы захвата заложника (заложников):

– вооружённый захват заложников;

– захват заложников с применением насилия (не вооруженного);

– захват заложников с применением обмана, но в дальнейшем их удержание происходит с помощью насилия.

в) Характеристика заложников. В зависимости от преступных задач, решаемых террористами, всех потерпевших можно дифференцировать на три больших группы:

– лица, которые представляют интерес для террористов из-за финансово-имущественных отношений;

– лица, которых террористы захватывают исходя из сложившейся к моменту совершения преступления ситуации;

– большая группа заложников, целенаправленно захваченная террористами в соответствии с заранее составленным планом.

г) Характеристика террористов.

В совершении этих захватов наиболее важной криминальной фигурой является заказчик, который чаще всего является и организатором захвата заложника. Исполнителем данного преступления является лицо, «непосредственно совершившее преступление, либо непосредственно участвующее в его совершении совместно с другими лицами» (ч.2 ст.28 УК РК).

д) Время и место совершения захвата заложников.

Эти два структурных элемента криминалистической характеристик захвата заложников тесно связаны друг с другом, более тесно, чем по другим криминальным деяниям.

е) Особенности образования и локализации следов.

По делам о захвате заложников ценные следы могут остаться в местах засад террористов, зонах «ожидания» и сосредоточения преступников, транспортных средствах. На месте происшествия остаются следы ног, рук, крови, транспортных средств, следы применения огнестрельного оружия – гильзы, патроны, пули и др.

Досудебное расследование по делам о захвате заложников начинается нередко в процессе проведения контртеррористической операции по освобождению потерпевших и, во многом, обусловлено ее промежуточными, а тем более конечными результатами. На возникновение и содержание следственной ситуации оказывают влияние факторы, которые не являются ситуационно образующими по другим разновидностям преступлений, в том числе и криминальным деяниям террористической направленности.

Первая типовая ситуация. Преступники захватили группу заложников, выдвинули явно невыполнимые требования, заявив о своей принадлежности к крупной террористической организации, при этом террористы согласны вести и ведут переговоры. В этой ситуации задача сотрудников правоохранительных органов, взаимодействующих с ними представителей республиканских и местных органов власти, руководства контртеррористической операции, принять все необходимые меры для установления

участников террористического формирования и, прежде всего, их главарей, а затем, используя оперативно-розыскные и иные возможности, учеты и коллекции информационных центров и оперативно-криминалистических подразделений МВД и КНБ, а также архивные и находящиеся в производстве уголовные дела и дела оперативного учета, установить разнообразные связи преступников, с целью проведения с этими лицами, в зависимости от конкретных условий, негласных и гласных мероприятий, для получения полезной информации и установления отношений сотрудничества.

Параллельно с перечисленными выше мероприятиями, следователи и взаимодействующие с ними оперативные сотрудники должны проводить осмотры и обыски по месту жительства и работы установленных преступников, у их родных и близких, допрашивая этих лиц и последовательно расширяя информационную сферу следственной и оперативно-розыскной деятельности, максимально использовать возможности негласных мероприятий.

Вторая типовая ситуация. К началу работы следственной группы контртеррористическая операция, в основном, завершена: заложники полностью или частично освобождены, террористы уничтожены или задержаны. В этой ситуации следственная группа осуществляет свою деятельность по более традиционной схеме, проводя:

- осмотр места происшествия;
- осмотр трупов;
- освидетельствование живых лиц (террористов и потерпевших);
- допросы подозреваемых;
- допросы свидетелей;
- осмотр транспортных средств;
- назначение судебных экспертиз;
- обыски (серия обысков), в соответствии с имеющимися в распоряжении следователей, процессуальными и оперативными данными. Кроме того, в зависимости от конкретной ситуации, на первоначальном этапе расследования могут быть проведены и другие процессуальные действия [5, с. 340].

Третья типовая ситуация. К началу расследования контртеррористическая операция на месте блокирования террористов, в основном, завершена, но продолжается преследование прорвавшихся террористов (или их части).

В этой ситуации следователи проводят процессуальные действия на месте завершения основной части контртеррористической операции. Перечень и содержание процессуальных действий соответствует их производству в двух выше рассмотренных ситуациях:

- осмотр места происшествия, как центральный структурный элемент тактической операции;
- прочесывание окружающей место происшествия, территории;
- допросы задержанных террористов;
- поиск свидетелей (совместно с оперативными сотрудниками);
- допросы освобожденных заложников;
- допросы свидетелей;
- освидетельствование заложников и задержанных террористов;
- назначение судебных экспертиз.

Также, как и в двух предыдущих ситуациях сотрудники оперативно-розыскных подразделений устанавливают связи террористов, проводят допросы родных, близких, знакомых преступников, проводят обыски у этих лиц. Перечисленные процессуальные действия из-за их неотложного характера могут проводиться не только следователями, но и сотрудниками органов дознания [6, с. 414].

В связи с рассмотрением многих особенностей производства ряда следственных действий по уголовным делам о террористических актах, в целях недопущения ненужного

дублирования исследуем, в основном, тактико-методические аспекты, которые специфичны лишь для производства расследования захвата заложников.

Тактические особенности осмотра места происшествия. Расследование преступлений террористической направленности должно осуществляться серией тактических операций и оперативных комбинаций. При подобном варианте расследования его эффективность становится достаточно высокой и, обеспечивает достоверность следствия.

Осмотр места происшествия входит как структурный элемент в одну из таких тактических операций, проводимых в самом начале расследования. В связи с тем, что нередко таких осмотров мест совершения преступлений может быть несколько: место захвата заложников – территория, по которой перемещались заложники – место насильственного удержания заложников. В тактическую операцию входят также осмотры трупа (трупов) на месте обнаружения, освидетельствование живых лиц (задержанных террористов, потерпевших, сотрудников силовых структур).

Обязательными структурными элементами тактической операции является также прочесывание окружающей местности, дополняющее результаты осмотра. В случае обнаружения следов в ходе этого поискового мероприятия границы осмотра места происшествия расширяются [7, с. 22].

Тактические особенности предъявления для опознания. По уголовным делам о захвате заложников предъявление для опознания является одним из наиболее эффективных. Значение этого следственного действия состоит, прежде всего, в доказывании виновности участников преступления в совершении совершенного деяния. Нередко террористы, используя недостаток доказательств, упорно отрицают свое участие в захвате заложников и результаты предъявления для опознания в этой сложной ситуации, являются решающим доказательством. Особую роль предъявления для опознания играет в процессе доказывания виновности боевиков, прорвавшихся через оцепление.

Тактические особенности производства судебных экспертиз. В процессе расследования захвата заложников следователи назначают различные виды экспертиз. Наиболее распространенные из них – судебно-баллистическая и судебно-трасологическая экспертизы. Нередко назначаются одорологические экспертизы, а также экспертизы холодного оружия.

При расследовании данной категории преступлений проблема психологического обеспечения деятельности сотрудников ДВД в экстремальных условиях занимает в последнее время все более значительное место среди других задач по обеспечению профессиональной деятельности подразделений органов внутренних дел. Особое место здесь занимают задачи, связанные с ситуациями захвата заложников, похищения людей, похищения культурных и исторических ценностей, активного противодействия преступников принимаемым мерам по их задержанию.

В практику деятельности правоохранительных органов в «ситуации заложника» прочно вошли переговоры с преступниками, основной целью которых является сохранение жизни и здоровья граждан.

События последних лет с огромной убедительностью показали, что успешность решения задач, стоящих перед правоохранительными органами в «ситуации заложника», во многом зависит от эффективности переговорного процесса. В свою очередь, эффективность переговорного процесса зависит от умения лиц, ведущих переговоры, проанализировать мотивы и особенности характера преступников, установить психологический контакт с ними, грамотно подобрать и использовать психологические приемы воздействия на преступников с целью скорейшего разрешения ситуации [8, с. 240].

Такой вид преступления, как захват заложников содержит значительную долю риска как для преступника, так и для захваченных им лиц. Поэтому наиболее

плодотворной при ликвидации захвата заложников является тактика гибкого реагирования, основывающаяся на умелом ведении переговоров с захватчиками.

Как показывает практика, нередко успех операции по освобождению заложников и аресту преступников зависит от качества психологического обеспечения переговорного процесса с преступниками, где переговоры - диалоговое общение с преступниками и их представителями с целью защиты прав и свобод, предусмотренных Конституцией Республики Казахстан, достижения приемлемых соглашений, направленных на снижение общественной опасности и возможного вреда, получение необходимой оперативной и криминалистической значимой информации.

Основной и итоговой целью переговоров с преступниками, захватившими заложников, является сохранение жизни и здоровья граждан, оказавшихся заложниками. Для достижения этой цели участники группы переговорщиков должны решить следующие первоначальные задачи: сформировать у себя психологическую готовность к переговорам, сделать нужный имидж переговорщика, определить стратегию своего поведения; снизить эмоциональный накал ситуации, успокоить преступника (снизить его эмоциональную возбужденность), постараться вести как можно более развернутый диалог, «не забывать» при переговорах о заложниках, проводить с каждым из них индивидуальную подготовку к общению с преступником; охарактеризовать ситуацию в целом, сделать первые предположения о мотивах преступления, о личности ведущего переговоры и о группе преступников; решить, помощь, каких специалистов может потребоваться в процессе ведения переговоров [9, с. 165].

Помимо определения мотивов захвата заложников и изучения психологических особенности преступников в подготовке к переговорному процессу необходимо учитывать типы ситуаций, связанных с захватом заложников. Критерии типов ситуаций, связанных с заложниками, определяются по количеству заложников и преступников, месту их нахождения и могут быть разделены на 9 групп:

1. Преступник-самоубийца одновременно является и жертвой.
2. Один из преступников захватывает одного заложника.
3. Несколько преступников берут одного заложника.
4. Один преступник держит под контролем несколько заложников.
5. Несколько преступников захватывают несколько заложников.
6. Несколько пунктов с преступниками и заложниками сосредоточены на ограниченной территории.
7. Группы преступников, захвативших заложников, находятся в разных местах на большой территории.
8. Преступники, взяв заложников, перемещаются с одного места на другое.
9. Преступники держат заложников на расстоянии.

Каждый обозначенный выше тип ситуации задает свою специфику организации переговорного процесса и подготовки спецоперации по освобождению заложников.

Переговоры с преступниками – тяжелый и напряженный труд. Они могут продолжаться многие часы и приводят к большим нервным перегрузкам.

Ведение переговоров об освобождении заложников требует от их участников высокого уровня эмоциональной зрелости и устойчивости, умения сохранять присутствие духа, легко устанавливать контакт с любым собеседником, хорошо слушать, использовать логические доводы, брать на себя ответственность. Поэтому так важно тщательно подбирать людей в переговорную группу и правильно распределять между ними исполняемые роли. Исключительное значение приобретает присутствие в этой группе профессионального психолога, в задачи которого входит оценка психики захватчика и лица, уполномоченного вести переговоры. Не вмешиваясь непосредственно в переговоры, психолог стремится к максимально объективной оценке их хода и рекомендует технику и форму их проведения. Психолог не должен выходить из роли консультанта.

Обычно для переговоров назначаются люди, обладающие искусством коммуникабельности и равнодушные к судьбе заложников. Отбор переговорщика осуществляется по следующим характеристикам: по возрасту; по одежде; по внешним данным; по речевым навыкам и навыкам психологического контакта; по профессиональному опыту общения с различными категориями граждан. Особое внимание уделяется психологическому состоянию будущего переговорщика, особенно при переговорах «лицом к лицу». Психологическая устойчивость личности зависит как от внутренних факторов (сила, продолжительность, устойчивость различного рода переживаний), так и от внешних стрессогенных, особенно негативных (развод, тяжелая болезнь и т.п.).

1. Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.12.2015 г.) «Казахстанская правда» от 17 января 2012 г. № 19-20 (26838-26839).

2. Уголовный кодекс Республики Казахстан.-Алматы, ЮРИСТ, 2015.

3. Уголовное право Республики Казахстан [Текст] : Ч.1 : (часть Особенная) учебник / Под ред. И.Ш. Борчаевых, С.М. Рахметова. - Алматы : Данекер, 2002. - 426 с.

4. Бакишев К. А. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть: учебник / - Караганды: Болашақ-Баспа, 2011. - 358 с

5. Криминалистика: учебник. Под ред. А. Г. Филиппова. - 3-е изд., перераб. и доп., - М.: Юрайт, 2013. - 466 с.

6. Порубов Н. И., Грамович Г. И., Порубов А. Н. Криминалистика: учебник. - Санкт-Петербург: Высшая школа, 2007.- 576 с.

7. Чурилов С. Н. Криминалистическая тактика: Практическое пособие в вопросах и ответах.- Санкт-Петербург: Юстицинформ, 2010.- 200 с.

8. Папкин А. И. Метод организации работы подчиненного в должности. Серия "Право и юридическая психология", "Электронное приложение" N 1, 2005. – 369с.

9. Прикладная юридическая психология / Под ред. А.М. Столяренко. - М.: Юрист, 2001.-387с.

Түйін

Осы санаттағы ылмыстар бойынша қылмыстық істердің талдауы, бұл қылмыстарды тергеуде табысқа жету оның қалыптасқан тергеу ситуациясын және алғашқы кезеңін дұрыс ұйымдастыруға байланысты екенін көрсетеді. Осыған байланысты автор міндеттер мен типтік болжауларды анықтаған, тергеуші мен жедел-іздістіру қызметкерінің әрекеттерінің нақты алгоритмін ұсынған, сонымен қатар, кейбір тактикалық әдістер және алғашқы жеке тергеу әрекеттерін жүргізудің ерекшеліктерін көрсеткен.

Сондықтан, бұл жұмыстағы баяндалған адамдарды кепілге алу фактілерін тергеу, ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсыныстар және жеке тергеу, іздеу әрекеттерін және жедел-іздістіру шараларын дайындау мен жүргізудің тактикалық тәсілдері сотқа дейінгі тергеуді жүргізу шарттарына бағытталған.

Summary

Analysis of criminal cases of this category of crimes has shown that the success of their investigation largely depends on the correct organization of its initial stage and the current investigative situation. In this connection, the author identifies the tasks and proposed typical versions, suggests specific algorithms for the actions of the investigator and the operational officer, as well as some tactical techniques and specifics of the production of individual initial investigative actions.

Therefore, the methodological recommendations set forth in the work on the organization of the investigation of the facts of hostage-taking and the tactical methods of preparing and producing separate investigative, investigative actions and operational-search activities are focused on the conditions for conducting pre-trial investigations.

**IN HONOUR OF THE 70 YEARS OF MY PROMINENT COLEAGUE
AND FRIEND Erengaip OMAROV 7/2018**

=====

The Rector, academic and above all my very good old friend, Erengaip OMAROV is celebrating his 70th birthday.

I am invited, and I would very much like to be there and give him my best wishes for a life of many years, full of health, family happiness and brilliant success.

The Rector and academic Erengaip OMAROV is a prominent personality in Almaty and Kazakhstan, having offered and still offering invaluable services to his homeland with his knowledge, courtesy and endless abilities.

We met several decades ago, at CEDIMES, where he is the director for Kazakhstan, and a very active member. Thanks to this collaboration, I had the rare opportunity to visit this amazing Asian country three times, and to teach globalization issues to a department of students at the University of Kainar. Thus, I had the opportunity to meet many colleagues from this University which was founded and staffed by him, a Rector today, and to admire the perfect organization, from important issues to the last detail, as well as the deep respect and recognition the Rector enjoys on the part of the students, colleagues and staff of the University of Kainar.

The wonderful experience of my three visits to your enchanting country are deeply imprinted in my mind. Among these, I would like to highlight a truly unique excursion that was offered to us by the person celebrating his birthday today, which refers to the old silk road that is already reviving and laying the foundations for a new and very different globalization from the one we have been witnessing during the last 50 years. Those Europeans who have had the opportunity to take part in this excursion are certainly now thinking like me, that our friend Erengaip OMAROV was very early to predict the revival of this road that has already embraced three continents, Africa, Asia and Europe, and is already being imposed as the new form of Asian globalization. With the opportunity of this great celebration, which I am unfortunately unable to attend, due to my previous commitment at a Prague conference, where I have been entrusted with the inaugural speech of the congress, I would like to mention a supreme courtesy of Erengaip OMAROV to me, namely the excursion he offered me to Astana, Kazakhstan's newly established capital. It was not hard to impress me, as well as allow me to be able to mentally follow, from then on, some global developments, focusing on Astana.

Dear friend, I wish you well, I hope that you will continue to glorify your country for many years, celebrate your birthdays to the end of time and that we will have the opportunity to meet again in some corner of the world.

**Maria Negreponi-Delivanis
Former Rector and Professor,
Academician,
Doctor Honoris Causa of Kainar University
Knight of the Legion of Honour
Friend and Colleague of Erengaip OMAROV**

A Monsieur Le Recteur Omarov Yerengaip,

Cher Ami,

Joyeux anniversaire pour vos 70 ans.

Nous vous souhaitons les années plein de santé, de bonheur et de réussite.

Nous étions ensemble un certain nombre de colloque de CEDIMES.

Nous vous avons visité en février 2017 à votre université avec mon collègue M. Le Professeur Recep Kök à la retour de mission de l'Université Internationale Turque- Kazakh de Hoca Ahmet Yesevi situé à la ville de Turkistan et *nous vous remercions beaucoup de nous avoir accueillis chaleureusement.*

Très cordialement.

Professeur Dr. Kamil TUGEN

Directeur de CEDIMES-IZMIR TURQUIE

Faculté des Sciences Economiques et Administratives de l'Université du "Dokuz Eylul"d'
IZMIR TURQUIE

Doyen par intérim

(Dokuz Eylul Universitesi Iktisadi ve Idari Bilimler Fakultesi 35160 Buca-IZMIR /
TURQUIE)

Ректору Академии Кайнар,
директору CEDIMES-Kazakhstan
академику КазНАЕН,
профессору **Омарову Е.С.**

Глубокоуважаемый Еренгаип Салипович!

В день Вашего юбилея от лица института CEDIMES-Russie осс. Центра исследований международного развития, экономических и социальных процессов (CEDIMES, Франция) поздравляю Вас с этой знаменательной датой и желаю дальнейших успехов в Вашей профессиональной и общественной деятельности!

Юбилей — прекрасная вершина, позволяющая оценить пройденный путь. А путь этот — яркий пример служения науке, Родине, верности и преданности выбранным идеалам.

Ваша научная жизнь и общественно-политическая деятельность способствовали широчайшему охвату самых различных тем, анализу сложных вопросов. При подготовке диссертации в аспирантуре МГУ им. М.В. Ломоносова Вы сделали ряд выдающихся научных открытий в области физики по теме: «Рассеяние гамма-излучений из ядра кремния и хрома». В последние годы Вы создали теорию Казахской цивилизации.

Огромное внимание Вы уделяете воспитанию нового поколения научной молодежи. Вы создали первый частный университет Казахстана — университет Кайнар (ныне академия). В результате в Казахстане открыты специальности «международные отношения», «экономика» и «право».

Каждое Ваше выступление на наших конференциях, круглых столах, каждая публикация являются весомым вкладом в решение непростых проблем, стоящих перед гражданским обществом.

В этот день хочется от всей души пожелать Вам доброго здоровья, крепости духа, вдохновения, новых идей и долгих, долгих лет плодотворной работы.

Н.Н. Оленёв
Директор CEDIMES-Russie осс.,
в.н.с. ВЦ ФИЦ ИУ РАН
<http://www.ccas.ru/cedimes/>

